

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE 1983

**HISTORIA
UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGENSIS
PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM UNIVERZITY KARLOVY**

OBSAH

	<i>Články</i>
7	Petr Čornej, Zdeňka Nejedlého léta učňovská a vandrovní
43	Pavel Mates, K problematice rozvoje vysokých škol v letech 1945—1947
	<i>Referáty a zprávy</i>
63	Drobnosti k starším univerzitním dějinám (Michal Svatoš)
64	Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 5 (Ivan Hlaváček)
66	Hans Szklenar, Magister Nicolaus de Dybin (Ivan Hlaváček)
68	Nové edice odborné literatury 16. století (Jiří Pešek — Michal Svatoš)
70	Jan Janko, Vznik experimentální biologie v Čechách (1882—1918) (Jan Havránek — Jiří Pešek)
71	Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur I., II. (Michal Svatoš)
72	Henryka Moraczewska, Kancelaria i archiwa uniwersyteckie w Polsce ludowej (Jiří Šouša)
75	Elisabeth Schnitzler, Beiträge zur Geschichte der Universität Rostock im 15. Jahrhundert (Michal Svatoš)
76	Karl Hengst, Jesuiten an Universitäten und Jesuitenuniversitäten (Ivana Raková)
77	Franz-Bernard Lichteig, The German Carmelites at the Medieval Universities (Ivan Hlaváček)
80	Julian Dybiec, Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860—1918 (Jiří Pešek)
82	W. Lazuga, Michal Bobrzyński (Jiří Pešek)
	<i>Cizojazyčné resumé</i>
	Petr Čornej, Die Lehr- und Wanderjahre Zdeněk Nejedlý's
	Pavel Mates, Zur Entwicklung der Hochschulen in der Tschechoslowakei in den Jahren 1945—1947

ZDENKA NEJEDLÉHO LÉTA UČŇOVSKÁ A VANDROVNÍ*)

PETR ČORNEJ

Když na podzim 1896 přijížděl osmnáctiletý Zdeněk Nejedlý do Prahy, aby na filozofické fakultě české univerzity Karlo-Ferdinandovy studoval po čtyři roky historii v obvyklé tehdy kombinaci se zeměpisem, zmocňoval se ho jistě zvláštní pocit. Českou metropolí znal již z dřívějších návštěv (v roce 1891 prošel branami slavné Jubilejní výstavy, mezi jejímiž exponáty byly i práce jeho otce Romana, a o čtyři léta později si se zájmem prohlížel výstavu národopisnou), avšak vidina dlouhodobého pobytu byla přece jen něco jiného než příležitostné výlety. V hlavě mladého muže, zajímajícího se od dětství o minulost vlastního národa, vyvolával vstup do hlavního města Českého království směsici představ, v nichž se prolínalo napjaté očekávání, nepostrádací slavnostního zabarvení, s odvážnými sny, které si předsevzal realizovat. Mýtu Prahy nemohl odolat ani litomyšlský rodák, již v gymnazijních lavicích dychtivě hltající literární časopisy i kdejakou novinku z kulturního světa.¹⁾

Praha sklonku 19. století se však lišila od malebného obrozenského centra, do něhož kdysi přicházel František Palacký, i od města, v němž působil Bedřich Smetana. Praha druhé poloviny devadesátých let byla spíše Prahou Mrštíkova Santa Lucie, próz Karla Matěje Čapka—Choda

*) Předložená práce je programově koncipována jako biografický příspěvek. Soustřeďuje se proto především na zachycení nepříliš známých či dosud neznámých skutečností Nejedlého života. Snaha postihnout mládí této velké osobnosti vedla k pokusu plasticky vylíčit prostředí, v němž se Nejedlý pohyboval. Tím je nutně poznamenán styl studie. Autor si je vědom, že se v některých pasážích ponořil hlouběji do Nejedlého života, než bývá zvykem. V takových případech mu sloužily jako vzor Nejedlého monografie o vynikajících českých a světových umělcích. Nejedlý sám pečlivě uschoval pro své budoucí životopisce veškerý materiál s přáním, aby byl využit, i už z tohoto důvodu není možné považovat sondy do duše mladého vědce za opožděné porušování soukromí. Jsem přesvědčen, že odhalení podmínek, v nichž se Nejedlého osobnost formovala, pomůže k lepšímu poznání života významné postavy novodobých československých dějin. Zcela úmyslně ponechávám stranou počátky Nejedlého vědecké práce, jimž musí být věnována samostatná stať.

¹⁾ K. Popelka, Vzpomínky na Zdenka Nejedlého z dob společných studií gymnazijních a univerzitních. Léta 1891—1898, s. 27. Strojopis uložen v archivu Kabinetu Zdenka Nejedlého Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV v Praze (dále jen ZN).

Autoři

PhDr. Petr Čornej, Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV
JUDr. Pavel Mates, CSc., Právnická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Brno
doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., Archív Univerzity Karlovy
doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
PhDr. Jiří Pešek, Archív hlavního města Prahy
PhDr. Ivana Raková, Archív Univerzity Karlovy
PhDr. Michal Svatoš, Archív Univerzity Karlovy
PhDr. Jiří Šouša, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

a Ztraceného ráje Jiřího Karáska ze Lvovic, Prahou, jejíž půvab zachytili ve svých vzpomínkách Josef Šusta a Hanuš Jelínek, zapisující se shodou okolností na filozofickou fakultu v témže roce jako Zdeněk Nejedlý. Z obrazů Luďka Marolda, Antonína Slavíčka, Jakuba Schikanedra a Václava Jansy dýchá na nás ještě dnes podivuhodná atmosféra oné doby, vyznařující klid téměř neskutečný.

Leč dojmy bývají často klamně. Praha konce 19. a počátku 20. století zdaleka nebyla, nahlíženo očima Čecha, idylkou tichých jiter v staroměstských ulicích či setmělých večerních zákoutí, spoře osvětlovaných plynovými lampami, nýbrž také městem, v jehož srdci docházelo na základě zákonů z roku 1893 k drastickým asanačním zásahům rychle měnícím tvář Josefova, Starého Města, Vojtěšské čtvrti a Podskalí. Neorenesanční a secesní novostavby bank, manifestující sílu české buržoazie, nahrazovaly staré, původem středověké domky, a moderní činžáky se objevovaly v místech, kde ještě nedávno žili příslušníci nejnižších vrstev společnosti. Překotný stavební ruch panoval i na pražských předměstích, která prudce rozšiřovala svou plochu a obepínala stále těsněji historické jádro, ač ještě dlouhý čas od něho zůstala administrativně oddělena. Panoráma Prahy doznalo zásadní proměny. Jednou z nových dominant se stal pseudogotický kostel svaté Ludmily na Královských Vinohradech, jehož věže čněly nad kopulí nedávno postavené reprezentativní budovy Muzea Království českého. Žižkov, Karlín, Vinohrady, Smíchov, Nusle... Rozpínávanost okrajových částí přesycených mnohdy nevkusnými a ryze funkčními činžovními domy, stejně jako necitlivé asanace uvnitř vlastního města, vyvolávaly nutně odpor nejen konzervativních staromilců, ale především lidí uvědomujících si jedinečnost krás staré Prahy a jejích historických památek. Pro řadu z nich bylo porušení pražského koloritu asi takovým estetickým šokem jako pro naši generaci léta šedesátá, kdy Praha přerostla vltavskou kotlinu, vyšplhala se na blízké stráně a kopce a sama sebe uvěznila v bílých hradbách sídlišť. Na druhé straně však budil rozmach předměstí hrdost českých myslí a kupříkladu výstavba Nuslí byla docela vážně srovnávána s růstem amerických velkoměst.²⁾

Jak relativní je každé hledisko! Na podzim 1897 se procházel Hanuš Jelínek po pařížských bulvárech a Praha, oživovaná dvěma drahami koňky a podvečerním ruchem na tradičních korzech, mu připadala jako ospalé provinciální město.³⁾

O tom všem se z Nejedlého korespondence a deníků nedovíme téměř

²⁾ Viz heslo Nusle v Ottově slovníku naučném XVIII, Praha 1902, s. 505. K stavební proměně Prahy A. Kubíček, O pražské asanaci, Ochrana památek 1959, s. 74–81. Boj za uchování staré Prahy možno sledovat v časopisech Volné směry 3, 1899 a Rozhledy 4, 1894/1895 — 9, 1899/1900.

³⁾ H. Jelínek, Zahučaly lesy, Praha 1947, s. 149.

nic. Stejně hluboké mlčení zachovávají tyto prameny o běžných starostech pražských obyvatel a o ostrých sociálních rozdílech vládnoucích mezi jednotlivými vrstvami. A přece tvořil pražský denní život neodmyslitelnou součást Nejedlého studentských let podobně jako univerzitní přednášky, četba vědecké i krásné literatury a návštěva divadel.

Hned při příchodu do Prahy prokázal Nejedlý praktický smysl a pronajal si pokoj na staroměstském Malém náměstí v domě čp. 459, zvaném Richtrův. Je to ona budova s empírovým portálem, který střeží průchod do Michalské ulice. V té době nebyl v přízemí stavby antikvariát a chodby nepůsobily tak neutěšeným dojmem jako dnes. Nejedlého domácí, pan Semanovský, pracoval jako správce telefonu a adeptu vědy poskytl místnost se zvláštním vchodem.⁴⁾ Richtrův dům měl však i další výhody. Byl položen v centru města a navíc pár kroků od filozofické fakulty české univerzity, situované tehdy převážně v objektu Klementina.

Jestliže Praha, přes veškerou stavební činnost, vyhlížela ve srovnání s Paříží provinciálně tiše, nelze si ani tehdejší filozofickou fakultu představovat jako moderní pedagogický a vědecký ústav v dnešním chápání. O prostory Klementina se fakulta dělila s univerzitní knihovnou. „Byl to miniaturní svět pro sebe“, napsal po letech Josef Šusta, „na jehož nádvoří, špatně vydlážděné kočičími hlavami“, se vcházelo úzkými vraty z Karlovy ulice nebo průjezdem z tehdejšího Mariánského náměstí. Státní zkoušky se konaly v tmavé zasedací síni profesorského sboru v přízemí vedle pedelova bytu. Slabě vybavené seminární knihovny se hravě vešly do několika skříní, jen historický seminář měl pro svou, několik set svazků čítající bibliotéku, vyhrazen malý pokojík v druhém patře.⁵⁾ Zárodky přírodovědných ústavů byly zatím rozmístěny v různých částech Prahy. Astronomický ústav profesora Gustava Grusse na Letné, chemický ústav ve Spálené ulici a ústavy mineralogický, geologický, botanický, zoologický i zeměpisný seminář se dělily o nevábny Kaulichův dům na Karlově náměstí, budovu, v níž bylo později souzeno přednášet i Nejedlému.⁶⁾ A to právě v těchto letech prožívala filozofická fakulta, jak po delším čase poznamenal sám Nejedlý, svou „heroickou dobu“.⁷⁾ Ačkoliv zahrnovala čtyři dnešní fakulty (filozofickou, přírodovědnou, matematicko-fyzikální a fakultu tělesné výchovy a sportu), zapsalo se na ni na podzim 1896 jen 275 řádných posluchačů.⁸⁾ Nebylo proto řídkým

⁴⁾ K. Popelka, Vzpomínky na Zdeňka Nejedlého, s. 38.

⁵⁾ J. Šusta, Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha—Viedeň—Řím. Vzpomínky II. Praha 1963, s. 26–27.

⁶⁾ Seznam přednášek, kteréž se konati budou na c. k. české univerzitě Karlo-Ferdinandově v Praze v zimním běhu 1896/7, Praha 1896, s. 28–30.

⁷⁾ Z. Nejedlý, Projev při obnovení doktorátu po 50 letech v Karolinu dne 30. května 1951. In Zdeněk Nejedlý a Univerzita Karlova, ed. O. Říha, Praha 1953, s. 59.

⁸⁾ Katalog posluchačů filozofie v zimním běhu 1896/1897 je uložen v Archívu Univerzity Karlovy (dále jen AUK).

jevem, že profesor přednášel pouhým třem zájemcům. Takový osud stihl i Otakara Hostinského, jednu z největších vědeckých kapacit české univerzity, a je rovněž známo, jak slábnoucí počet studentů na přednáškách z historie roztrpčil Jaroslava Golla. Množství posluchačů na filozofické fakultě však na samém sklonku století neustále rostlo, což dokládá i katalog, který v letním semestru 1900 zachytil již 848 řádných studentů.⁹⁾ Nicméně fakulta zůstávala i na konci devatenáctého věku ústavem, v němž se posluchači společenskovědních oborů navzájem dobře znali a i vztahy mezi přednášejícími a studenty byly obvykle mnohem těsnější než v současnosti.¹⁰⁾

Zdeněk Nejedlý náležel k typům odhodlaným na studiích něco dokázat. Vstup do nového prostředí mu do značné míry ulehčilo přátelství jeho otce s Aloisem Jiráskem. Za svého učitelského působení v Litomyšli se uznávaný spisovatel sblížil s Romanem Nejedlým a jejich vztah neskončil ani Jiráskovým odchodem do Prahy.¹¹⁾ Oba muži vedli čilou korespondenci a příležitostně se i navštěvovali. Bylo proto pochopitelné, že Jirásek podal synovi svého přítele pomocnou ruku a doporučil ho, řečeno dnešní terminologií, jako pomocnou vědeckou sílu Čeňku Zíbrtovi, pracovníku knihovny Muzea Království českého a zároveň soukromému docentu všeobecné kulturní historie na filozofické fakultě. Dvaatřicetiletý Zíbrt hned v září 1896 mladého eléva ochotně přijal a svěřil mu přípravné práce k chystané Bibliografii české historie.¹²⁾ Ještě po dlouhé době na první setkání s Nejedlým, jemuž se stal rádcem i učitelem, vzpomínal.¹³⁾ Leč ani tím Jiráskova pomoc nekončila. Romanu Nejedlému téměř okamžitě sděloval, že bude-li třeba, obstará Zdeňkovi i možnost práce v archívu, a litoval odchodu profesora historie Antonína Rezka na vídeňské ministerstvo kultu a vyučování, neboť dotyčného dobře znal.¹⁴⁾ Taková podpora už něco znamenala. Není divu, že již čtvrtý den po zahájení semestru psal Zdeněk rodičům řádky plné optimismu: „Už jsem zde zcela zařízen. U Zíbrta pracuji ráno obvykle v Muzeu, odpoledne doma, píšu na lístky nápisy historických článků z časopisů. Jsme

⁹⁾ AUK, Katalog posluchačů filozofie v letním běhu 1900.

¹⁰⁾ Svědčí o tom kupř. J. Šusta, *Mladá léta učňovská a vandrovní*, s. 63—74; M. Hýsek, *Paměti*, Brno 1970, s. 126.

¹¹⁾ Blíže F. Červinka, *Roman Nejedlý a Litomyšl*, Pardubice 1958, s. 76—77.

¹²⁾ První díl Zíbrtovy Bibliografie české historie vyšel v Praze roku 1900.

¹³⁾ „Vzpomínky letí k době, kdy Váš starostlivý tatínek, s doporučením A[loise] Jiráska, přivedl Vás do Muzea...“ Č. Zíbrt Z. Nejedlému 14. 2. 1928. In *Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky*, ed. J. Hanzal a B. Svadbová, Praha 1978, s. 129.

¹⁴⁾ „Těším se tedy, že mne p[an] Zdeněk navštíví. Jen ať se vždy ke mně s důvěrou obrátí, já dle sil svých a dle možnosti rád vyhovím. Škoda, že prof[esor] Rezek tu teď není. S tím jsem byl dobře znám. Ale uvidíme. Kdyby p[an] Zdeněk chtěl v archivu pracovat, to se už příležitost nějaká najde. Tedy, ať jen přijde, rád ho uvidím.“ A. Jirásek R. Nejedlému 1. 10. 1896. KZN, pís. pozůstalost R. Nejedlého, kartón č. 2.

spolu již dobře známi. V pondělí večer zavedl mne do geografické semináře, tam jsem se seznámil s dr. Švamberkou, seminárním asistentem. Ten hned druhý den mě zapsal do semináře (ačkoliv tam jiný smí až po dvou semestrech) a představil mne samému prof. Palackému... Jednou za semestr může, kdo chce, složitou obšírnou vědeckou práci ze zeměpisu, je-li zvláště vynikající, dostane cenu. Dr. Zíbrt řekl, že on sám mi najde prameny v Muzeu... Honorář jest 30 zl. Složití mohou dvě práce ročně. Počítám-li, že u Zíbrta dostanu aspoň 15 zl. měsíčně, tedy vydělám si zcela sám ročně 210 zl., což myslím, že není zrovna nejmenší stipendium.“¹⁵⁾ Do studia i do pomocných prací, při nichž si rozšiřoval obzor a seznamoval s vědeckou literaturou, se pustil Zdeněk Nejedlý s takovou vehemencí, že budil podiv a jeho otcí přicházely z Prahy samé pochvalné reference.¹⁶⁾

První Zdeňkův dopis z české metropole jsem tu obšírněji citoval z jediného důvodu. Svědčí totiž o tom, jak si v okouzlení novým prostředím, které dodávalo rozlet jeho snům a představám, přikrašloval skutečnost. Kromě toho, že trochu spletl jméno asistenta geografického semináře (jmenoval se Václav Švambera), po několika dnech jistě poznal i pravou tvář Jana Palackého, nepodařeného syna velkého otce. „Hovorný podivín se zanedbanou obrubou jakoby plesnivého vousu kolem široké tváře s masitým nosem a pysky,¹⁷⁾ jenž odborný výklad prokládal drsnými vsuvkami z oblasti erotiky, náležel k oněm profesorům, kteří tři posluchače považovali za velkou návštěvu. Takový muž ovšem Nejedlému imponovat nemohl, což dokládá jeho pozdější tvrdý odsudek této lidské a vědecké karikatury.¹⁸⁾ Nebylo divu, že studenti historie, uvažující obvykle o dráze středoškolských profesorů, pokládali hodiny zeměpisu za nutné zlo. Nejedlý brzy poznal, jak to chodí i se zmíněnými seminárními prace-

¹⁵⁾ Z. Nejedlý rodičům 4. 10. 1896. Dopis dosud v soukromém majetku.

¹⁶⁾ Čeněk Zíbrt mu před vánoce 1896 psal: „Byl jsem vlastně překvapen ct[ěným] listem Vaším, kde mi děkujete, pokud se týče p[ana] syna. Já sám jsem Vám díky zavázán za to, že jste mi získali v něm pracovníka vzorně svědomitého, pilného jako včelka a přitom skromného, zdá se mi, až příliš. Pan Zdeněk osvědčil se svou pracovitostí a bedlivostí tak, že ho dnes počítám k prvním svým spolupracovníkům a že mu svěřuji práce nejtěžší, jak sám také ráčíte psátí v ct[ěném] listě. Já nemám dost slov (lichotiti nechci!), abych vzdal Vašemu p[anu] synovi uznání vrchovatou měrou. Nejsem prorokem — myslím jen, bude-li pokračovati drahou nastoupenou, nedá-li se vábiti spolkovými hloupostmi, že vyrůstá v něm budoucí přední pracovník na poli historickém. Již nyní jeho rozhled, věcná znalost, samostatný úsudek překvapují. Vynasnažím se pečlivě, abych aspoň částečně remunerací odvděčil se Vašemu p[anu] synovi za všechnu horlivost, s jakou mi pomáhá.“ Č. Zíbrt R. Nejedlému 23. 12. 1896, KZN, pís. pozůstalost R. Nejedlého, kartón č. 2.

O půldruhého roku později referoval ve stejném duchu Alois Jirásek: „Pan Zdeněk někdy u mne bývá. Je zdrav a pořád pilný jako včela. Můžete mít z něho radost.“ A. Jirásek R. Nejedlému 13. 2. 1898, tamtéž.

¹⁷⁾ J. Šusta, *Mladá léta učňovská a vandrovní*, s. 29.

¹⁸⁾ Z. Nejedlý, T. G. Masaryk III. Na pražské univerzitě 1882—1886. Praha 1935, s. 74.

mi z geografie. Obvykle je po dohodě se studenty napsal samotný Švam-bera, aby za ně vyinkasoval 15 resp. 30 zlatých odměny, a přilepšil si tak ve svém skromném živobytí.¹⁹⁾ Rovněž Zíbrtova odměna nebyla adekvátní námaze a pili, kterou Nejedlý pro staršího kolegu vynakládal. V říjnu 1896 mu však tyto otázky nepřišly na mysl a on sám se rychle ponořil do tepu pražského života, přece jen odlišného od zvyklostí malé Litomyšle.

Nejedlého rozhodnutí studovat dějepis v kombinaci se zeměpisem ve-lice zklamalo filologa Františka Dvořáka, Zdeňkova profesora na gym-náziu, který si přál, aby nadaný žák kráčel v jeho stopách.²⁰⁾ Avšak Nejedlý si vytkl životní cíl již během primy a sekundy²¹⁾ a nenechal se zvíkat. A tak v prvním semestru poslouchal přednášky lidí, jež do-sud znal pouze ze stránek novin a časopisů — historiků Jaroslava Golla a Josefa Kalouska, filozofů Josefa Durdíka a T. G. Masaryka, estetika Otakara Hostinského a zmíněných Čeňka Zírta a Jana Palackého. Tato jména se potom v jeho indexu často opakují, i když k nim samozřejmě v průběhu studia přibyla další. Již v druhém semestru začal Nejedlý navštěvovat přednášky docenta Josefa Pekaře a stal se jedním z jeho prvních žáků. Nárazově se však zajímal i o literaturu a zapisoval si lek-ce V. E. Mourka z dějin německé literatury, kurs Jaroslava Vlčka o české literatuře 19. století i přednášky Rudolfa Dvořáka, věnované lyrické poezii Orientu, a Emila Frídy (Jaroslava Vrchlického) o moderní poezii francouzské a praktické poetice. Všechny uvedené literárněvědní kursy byly jednosemestrové²²⁾ a Nejedlý je poslouchal nepochybně proto, aby si rozšířil horizont a doplnil své estetické znalosti. Jinak se zcela za-měřil na zvolený obor a v závěru studia ještě na estetiku. S učiteli litera-tury nenavázal žádný bližší kontakt. Teprve v roce 1900 začala jeho ko-respondence s Jaroslavem Vlčkem, v níž sice nechybí tón vzájemné úcty, ale která se téměř výlučně týká hudebních polemik, jež Nejedlý publiko-val v časopisech redigovaných proslulým již literárním historikem.²³⁾

Česká filozofická fakulta dýchala v té době ještě atmosférou ruko-

¹⁹⁾ J. Šusta, Mladá léta učňovská a vandrovní, s. 30.

²⁰⁾ Q. Hodura, O mládí Zdeňka Nejedlého. In: Padesát let Zdeňka Nejedlého, Praha 1928, nepaginováno.

²¹⁾ Tamtéž.

²²⁾ Všechny údaje jsou čerpány z indexů Zdeňka Nejedlého uložených v KZN, pís. pozůstalost Z. Nejedlého, osobní doklady, kartón č. 1.

²³⁾ Korespondenci vydala B. Svadbová, Listy Jaroslava Vlčka a Zdeňka Nejedlého, ČL 29, 1981, s. 78—95. V této souvislosti uvádím pozoruhodný pohled Nejedlého blízkého přítele na Jaroslava Vlčka: „Zajímavý je soud Gebauerův o Vlčkoví, který jsem se dověděl od Ertla. Je to trochu lepší plácál. Posudek je jistě nespravedlivý a svědčí o silné konzervativnosti Gebauerově in literaribus, ale zrnko pravdy v něm snad pře-ce je. Potřebuju teď často jeho Dějiny a vidím, že zejména ve staré době jsou velmi povrchní.“ Q. Hodura Z. Nejedlému 13. 11. 1904, KZN, pís. pozůstalost Z. Nejedlého, kartón č. 16.

pisných bojů, které rozdělily vědeckou i politickou veřejnost do dvou táborů. Nejedlý brzo poznal tři ze čtyř nejpopulárnějších odpůrců RKZ — T. G. Masaryka, Jaroslava Golla a Otakara Hostinského. Přednášky Jana Gebauera, iniciátora celého vystoupení, nenavštěvoval, ačkoliv si ho po vědecké i lidské stránce nesmírně vážil.²⁴⁾

Nejpopulárnějším profesorem celé fakulty byl bezesporu T. G. Masa-ryk. Jeho kurs praktické filozofie se těšil oblibě naprosto výjimečné: „Stará dvojka v přízemí Klementina nestačila pravidelnému návalu po-sluchačů, takže studenti se tísnil podél zdí a někteří sedali na stupínku u katedry“, říká o svých prvních dojmech Hanuš Jelínek.²⁵⁾ Masaryko-va živá výmluvnost, prozrazující v přízvuku slovácký původ, se dotýkala volně všech problémů mravních, filozofických, literárních a politic-kých.²⁶⁾ „Nic nevěřit, nic nepřijímat, všechno si vlastní prací, vlastním myšlením ověřit, vymezit, zkontrolovat“²⁷⁾ — to bylo Masarykovo kré-do, jež imponovalo i Nejedlému. Mladíka, který již v deseti letech četl Erbenovo vydání Husových spisů a na gymnáziu meditoval o problémech morálky, musela Masarykova osobnost přitahovat. Quido Hodura kupř. vzpomínal, jak Nejedlý přijel před vánoce 1896 do Litomyšle a s ži-vým souhlasem reprodukoval Masarykovy námitky proti darwinismu.²⁸⁾ V zájmu objektivity nutno dodat, že za dva roky Nejedlý svůj postoj k darwinismu změnil. Osobní souznění s Masarykovým zdůrazňováním etiky vedlo ještě k tomu, že si litomyšlský rodák odnášel z kursů ne-tytického profesora více než jiní posluchači.²⁹⁾ Z inspirace Masaryko-vými přednáškami vznikl zřejmě i Nejedlého nerealizovaný plán napsat velkou vědeckou studii o Husově morálce.³⁰⁾

S Masarykovým realismem a nesmiřitelnou kritičností kontrastoval přístup jiného filozofa, Josefa Durdíka, jehož přednášky si Nejedlý po-

²⁴⁾ Napsal o něm hezký nekrolog. Viz Z. Nejedlý, Jan Gebauer, Pražská lidová re-vue 3, 1907, s. 323—329.

²⁵⁾ H. Jelínek, Zahučaly lesy, s. 134.

²⁶⁾ Jelínkovy dojmy potvrzuje i Nejedlý: „Na starých přednáškách byl posluchač zcela nečinný, pasivní, jen vnímatel a zapisovatel toho, co profesor diktoval. Zde však byl stále ve varu, v napětí a živé spolupráci. Neudělal za něho všechno profesor. Dů-vody mu řekl pro i contra, ale jemu přenechal, aby se rozhodl.“

Z. Nejedlý, T. G. Masaryk III, s. 144.

O Masarykově popularitě mezi studenty též P. Váša, V Praze. Paměti. Praha 1947, s. 83—87.

²⁷⁾ Z. Nejedlý, T. G. Masaryk III, s. 182.

²⁸⁾ Q. Hodura, O mládí Zdeňka Nejedlého.

²⁹⁾ Nejedlý si v zimním semestru 1896/1897 zapsal Masarykovu přednášku Úryvky z filozofie 19. století, v zimním běhu 1898/1899 dokonce dva kursy téhož profesora — Praktickou filozofii a Sociologické učení o státě, v letním semestru 1899 Noetiku a v letním běhu 1900 Základy sociologie. Viz indexy Zdeňka Nejedlého, KZN, pís. pozůstalost Z. Nejedlého, osobní doklady, kartón č. 1.

³⁰⁾ Toto vysvětlení zdá se mi být pravděpodobnější než Hodurovo, který soudil, že popud dala Nejedlému četba Palackého Dějin. Viz Q. Hodura, O mládí Zdeňka Nejed-lého.

měrně často zapisoval.³¹⁾ Přední reprezentant tehdejší české filozofie se ocitl na sklonku století ve stadiu zjevného sestupu a z popularity, kterou mu přinesla sedmdesátá léta, zbývalo jen málo.³²⁾ Na přelomu věků byla již terčem posměšků univerzitních studentů jeho trochu starosvětská důstojnost, příliš připomínající zašlé časy. Zdeněk Nejedlý v něm viděl především zastávce a propagátora herbartismu, jenž tehdy došel uplatnění v estetických názorech Otakara Hostinského, kdysi ostatně vyrůstajícího pod Durdíkovým patronátem.

V prvních pěti semestrech považoval Nejedlý Hostinského přednášky jen za doplňkové studium. Navštěvoval je v podstatě ze dvou důvodů. Od mládí se zajímal o hudbu, kterou i prakticky provozoval, ovšem dějiny hudby byly na české univerzitě vykládány v rámci estetiky. Druhou příčinu lze shledat ve snaze získat poznatky užitečné i z hlediska historie. V tomto směru představovaly obohacení dějiny umění, které přednášel rovněž Hostinský.³³⁾ Teprve v okamžiku, kdy bylo jasné, že ho nečeká nevábná dráha středoškolského profesora, vypustil Nejedlý ze svého studijního plánu geografii a její místo zaujala estetika.³⁴⁾ Tím také nastal mezi Nejedlým a Hostinským živější styk.

Jestliže Masarykovy úvahy o životě nacházely mocný ohlas v shodně naladěné duši mladého Nejedlého, obdobného souhlasu docházela v jeho mysli Hostinského hodnocení tvorby Bedřicha Smetany a Zdeňka Fibicha. Byli to, jak známo, nejoblíbenější skladatelé Zdeňka Nejedlého, jehož celá fakulta vbrzku pokládala za nejoddanějšího žáka vynikajícího profesora estetiky. Hostinský pochopitelně o svém posluchači věděl, ale nedá se říci, že byl jeho věrností pokaždé nadšen. Na Hostinského přednáškách Nejedlý „sedával vždy na kraji v první lavici zrovna pod katedrou a dojem řeči Hostinského se vždy zřejmě ohrázel na tváři Nejedlého. Toto horlivé účastenství jistě Hostinského mnohdy povzbuzova-

³¹⁾ V zimním semestru 1896/1897 navštěvoval přednášku Soustavný přehled nauk filozofických, v zimním běhu 1897/1898 výklad O nauce Kantově, v letním semestru 1898 Dějepis filozofie po Kantovi a konečně v zimním semestru 1899/1900 Praktickou filozofii a Dějepis filozofie novověké.

³²⁾ Z. Nejedlý, T. G. Masaryk III, s. 105—112. Jiný pamětník tento portrét doplňuje a poněkud zlidštuje: „Josef Durdík přednášel dopoledne a cestou do Klementina se rád zastavil v oblíbené podzemní vinárničce na nábřeží. Stařeček — blížil se k šedesátce, ale byl již hodně šedivý — přicházel proto do hodiny někdy mírně rozjařen a soustavnost nebyla silou jeho výkladů.“ P. Váša, c. d., s. 84.

³³⁾ V prvních čtyřech semestrech svého studia poslouchal Nejedlý Hostinského přednášky Estetika hudby, Estetika výtvarných umění, Estetika dramatu, Dějiny hudby české v 19. století, Všeobecná estetika, Úvod do studia dějin hudby a Dějiny umění starořímského a starokřesťanského.

³⁴⁾ V letech 1899—1900 si Nejedlý zapsal 11 Hostinského přednášek a cvičení (Estetika odborná, Cvičení v oboru estetiky experimentální, O hudbě antické, Povšechný přehled rozvoje slohů stavitelských, Estetika hudby, Estetika a teorie umění v starém věku, Úvod do studia dějin výtvarných umění, Estetika středověku a renesance, Estetická cvičení, Dějiny opery v 17. a 18. století a Přehled historického rozvoje umění malířského).

lo, ale nevím, bylo-li mu to vždycky vhod, zvláště když Nejedlý příliš bystře chápal vzdálené jen narážky Hostinského na současné poměry hudební“³⁵⁾ vyznával po letech citovaný již Quido Hodura. Přestože Nejedlý zcela přijal Hostinského koncepci estetiky jako empirické vědy, jež zkoumá konkrétní umělecké jevy a problémy, aby z nich samých vyvodila obecné principy, a i v hodnocení českého umění 19. století následoval fakticky svého učitele,³⁶⁾ přece jen od samého počátku zastával v dílčích otázkách (kupř. v nazírání na dílo Aloise Jiráka) vlastní stanovisko. Tato skutečnost někdy badatelům uniká. Jde však o problematiku tak závažnou, že jí budu nucen věnovat pozornost na jiném místě.

Rukopisné spory, zmítající fakultou od první poloviny osmdesátých let, byly zvláště patrné v oborech historických. V úsilí získat co nejvíce vědomostí ve vědě, jíž se hodlal v budoucnu plně zabývat, zapisoval si Nejedlý množství nejrůznějších přednášek a cvičení bez ohledu na jména vyučujících a jejich příslušnost ke konzervativnímu či modernímu táboru. Mezi přední obhájce RKZ, jehož přednášky dosti pilně navštěvoval,³⁷⁾ náležel profesor Josef Kalousek. „Malý muž s velikou hlavou a ježatým narezlým vousem“³⁸⁾ předčasně stařecké chůze, navíc ochrnutý na pravé ruce a namáhavě artikuluující³⁹⁾ patřil kdysi k předním žurnalistům staročeské strany, jíž zachovával věrnost hraničící s fanatickou oddaností. Cítil povinnost vystoupit na obranu Rukopisů proti Gebauerovi, ve vídeňském tisku štvál anonymním článkem proti Masarykovi a nikdy se nesmířil s vědeckou převahou Jaroslava Golla a jeho žáků, vůči jejichž vědeckým závěrům se vyslovoval s břitkou polemičností.

Ačkoliv Nejedlého přehled Kalouskovy životní dráhy, psaný s odstupem čtyř desetiletí,⁴⁰⁾ nevyznívá ve prospěch bývalého chráněnce Palackého a Riegrova, nelze v něm nepostřehnout stopy určitých sympatií. Tak se Nejedlý s porozuměním rozepsal o Kalouskově nesnadné cestě za univerzitní profesurou i o jeho novinářských a vědeckých počátcích. Víme-li, že autor Kalouskova medailonu zastával v rukopisném sporu stanovisko Gollovo, Masarykovo a Gebauerovo, ptáme se přirozeně, odkud skryté sympatie pramenily. Odpověď je nutno hledat v Nejedlého studentských letech. Josef Kalousek byl totiž ve funkci generálního

³⁵⁾ Q. Hodura, O mládí Zdeňka Nejedlého.

³⁶⁾ O vztahu Hostinský—Nejedlý nejlépe pojednal M. Jůzl, Otakar Hostinský, Praha 1980, s. 276—283.

³⁷⁾ Během studií poslouchal Nejedlý Kalouskovy přednášky Dějepis ústavy české, Výklad na kroniku Kosmovu, O podvrženinách v pramenech dějin českých, Život svatého Vojtěcha, Vnitřní reformy za Marie Terezie a Josefa II, O letopisech českých doby přemyslovské, O sporných kusích v starších dějinách českých a průběžně základní kurs českých dějin.

³⁸⁾ J. Šusta, Mladá léta učňovská a vandrovní, s. 33.

³⁹⁾ Z. Nejedlý, T. G. Masaryk IV. První výboje. Praha 1937, s. 39.

⁴⁰⁾ Tamtéž, s. 37—44.

tajemníka Královské české společnosti nauk jakýmsi protektorem jeho prvních přednášek v této vědecké instituci, zasloužil se o publikování některých Nejedlého juvenilií a posléze i o jeho brzké jmenování mimořádným členem Společnosti nauk. Na druhé straně si Kalousek Nejedlého oblíbil nejen proto, že se k němu neváhal přihlásit,⁴¹⁾ což bylo u Gollova žáka výjimkou, nýbrž i z toho důvodu, že pravidelně chodil na jeho přednášky, jimž se většina studujících historie spíše vyhýbala.

Kalouskovo konzervativní češství i pěstování popisné vědy, kterou nezakryla ani polemická útočnost, vyvstaly okamžitě ve srovnání s elektrizující osobností Jaroslava Golla, hlavního představitele pozitivistického směru v českém dějepisectví. Vědecký i pedagogický přínos tohoto výjimečného vědce pro českou historiografii byl již mnohokrát po zásluze zhodnocen a nemá proto smysl opakovat to, co již lépe řekli jiní.⁴²⁾

V době Nejedlého příchodu na filozofickou fakultu stál Goll na vrcholu vědecké dráhy. Drobný, štíhlý, silně krátkozraký padesátník přednášel obvykle z poznámek, někdy dopodrobna vypracovaných, místy ovšem jen letmo nadhozených.⁴³⁾ Stylistická úroveň jasně prozrazovala v kompozici i ve volbě slov básníka, který dokázal před posluchači „rozvíjet barvitě obrazy dějin, jak je ve své fantazii viděl přímo před sebou“.⁴⁴⁾ Byla to veliká osobnost, jejímž kouzlu musel Nejedlý podlehnout, a to tím spíše, že věděl o Gollově úctě k Bedřichu Smetanovi. Skvělý historik na něho nepůsobil pouze vědeckou akribií a osobní statečností, nýbrž také jinými vlastnostmi. „Goll zde platí za nejhodnějšího člověka na fakultě“, psal v březnu 1897 rodičům,⁴⁵⁾ a tato slova potvrzují i vzpomínky jiných žáků mistra historické kritiky. Více než nadnesené formulace vypovídá o Nejedlého upřímném vztahu k milovanému učiteli jediný fakt — Gollův portrét si zavěsil, spolu s podobiznami Boženy Němcové, Zdeňka Fibicha, Otakara Hostinského, Karla Havlíčka Borovského, Mikoláše Alše a Bedřicha Smetany na stěnu své pracovny.

Někteří zájemci o studium historie vstupovali na univerzitu s mylnou představou, že „dějepis jest cosi jednou provždy zjištěného, čemu jest třeba se naučiti“.⁴⁶⁾ Na Gollových přednáškách potom s údivem hle-

41) Vzájemná korespondence Josefa Kalouska a Zdeňka Nejedlého otištěna v Korespondenci Zdeňka Nejedlého s českými historiky, s. 63—78.

42) Literaturu i novější poznatky shrnul F. Kutnar, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví II, Praha 1977, s. 21—37.

43) O Gollových přednáškách Z. Nejedlý, T. G. Masaryk IV, s. 15; J. Šusta, Jaroslav Goll, ČČH 35, 1929, s. 480; týž, Mladá léta učňovská a vandrovní, s. 33—34; K. Stloukal, Jaroslav Goll, ČČH 47, 1946, s. 115—116; K. Kazbunda, Stolice dějin na pražské univerzitě III, Praha 1968, s. 169—170.

44) Z. Nejedlý, T. G. Masaryk IV, s. 15.

45) Z. Nejedlý rodičům v březnu 1897 (přesné datum neuvedeno). Dopis je v soukromém majetku.

46) J. Šusta, Mladá léta učňovská a vandrovní, s. 34.

děli, že Goll pojímá historii jako výsledek nikdy nekončící badatelské práce, již každý historik může svým úsilím obohatit. Dějepis zkrátka přestal být záležitostí paměti a měnil se v „napínavé dobrodružství ducha“.⁴⁷⁾ Zdeněk Nejedlý v žádném případě nepatřil mezi mladíky, kteří přišli do Prahy, aniž by pořádně věděli, co studium historie obnáší. Na druhé straně však nelze v nadaném ctiteli múzy Klió spatřovat hotového vědce, jemuž fakulta mohla dát jen nemnoho.⁴⁸⁾ Podobné soudy přeceňují historické zájmy gymnazisty Nejedlého a ocitají se v rozporu s jeho osobní konfesí, napsanou v roce 1903. Pěťadvacetiletý badatel v ní kriticky mluví o svých středoškolských pokusech, které nebyly ničím víc než excerpty, přehledy, tabulkami a v nejlepších případech kompilacemi z odborné historické literatury.⁴⁹⁾ Nicméně právě dobrá znalost Palackého Dějin i části jiné odborné produkce stejně jako solidní základy latiny a němčiny,⁵⁰⁾ znamenaly v počátcích vysokoškolského studia cennou devízu. Přestože se Nejedlý jevil svému okolí jako zvláště talentovaný mladý muž, nebyl mezi Gollovými žáky jedinou mimořádnou osobností. Shodou mnoha okolností a samozřejmě i Gollovým přičiněním vyrostla na pražské univerzitě v průběhu devadesátých let celá řada vynikajících historiků, z nichž na sebe hlavně upozornili Josef Pekař, Josef Šusta, Max Dvořák a Ladislav K. Hofman, vesměs muži o něco starší než Nejedlý.

Bývá znakem talentovaných lidí, že mají dříve než ostatní vytyčený životní cíl, který nezřídka sledují již v dětství a v časech dospívání. Ani v tomto směru nebyl Nejedlý v porovnání s předními příslušníky Gollovy školy osamocen. Jestliže na gymnáziu četl odbornou historickou literaturu a pokoušel se sepsat dějiny husitství, pak měl Josef Pekař již před maturitou prostudovaný mladoboleslavský archiv a pronikal do tajemství četby starých českých listin.⁵¹⁾ Josef Šusta poznal ještě před příchodem do Prahy slavný archiv třeboňský a díky ochotě Františka Mareše zvládal základy paleografie.⁵²⁾ Navíc někteří starší Nejedlého kolegové začali publikovat již na gymnáziu a Pekař tiskl své první odborné práce už před maturitou. Vědom si této skutečnosti vysvětloval

47) Tamtéž.

48) V. Husa, Zdeněk Nejedlý a pokrokové tradice českého dějepisectví. In Zdeňku Nejedlému ČSAV, Praha 1953, s. 247.

49) Z. Nejedlý, Moje práce, Praha 1973, s. 8—11.

50) Přílišným talentem na jazyky Nejedlý nebyl. Sám si to uvědomoval a kupř. Vlastimilu Kybalovi, který se oženil s dívkou španělsko-mexického původu, psal o své nepatrné praktické dovednosti v cizích řečech. Z. Nejedlý V. Kybalovi 2. 10. 1913, SÚA Praha, pís. pozůstalost V. Kybala. Za středoškolských studií si Nejedlý pasívně osvojil základy ruštiny, italštiny a francouzštiny.

51) J. Pekař rodičům 21. 7. 1888 a 30. 7. 1888. In: Josef Pekař, O jeho mládí, životě a odkazu. Turnov 1941, s. 46—49. Též J. V. Šimák, Josef Pekař. K jeho šedesátinám. Zvláštní otisk z časopisu Od ještědu k Troskám 1930, s. 171—172.

52) J. Šusta, Léta dětství a jinošství. Vzpomínky I. Praha 1947, s. 190—196.

později Nejedlý své nastávající, proč na stránkách vědeckého tisku debutoval až ve dvaceti letech.⁵³⁾ A to je třeba mít na paměti, že sám se nikdy neměřil těmi, kteří ve vývoji ustrnuli či setrvali v pouhém průměru, nýbrž vždy jen lidmi dosáhnuvšími určitých výšin.

Jména Nejedlého významných vědeckých vrstevníků tu nepadla náhodou. I když se vyvolené disciplíně věnovali již za středoškolských studií, byli všichni bez výjimky očarováni géniem Jaroslava Golla, pod jehož zdánlivě lehkým dotykem braly za své domnělé pravdy a jehož vědecká skepse učila nejen bourat, ale i stavět. Gollovy přednášky z obecných dějin přibližovaly studentům výsledek badatelské práce mnoha generací,⁵⁴⁾ avšak místem, kde se posluchači učili základům dějepiscova řemesla, byl historický seminář.

Dnešní historik stojí v úžasu, když zjišťuje, v jak skromných podmínkách se rodila slavná Gollova škola. Několik stovek publikací, včetně vydaných pramenů, limitovalo možnosti práce v semináři, a tak není divu, že se jeho ředitel soustředil při praktických cvičeních na rozbor jednoho jediného pramene. V letech 1897—1899, kdy historický seminář navštěvoval Nejedlý, byly předmětem kritické interpretace Gollových žáků Tacitova *Germania*, v oné době povinná četba v posledním ročníku gymnázia, a *Vita Stephani II.*⁵⁵⁾ Vedle toho museli posluchači referovat o nových historiografických dílech a odevzdat seminární práce, které potom společně recenzovali. Činnost v semináři byla něco jiného než pasivní naslouchání přednáškám, neboť vedla studenty k aktivitě a zároveň odhalovala jejich schopnosti. Nejedlý měl štěstí, že se na fakultě octl v období, kdy Goll témata seminářů zaměřil zcela programově k dějinám husitství. Mohl se tak již v průběhu druhého ročníku zabývat problematikou vysnívanou od dětství, i když zatím jen při řešení dílčího problému — kutnohorského sněmu v roce 1471, který rozhodl o obsazení českého trůnu po smrti Jiřího z Poděbrad. Práce, dokončená v létě 1898, vzbudila sice Gollův zájem, nicméně ji tehdy nepovažoval za tak dobrou, aby mohla být otištěna na stránkách vědeckého časopisu.⁵⁶⁾ Vedle Nejedlého na sebe v témže ročníku semináře upozornil Rudolf Urbánek pojednáním *Polemická literatura o králi Jiřím z Poděbrad*, jež určilo směr jeho badatelskému zájmu na celý dlouhý život. Nejedlého i Urbánkovo téma ukazují, s jakým rozmyslem zadával Goll svým žákům

⁵³⁾ Z. Nejedlý, *Moje práce*, s. 10.

⁵⁴⁾ Během studia Nejedlý navštěvoval Gollovy přednášky *Římské dějiny v posledním století republiky*, *Římské dějiny za císařství*, *Anglické dějiny v novém věku*, *Latinská epigrafie*, *Dějiny Francie v 17. století*, *Dějiny Francie za Ludvíka XIV.*, *Dějiny křížových výprav a Dějiny středověku I—V*.

⁵⁵⁾ K. Kazbunda, *Stolice dějin na pražské univerzitě III*, s. 163—164.

⁵⁶⁾ Z. Nejedlý *Č. Zibrtovi 17. 2. 1904. Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky*, s. 116.

úkoly. Nežádal po nich sáhodlouhé monografie, nýbrž chtěl vědět, zda student zvládl techniku práce, zda si dokázal poradit s kritikou pramenů a zda má schopnost samostatného postřehu a úsudku. Jestliže i v skrovných poměrech vyrostla v lavicích druhého patra Klementina plejáda historiků evropské úrovně, pak hlavní zásluha připadla nepochybně samotnému Gollovi, dokazujícím správnost tvrzení, že skutečný pedagog dokáže laskavým přístupem k žákům více než učitel preferující dril a tvrdý neosobní přístup.

Gollova účast při utváření profilu historika Nejedlého bývá zdůrazňována zcela právem. Zapomíná se však, že si Nejedlý v zimním semestru 1897/1898 zapsal i historický seminář Josefa Pekaře,⁵⁷⁾ který se v té době ujal spoluvýchovy historického dorostu. Rozdělení historického semináře do dvou oddělení se stalo nutností, měl-li plnit úlohu, již mu jeho zakladatelé určili. Mladý docent poskytoval studentům historie první orientaci po oboru. Seznamoval je s bibliografickými příručkami, způsobem historikovy práce a metodou bádání, zkrátka věnoval se činnosti propedeutické.⁵⁸⁾ O Nejedlého účasti v tomto přípravném oddělení se však nedovíme nic, pokud se znovu neobjeví materiály historického semináře z dob Gollova působení, které v současnosti nejsou k dispozici.

Samotná účast ve vyšším oddělení semináře předpokládala značné vědomosti z pomocných věd historických, především středověké paleografie, neboť většina zadávaných témat se vztahovala k medievalistické problematice. Nejedlého úkol byl o to těžší, že profesor Josef Emler, pověřený přednáškami z pomocných věd historických i praktickými paleografickými kursy, na počátku roku 1896 těžce onemocněl a na fakultu se již nevrátil. Jeho místo zůstalo neobsazeno, studenti bez přednášejícího a Nejedlý v pomocných vědách chtěl nechtěl autodidaktem.⁵⁹⁾

Jméno posledního Nejedlého oblíbeného vysokoškolského učitele tu již padlo. Čeněk Zíbrt. Nejedlý samozřejmě kulturněhistorické lekce svého „dobroděje“ pilně navštěvoval, avšak větší význam než Zíbrtova přednášková činnost, měl pro nadějněho adepta vědy jejich téměř každodenní pracovní styk v Muzeu. Zíbrt svému kolegovi půjčoval knihy, ochotně obstarával materiály a vedl ho přímo k vědecké práci. Hodiny strávené v Muzeu se stávaly jakýmsi dalším seminářem. Zíbrtův vliv na

⁵⁷⁾ První Pekařovou přednáškou, již Nejedlý poslouchal, byly *Dějiny 17. století se zřetelem k zemím rakouským a po celé další studium si zapisoval Dějiny rakouské*.

⁵⁸⁾ K. Kazbunda, *Stolice dějin na pražské univerzitě III*, s. 191.

⁵⁹⁾ K. Kazbunda, *Stolice dějin na pražské univerzitě III*, s. 191. Nejedlý o tom říká: „Když jsem přišel na univerzitu, nebylo tu profesora pomocných věd. Jsem v paleografii úplně samouk. Latinský traktát Rokycanův psal jsem si v druhém roce filozofie. Z. Nejedlý, *Moje práce*, s. 20.

studenta Nejedlého byl větší, než se všeobecně připouští.⁶⁰⁾ Byl to právě docent kulturní historie, jehož přičiněním vyšly první Nejedlého věci. Kromě rejstříků k časopisu Český lid, s nimiž Nejedlý Zíbrtovi pomáhal, to byla první větší studie Český dům⁶¹⁾ a zajímavý článek o Rokycanovi.⁶²⁾

Výčet Nejedlého univerzitních učitelů skýtá obraz, na kterém v pestré směsici defilují významné osobnosti různých vědeckých a politických názorů. Nejedlý s valnou většinou z nich velmi dobře vycházel, což bývá někdy vykládáno v tom smyslu, jakoby se snažil získat přízeň všech, kdož mu mohli pomoci v budoucí kariéře. Nemyslím, že tomu tak bylo. Důvody, proč Nejedlý navštěvoval přednášky znepřátelených profesorů a proč se dovolával vědeckých antipodů (Goll x Kalousek, Masaryk x Durdík), ležely hlouběji.

Ambiciózní student přicházel do Prahy s touhou stát se velkým historikem a jednu z cest k realizaci této představy viděl ve zvládnutí co největšího množství znalostí v relativně krátkém čase. Počet přednášek a cvičení, které si zapisoval, od začátku studia převyšoval počty hodin v indexech jiných posluchačů. Kupř. v zimním semestru 1898/1899 si Nejedlý zapsal 42 hodin, což značně přesahovalo obvyklý průměr. Ze stejné příčiny rád kolokvoval, neboť se tak donutil probranou látku skutečně zvládnout. I když obdivná Hodurova slova, že „učit se neuměl, ba snad ani dodnes neví, co je to se učit“⁶³⁾ vyvrací Nejedlého korespondence,⁶⁴⁾ dosahoval po všech stránkách vynikajících výsledků. Připočteme-li k tomu všemu dobrou paměť, musíme dospět k soudu, že Nejedlý opouštěl fakultu s bohatými faktografickými vědomostmi.

Druhou příčinu je třeba spatřovat v Nejedlého úctě k tradici české vědy. Ani odlišné stanovisko v rukopisných sporech mu nebránilo v ocenění zásluh starší generace, která svým úsilím pomáhala české vědě k dosažení vyšší úrovně. V tomto přístupu se odráželo vědomí, u mladého člověka ne právě časté, že žádné poznání není konečné a že i mylné závěry mohou ukázat cestu dalšímu bádání. Vyhrocené postoje, tak typické pro Nejedlého po roce 1900, byly v době vysokoškolských studií jen sotva znatelné. Proto mohl ocenit zásluhy Kalouskovy a neškrtil

⁶⁰⁾ O Zíbrtově vztahu k mladému Nejedlému V. Denkstein, Zdeněk Nejedlý a Národní muzeum. In Zdeňku Nejedlému ČSAV, s. 328—352.

⁶¹⁾ Z. Nejedlý, Český dům, Český lid 7, 1898, s. 4—10, 181—185, 366—369, 449—452; 8, 1899, s. 204—206, 311—317, 396—399.

⁶²⁾ Z. Nejedlý, M. Jan z Rokycan. K oslavě jeho pětistých narozenin. Světozor 32, 1898, s. 469—472.

⁶³⁾ Q. Hodura, O mládí Zdeňka Nejedlého.

⁶⁴⁾ „Právě se připravuju ke kolokviu u Golla, měl bych to rád z krku, je toho děsná spousta, ani nevím, kde mi hlava stojí. Goll tak rychle přednáší, 5 hodin týdně od října do teďka, to je látky, ale jsem už dost hotov...“ Z. Nejedlý rodičům v březnu 1897. Originál v soukromém vlastnictví.

ani Durdíka, i když jej na sklonku století zcela zastínili Masaryk a Hostinský. Osobní styk s mizejícím obrozenským světem představoval cenný vklad pro Nejedlého budoucí, avšak tehdy ještě nezamýšlená díla o české společnosti 19. století.

Osobnost studenta Nejedlého nebyla pouhým součtem vlivů univerzitních učitelů. Mechanickou recepcí vzorů se ještě nikdo nestal tvůrčím individuem. Je sice pravda, že Nejedlý (a tento rys jej provázel celý život) zacházel v obdivu k některým lidem, kupř. k Hostinskému, tak daleko, že jim samotným to nebylo milé,⁶⁵⁾ a zejména jako vysokoškolák přejímal Gollovy a Hostinského názory do nejmenších podrobností, nicméně se je snažil sloučit s podněty přicházejícími odjinud i s ideály, které si přinášel z Litomyšle. Jestliže se v řadě otázek ocitala Nejedlého stanoviska v souladu s pohledy jeho nejoblíbenějších učitelů, v jiných problémech tomu tak nebylo. Markantně se rozdílne soudy projevíly v hodnocení díla Aloise Jiráska, k němuž měl Nejedlý velmi úzký osobní vztah. Hostinský však nadšením pro Jiráska nikterak neplanul⁶⁶⁾ a na druhou stranu považoval zase Jirásek Golla za málo národního historika.⁶⁷⁾ Při řešení takových rozporů dával Nejedlý přednost vlastnímu mínění bez ohledu na reakce učitelů.

Větší napětí vyvolávala Nejedlého příslušnost ke Gollově škole a zároveň vazby na konzervativní společnost kolem Muzea, jejíž vědecké práce podrobovali gollovci nezřídka kritice. Nejedlý však zůstával i v této záležitosti svůj. Ačkoliv přejal Gollovy principy vědeckého nazírání, své vztahy s Muzeem nepřerušil a dlouhý čas spolupracoval na Zíbrtově Bibliografii české historie, které Goll vytýkal řadu nedostatků.⁶⁸⁾ Přes osobní kontakty s Václavem Schulzem, Čeňkem Zíbrtem a Zikmundem Wintrem byl Nejedlý, a to je třeba podtrhnout, žákem Gollovým. Dokazují to i jeho prvotiny věnované problematice husitství.

☆

Doba vysokoškolských studií se neskládá jen z hodin prožitých v posluchárnách, vysedávání v univerzitní knihovně a večerní četby. Neod-

⁶⁵⁾ O tom M. Jůzl, Otakar Hostinský, s. 276—286; též, Vzájemný vztah Zdeňka Nejedlého a Otakara Hostinského. In Zdeněk Nejedlý. Velké osobnosti filozofické fakulty Univerzity Karlovy I, Praha 1980, s. 99—114, zvláště s. 100—101.

⁶⁶⁾ Potvrzují to dopisy Quidona Hodury, týkající se jeho vlastní přednášky na litomyšlských oslavách padesátých narozenin Aloise Jiráska. V jednom z nich říká: „V první části jsem provedl apologii historického realismu proti Hostinskému na základě Jiráska románu historického.“ Q. Hodura Z. Nejedlému 21. 8. 1901, KZN, pís. pozůstalost Z. Nejedlého, korespondence osobní, kartón č. 16.

⁶⁷⁾ J. Slavík, Z mých styků s prof. Pekařem, Praha 1937, s. 16.

⁶⁸⁾ Gollova recenze prvního dílu Bibliografie české historie otištěna v ČČH 6, 1900, s. 135—139.

myslitelně k ní náleží i přátelské styky se spolužáky a družné diskuse, třibíci úsudek a rozšiřující obzor mnohdy více než akademicky suché přednášky. Tato stránka Nejedlého života nebyla dosud zmapována a biografie ji odbývají pouze několika větami.⁶⁹⁾ Jedno lze říci jistě. Zdeněk Nejedlý nepatřil k studentům, kteří před nudnými přednáškami, dávali přednost hospůdce proti Klementinu, kde křižovníci čepovali za pět krejcarů džbánků hustého piva ani nechodil příliš často k Dětinům do sousedství Clam-Gallasova paláce. Podobně jako v Litomyšli byl pokládán za samotáře a necítil ani potřebu vyhledat Karla Popelku, svého nejmilejšího přítele z gymnázia, studujícího na filozofické fakultě němčinu a francouzštinu.⁷⁰⁾ „Žil pro svůj pevně stanovený úkol, nevšímaný ke všemu, co se ho netýkalo, ani s jedním z posluchačů historie se neseznámil, jako by byl na fakultě sám.“⁷¹⁾

Přes velký počet přednášek, které navštěvoval a spolupráci se Zíbrtem, našel Nejedlý čas na hodiny harmonie u Zdeňka Fibicha, v němž spatřoval největšího žijícího českého skladatele. Lekce, jejichž hlavním cílem bylo poznání umělcovy osobnosti i rozšíření znalostí v oblasti hudby, bral od října 1896 až do října 1900. Fibich v něm snad ani netušil svého ctitele a pokládal ho za „prostředního žáka, jakých měl mnoho“.⁷²⁾ Vedle této namnoze dobrovolné zátěže neuniklo Nejedlému žádné významnější představení v Národním divadle. Ze svého místa v první řadě na druhé galerii shlédl prakticky vše, co podle něho stálo za vidění.⁷³⁾ Nejvíce ho přitahovala díla Fibichova a Smetanova, takže kupř. představení Libuše navštívil během jedné sezóny osmnákrát.⁷⁴⁾ I dnes se samozřejmě objevují podobní nadšenci, ale nikdo z nich by již s Nejedlým nemohl soutěžit v šíři rozhledu, neboť premiér bylo v oné době nepoměrně více než v naší současnosti.⁷⁵⁾ A bylo to právě divadlo, které znovu obnovilo dřívější pouta mezi Nejedlým a Popelkou. Po prvním semestru se oba litomyšlští přátelé náhodně setkali na nádvoří Klementina a společně potom chodili na zajímavá představení v Národním.

Velký půvab mělo pro oba mladé muže podvečerní korzo na Ferdinandově třídě. Mezi klidně se procházejícími a nikam nespíchajícími úředníky a studenty bylo možné spatřit i známé tváře uměleckého světa —

⁶⁹⁾ M. Matoušek, Zdeněk Nejedlý. Nástin života a práce k šedesátinám. Praha 1938, s. 28—45; J. Teichman, Zdeněk Nejedlý, Praha 1938, s. 28—47. Kupodivu se tomuto problému příliš nevěnoval ani F. Červinka, Zdeněk Nejedlý, Praha 1969.

⁷⁰⁾ K. Popelka, Vzpomínky na Zdeňka Nejedlého, s. 37. Údaje o Popelkovi v příslušných katalogích posluchačů filozofie z let 1896—1900 uložených v AUK.

⁷¹⁾ K. Popelka, Vzpomínky na Zdeňka Nejedlého, s. 37.

⁷²⁾ Z. Nejedlý, Moje práce, s. 22—23.

⁷³⁾ K. Popelka, Vzpomínky na Zdeňka Nejedlého, s. 38.

⁷⁴⁾ Q. Hodura, O mládí Zdeňka Nejedlého.

⁷⁵⁾ Viz Z. Nejedlý, Opera Národního divadla do roku 1900. Dějiny Národního divadla III, Praha 1935; Dějiny českého divadla IV, Praha 1977, s. 93—127.

Františka Kolára, Jakuba Seiferta, F. A. Šuberta, Jaroslava Hilberta, Václava Hladíka, Antonína Sovu i rázovitě oděného publicistu Jana Váňu. Každodenního proměňování po Ferdinandce a rozhovorů s kolegy se Nejedlý neúčastnil. K Popelkovi se připojoval jen v okamžicích, kdy krácel do divadla, ale takových chviliek bylo opravdu hojně. Někdy se oba seznamovali s pověstnými kritiky a literáty v nečekaných situacích a o to hlouběji jim takové prožitky utkvěly v paměti. F. V. Krejčího uviděl Popelka poprvé v uzenářství a jaké bylo Nejedlého překvapení, když v mladém muži vzhledu téměř „farářského“, poznal jednoho z vůdců moderny Jiřího Karáska ze Lvovic.⁷⁶⁾

Patří však do této práce okrajové střípky? Domnívám se, že ano, neboť jsou okrajové jen zdánlivě. Kromě toho, že přispívají k postižení koloritu doby, měly svůj význam i v Nejedlého životě. Na pražských ulicích a ve foyer Národního divadla přestávali být pro něho spisovatelé, kritici, ale i výtvarní umělci, režiséři, hudebníci a herci pouhými pojmy a měnili se ve skutečné bytosti. Devatenáctiletý jinoch přicházel sice o nejednu iluzi (v kuloárech vyslechl jistě množství pikantních historek ze života českých umělců), současně však poznával a navíc spoluvytvářel prostředí, v němž se velké osobnosti pohybovaly. Nejedlého snaha vykreslit v monografiích o Smetanovi, Masarykovi a Leninovi milieu co nejdělněji, mohla svými kořeny, vedle jiných příčin, spočívat, aniž by si to autor uvědomoval, právě v časech jeho univerzitních studií.

Druhá polovina devadesátých let v Praze nebyla jen dobou idylických promenád, mocného stavebního ruchu a nástupu nových uměleckých směrů, nýbrž také dobou čilého politického a spolkového života. Nikoliv náhodou shledávají historikové v přelomu století kolébku moderní české buržoazní politiky, neboť strany, které v tomto období vznikly, určovaly rytmus veřejného dění v podstatě až do Mnichova. Nejedlý se ovšem členem žádné politické strany nestal a i členství ve studentském spolku Slavia bral, stejně jako jeho přítel Popelka, ryze formálně.⁷⁷⁾ Jakoby si vzal k srdci Zíbrtovo varování před spolkařením a politikařením.⁷⁸⁾ S určitou rezervou lze tedy přijmout pozdější Nejedlého slova, že ho politika, jak ji před rokem 1914 praktikovali vůdci českých politických stran, nelákala, neboť v ní viděl pouze „tahačky mezi stranami, víceméně osobní a o výnosná místa, i bezzásadové handlování v době voleb o mandáty“.⁷⁹⁾ Skutečná příčina, proč jej sféra politiky nepřitahovala, spočívala však v tom, že své hlavní poslání spatřoval již od gymnazijních studií v činnosti vedoucí k zvýšení kulturní úrov-

⁷⁶⁾ K. Popelka, Vzpomínky na Zdeňka Nejedlého, s. 42.

⁷⁷⁾ Tamtéž.

⁷⁸⁾ Viz pozn. č. 16.

⁷⁹⁾ Z. Nejedlý, Projev při obnovení doktorátu po 50. letech, s. 65.

ně českého národa. Ve svém vlastním vzdělávání a posléze vlastní vědecké práci viděl tehdy jedinou správnou cestu, jak svůj ideál co nejrychleji uskutečnit, jak se co nejlépe uplatnit a jak co nejvíce prospět vlasti.⁸⁰⁾ V tomto směru navazoval na myšlenky a praxi obrozeneckých generací, avšak neocital se v rozporu ani s moderními proudy, usilujícími ve vědě i umění dohnat vyspělé evropské státy.

Nejedlého uzavření do světa vědy a kultury se markantně projevilo v roce 1897, kdy Praha zažila národnostní bouře, jež se nesmazatelně vryly do paměti jejich účastníků. Avšak zatímco Josef Pekař stylizoval elegantní, ale ráznou odpověď německému historiku Theodoru Mommse-
novi,⁸¹⁾ zatímco v daleké Paříži zatínal Hanuš Jelínek pěsti při čtení novin a Ladislav Hofman navštěvoval vzrušené schůze pražských studentů, Nejedlý ve svém podnájmu pilně četl a psal rodičům: „Dnes se to semele, už v pátek mi zde před domem hulákali. To je pozadí ke studium.“⁸²⁾ Vzpomínal-li o čtyřiapadesát let později, jak se ocitl ve středu dění,⁸³⁾ šlo o zpětnou projekci, podmíněnou a vyvolanou oficiálními pohledy na rok 1897. Jen jedenkrát stál v oněch časech „uprostřed zástupů“,⁸⁴⁾ ač nejde-li i tu o dodatečnou licenci. Aktivního účastníka prosincových dějů ze studenta Nejedlého dělat prostě nelze.⁸⁵⁾ Tím ovšem nepopírám, že o prosinci 1897 přemýšlel a s řadou hesel jistě i souhlasil.

V té době už pobýval Karel Popelka v Paříži. Využil možnosti, v oněch letech ještě poměrně řídké, aby studoval po dva semestry romanistiku přímo na Sorbonně. Nejedlý tak ztratil blízkého přítele, ale nového ihned našel. Byl jím Quido Hodura, který se na podzim 1897 stal posluchačem češtiny, romanistiky a estetiky na filozofické fakultě.⁸⁶⁾ Syn lékárnického asistenta z Litomyšle znal Zdeňka již od dětství⁸⁷⁾ a oba se stý-

⁸⁰⁾ „Moje práce, to je můj život. O mně nebude lze životopis napsat. Vše, co jsem dosud podnikal, bylo vždy jen pro nějakou literární práci. Tomu jsem věnoval celý svůj čas, obětoval vše, co jsem obětovat mohl.“ Z. Nejedlý, *Moje práce*, s. 5.

⁸¹⁾ J. Pekař, *Čechové jako apoštolové barbarství*, Praha 1897.

⁸²⁾ Z. Nejedlý rodičům roku 1897 (bez přesnějšího data). Originál dopisu v soukromém vlastnictví.

⁸³⁾ Z. Nejedlý, *Projev při obnovení doktorátu po 50 letech*, s. 60.

⁸⁴⁾ Z. Nejedlý, Kamil Krofta a jeho generace. In O K. Kroftovi, Praha 1936, s. 39.

⁸⁵⁾ Učinil tak J. Paclt, *Tři kapitoly o Zdeňku Nejedlém*, Praha 1957, s. 15–16. Tento soud správně korigoval F. Červinka, *Zdeněk Nejedlý*, s. 33. O postoji českých studentů v roce 1897 F. Červinka, *Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a na počátku našeho století*, Praha 1962, s. 118–125. Tam i o názorech Viktora Dyky, L. K. Hofmana a jiných Nejedlého vrstevníků.

⁸⁶⁾ AUK, katalogy posluchačů filozofické fakulty české univerzity z let 1897–1901.

⁸⁷⁾ Zajímavé je Hodurovo vyprávění o společných chlapeckých zážitcích: „Hrávali-li jsme si na vojáky, rozumělo se vždy samo sebou, že bude Nejedlý jenerálem. Jenerálství jeho bylo ovšem zvláštního rázu. Na povýšení v řadách jeho armády — složené ze tří až čtyř kluků — konaly se přísné zkoušky... Pamatuji se, že jsem byl povýšen na důstojníka, když jsem prokázal, že znám stanice lokálky z Litomyšle do Chocně.“ Q. Hodura, *O mládí Zdeňka Nejedlého*.

kali i na gymnáziu, ač Nejedlý chodil o třídu výše. Právě ve chvílích Hodurova příchodu do Prahy vznikl z iniciativy studenta filozofie Zdeňka Wirtha, pozdějšího předního historika umění, akademický orchestr, jehož členové svěřili první dirigentskou taktovku Nejedlému. Na této půdě došlo k Nejedlého kontaktům nejen s Wirthem, ale i s dvěma Otakary — Ostrčillem a Zichem. Oba jmenovaní se v následujících letech významně zapsali do Zdeňkovy biografie. Nejedlého dirigentské účinkování netrvalo dlouho. V souboru brzy vypukly rozpory, a tak byl vystřídán Karlem Weissem.⁸⁸⁾

Největší zážitek z druhého roku studií si však Nejedlý neodnášel ani z poslucháren, ani z divadla, nýbrž z Paříže. Studium kolegy Popelky v městě nad Seinou bylo příliš svůdnou příležitostí, kterou nešlo promarnit. 7. a 11. března obdržel Nejedlý poslední přítelovy dopisy⁸⁹⁾ a o devět dní později odjel vlakem do hlavního města Francie, aby si 22. března padl s Popelkou do náruče.⁹⁰⁾

Karel Popelka bydlel spolu s jiným českým studentem, budoucím slavným překladatelem a básníkem, Hanušem Jelínkem, ve slepé uličce Impasse Chartière. Tam, v domku manželů Villemineyových, se od studií Jana Urbana Jarníka rozkládal „hlavní stan českých romanistů v Paříži“.⁹¹⁾ V témže domě strávil nezapomenutelné okamžiky v letech 1901 až 1902 Quido Hodura spolu s malířem Viktorem Strettim.⁹²⁾ Tiché zákoutí, příkrčené mezi Lycée Louis le Grand a Collège de France, nevypadalo nijak vábně. Podobně neutěšeně, co se hmotných poměrů týče, žili i Popelka s Jelínkem. Každý za 100 franků měsíčně, což byla suma stěží pokrývající poplatky za pokoj, úklid, obědy a prádlo. Na večere už nezbyvalo...⁹³⁾ První dny dlel Nejedlý spolu s Popelkou a Jelínkem. Jelínkovi, pobývajícimu na Sorbonně pouze jeden semestr, se však pařížský půlrok rychle chýlil ke konci. Nejedlého stačil ještě provést po městě, ale poslední březnovou neděli se s přáteli na Gare de l'Est rozloučil a odjel do Čech.⁹⁴⁾ Popelka s Nejedlým osaměli. Sdíleli společně pokoj s vyhlídkou na Sorbonnu, jež je ovšem nelákala tolik jako samotná Paříž.

⁸⁸⁾ Tamtéž.

⁸⁹⁾ Z Popelkova dopisu číší obava, aby se Nejedlý v Babylonu pařížského nádraží neztratil: „Neodejdu, dokud Tě nenajdu.“ K. Popelka Z. Nejedlému 7. 3. 1898, KZN, pís. pozůstalost Z. Nejedlého, korespondence osobní, kartón č. 47.

⁹⁰⁾ Deník Z. Nejedlého, zahrnující poznámky od 9. 1. 1898 do 13. 11. 1901. Tento unikátní pramen nebyl dosud ve vědecké literatuře využit. Je uložen v KZN, pís. pozůstalost Z. Nejedlého, nepublikované rukopisy.

⁹¹⁾ H. Jelínek, *Zahučaly lesy*, s. 150.

⁹²⁾ Upřesňují tak údaj paměti H. Jelínka, které Hodurův a Strettimův pobyt kladou do roku 1899.

⁹³⁾ O Nejedlého návštěvě Paříže H. Jelínek, *Zahučaly lesy*, s. 150–170; K. Popelka, *Vzpomínky na Zdeňka Nejedlého*, s. 45–54.

⁹⁴⁾ H. Jelínek, *Zahučaly lesy*, s. 170.

Nejedlý přijížděl do francouzské metropole jako historik, s pevným plánem, co chce v Paříži shlédnout a poznat. Avšak skutečnost byla překvapivě krásnější než tušená představa. A nejen historické památky, nýbrž především moderní Paříž. Paříž rušných bulvárů, nesčetných kaváren a kavárniček, pestrých plakátů, šantánů, Paříž umělecká, Paříž, zvukně vyslovující i jména dvou českých malířů — Františka Kupky a Alfonse Muchy. Za tři neděle se nedalo vidět všechno, avšak Nejedlý Paříž doslova hltal. Na Velký pátek odpoledne poslouchal v chrámu svaté Magdalény Mozartovo Requiem, při návštěvě Opery Wagnerovy Mistry pěvce a v divadle du Chatelet předehry téhož umělce i Beethovenovu Devátou symfonii. Absolvoval dlouhé prohlídky obrazáren, postával mezi výtvarníky na Montmartru, zatoulal se do dělnických periférií a na Sorbonně vyřizoval pozdravy Jaroslava Golla Ernstu Denisovi.⁹⁵⁾ Nezapomněl vstoupit ani do proslulého Mouline rouge, kde byl, jak si s českou prudérií poznamenal „na bále“.⁹⁶⁾

Náraz evropského velkoměsta na psychiku pražského studenta byl vskutku mocný. Tváří v tvář francouzské kultuře, oslněn vědeckým i uměleckým životem Paříže, prodělával Nejedlý osobní krizi způsobenou rozkladem dosavadních ideálů. Teprve zde si plně uvědomil oprávněnost schauerovských otázek, řešících problém, zda je lepší zůstat Čechem a pracovat pro vlast či zda se raději nepřiklonit k některému vyspělému národu a dát své síly ve prospěch celého lidstva. Tento rozpor, který v řadách české inteligence dozrál v osmdesátých letech minulého století, svědčil o rozpadu obrozenských hodnot a vedl nutně k snahám povznést českou vědu a umění a zasadit je do rámce evropské kultury. Podobné myšlenky procházely hlavou mladého Otakara Hostinského a zcela vážně je řešil i Josef Šusta.⁹⁷⁾ Nejedlý však příliš pevně tkvěl v českém prostředí a jestliže i jej jednu chvíli zaskočil nápad, zda by neměl natrvalo zůstat ve Francii, šlo spíše o kokotérii než o vážně míněný záměr.⁹⁸⁾ I tento moment ovšem dobře ilustruje podmínky panující v Čechách ve srovnání s vyspělejšími zeměmi. Nejedlého šok byl o to větší, že se jeho představy srazily se skutečností v krátké době podruhé. Nejdříve při vstupu na pražskou univerzitu, kde přednášející rychle zpochybnili jistoty, jež si s sebou přinášel z Litomyšle a donutili jej revidovat pozdně obrozenské nazírání na českou společnost, podruhé v Paříži. Ve srovnání s ní se i život v Praze zdál všedním a chudým. Lidská psychika je však rodilná. Byli-li Jelínek, Popelka a Nejedlý francouz-

skou metropolí okouzlení, zcela jinak na ni v roce 1901 pohlížel Quido Hodura, jemuž se v Paříži nelíbilo a v dopisech přátelům vzpomínal stále na Prahu. Stesk po domově a neochota sžít se s novým prostředím vystupňovaly jeho negativistické vidění, což u studenta estetiky přinejmenším překvapuje.⁹⁹⁾ Takový člověk byl pochopitelně vůči Schauerovým otázkám imunní.

Paříž nepůsobila na české studenty pouze kulturní a intelektuální atmosférou, nýbrž také životním stylem, mnohem volnějším a bezstarostnějším než v Praze. Spontánností se vyznačovala především studentská čtvrt, pověstná Quartier Latine, o níž se sice Nejedlý a Hodura příliš nezmiňovali, jejíž přirozenost a veselí však očarovala Popelku a Jelínka. Hlučné skupiny vysokoškoláků, beroucích studium na lehkou váhu, dávaly přednost bezcílným toulkám po bulváru Saint Michel či vysedávání v hospůdkách před tichem knihoven a poslucháren. Studentský život se soustřeďoval hlavně do kaváren, jako byly d'Harcourt, Vachette či Lorraine, situovaná přímo proti Sorbonně.¹⁰⁰⁾ Právě v tomto podniku trávili volný čas, pokud jim to finance dovolily, Popelka s Jelínkem a sem také zavedli Nejedlého, který tu, uprostřed neutuchajícího ruchu, vyřizoval korespondenci.¹⁰¹⁾ Neodmyslitelnou součástí Latinské čtvrti byly dívky, zvané kokoty či grisety, žijící bez závazků se studenty a bez obav o svůj osud. Jejich zjevy dodávaly kavárnám a ulicím na levém břehu Seiny zvláštní půvab a dá se říci, že se tyto dívky, oblečené do módního cyklistického úboru, staly symbolem studentské Paříže. Jelínek s Popelkou rychle přivykli životnímu způsobu francouzských kolegů a přítomnost přítulných stvoření začali považovat za naprostou samozřejmost.¹⁰²⁾ Za svého třínedělního pobytu v Paříži Nejedlý srovnával hlavní město Francie a Prahu v rovině čistě kulturní, ale nepochybně uvažoval na základě toho, co viděl, i o problémech soužití muže a ženy.¹⁰³⁾

⁹⁹⁾ „Vůbec největší prospěch, který odsud odnesu, asi bude, že se naučím vážit si Čech a vůbec našich poměrů. Je to prospěch, který se nesmí podceňovat. Doufám, že mi rozumíš. Podotýkám to hlavně proto, abys nemyšlil, že jsem zde nějak zvlášť nespokojen...“ A v následujícím dopise hodnotí kulturní situaci v Paříži slovy, jejichž oprávněnost odvádí čas: „V poezii tytéž nářky na stagnaci jako u nás, v románě a v dramate dva tři pozoruhodnější zjevy, v malířství skoro nic (!) a v sochařství Rodin.“ Q. Hodura Z. Nejedlému 14. 11. 1901 a 8. 12. 1901, KZN, pís. pozůstalost Z. Nejedlého, korespondence osobní, kartón č. 16.

¹⁰⁰⁾ Podmanivý obraz studentské Paříže podal K. Popelka, Život studentů v Latinské čtvrti, Studentské směry 1, 1899, s. 79–86. Zajímavé též líčení H. Jelínka, Zahučaly lesy, s. 152–153.

¹⁰¹⁾ „Studentský život je tu takový, že je zde jistě velmi málo opravdových studentů. Píšu zrovna v kavárně Lorraine naproti Sorbonně, která je středem všeho studentského života spíš nežli Sorbonna sama.“ Z. Nejedlý Č. Zibrtovi 4. 4. 1898, Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky, s. 80.

¹⁰²⁾ K. Popelka, Vzpomínky na Zdeňka Nejedlého, s. 53; týž, Život studentů v Latinské čtvrti, s. 82–86; H. Jelínek, Zahučaly lesy, s. 152–153.

¹⁰³⁾ K. Popelka, Vzpomínky na Zdeňka Nejedlého, s. 53.

⁹⁵⁾ K. Popelka, Vzpomínky na Zdeňka Nejedlého, s. 46–54.

⁹⁶⁾ Deník Z. Nejedlého 9. 1. 1898 — 13. 11. 1901, s. 1.

⁹⁷⁾ Viz J. Werstadt, Okolo českého „problému malého národa“ v desetiletích před osvobozením, Orientace 3, 1968, č. 4, s. 32–37, č. 5, s. 28–37.

⁹⁸⁾ J. Dvořák, Zdeněk Nejedlý a nová česká literatura, Praha 1978, s. 426.

Tvrdit, že byl vůči omamným nárazům dokonale obrněn svým psychickým založením, nelze. Avšak ve svých myšlenkách a činech dospěl jinam než jeho kolegové. Zatímco Jelínek s Popelkou, prodlévající v Paříži delší čas, podlehli alespoň na několik měsíců svodům tamního života, vrátil se Nejedlý do Prahy přesvědčen, že musí nezbytně nalézt harmonický vztah.

V roce 1903, v době, kdy mu bylo pětadvacet let, stylizoval se Nejedlý do role misogyny, jemuž působí přímo fyzickou bolest „bavit se s dámami“.¹⁰⁴) V konfesi, kterou adresoval své nastávající, dotkl se letmo i historie ne právě úspěšného vztahu k nejmenovanému litomyšlskému děvčeti. Z tohoto osobního vyznání, určeného navíc budoucí manželce, může badatel sotva vyvozovat dalekosáhlé závěry.¹⁰⁵) Nejedlého deničky konfrontované se vzpomínkami Karla Popelky staví celou záležitost do jasného světla. První Nejedlého láska, ona nejmenovaná litomyšlská dívka, byla Marie Seidlová. Její otec Josef Seidl, řezník a uzenář, vlastnil dům v Kostelní ulici, v níž bydlela i rodina Romana Nejedlého poté, co se odstěhovala z domu Na valech.¹⁰⁶) K seznámení Zdeňka a stejně staré Marie Seidlové došlo tedy poměrně snadno, i když, jak se zdá, vycházela iniciativa spíše ze strany pohledné tmavovlásky. Přes určité peripetie se náklonnost obou mladých lidí rozvíjela a neskončila ani Nejedlého odchodem na pražskou univerzitu. Na jaře 1897 se slečna Seidlová dokonce vydala do Prahy, aby v Zdeňkově přítomnosti strávila část velikonočních svátků.¹⁰⁷) Avšak 28. srpna 1898 si Nejedlý zapisal do deničku: „... mluvil jsem poprvé se Seidlovou. Řekl jsem pravdu. Já jsem šťasten jen tehdy, jsem-li úplně sám.“¹⁰⁸)

Hlavní příčina roztržky spočívala nejspíše v rozdílném chápání života. Dvacetiletá dívka asi nechovala přílišné porozumění pro Nejedlého vědecké snahy a zcela přirozeně toužila i po zábavě a veselé společnosti.¹⁰⁹) V tomto směru však narazila na zásadní nesouhlas. Litomyšlské tancovačky a procházky po náměstí nepokládal Nejedlý za smysluplnou činnost. Jeho hlavním cílem, kterému podřizoval vše, byla vědecká a kulturní práce. Vztah ukončil romantickým gestem a citátem z Oněgina. Rozchod nebyl snadný. Nejedlý jezdil nadále do Litomyšle, přitahován dívkou, kterou se bál potkat jen proto, aby se utvrdil ve správnosti svého rozhodnutí, a děvče znovu a znovu usilovalo o obnovení dřív-

¹⁰⁴) Z. Nejedlý, *Moje práce*, s. 33.

¹⁰⁵) O to se pokusil F. Červinka, *Zdeněk Nejedlý*, s. 213–233.

¹⁰⁶) Za údaje o Marii Seidlové děkuji Jindřichu Růžičkovi, řediteli Okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli.

¹⁰⁷) K. Popelka, *Vzpomínky na Zdeňka Nejedlého*, s. 42–43.

¹⁰⁸) *Deník Z. Nejedlého* 9. 1. 1898 — 13. 11. 1901, s. 1.

¹⁰⁹) K. Popelka, *Vzpomínky na Zdeňka Nejedlého*, s. 43.

vějších kontaktů.¹¹⁰) Marně.¹¹¹) Nejedlý vytrval, i když s jistým sebe-přemáháním.¹¹²) Poslední záznam, týkající se Marie Seidlové, se totiž v jeho deničku objevuje ještě 20. února 1901.¹¹³)

První milostné zklamání nemělo žádný vliv na Nejedlého studia. Jen jej utvrdilo v přesvědčení, že jeho nejvlastnější poslání tkví ve vědecké práci. K uskutečnění svých vědeckých cílů, které vždy spočívaly na nejvyšší příčce jeho žebříčku hodnot, potřeboval Nejedlý duševní rovnováhu. Tu sice dokázal získat, avšak i v jeho životě existovaly okamžiky, kdy podléhal dočasným návalům deprese (kupř. v tzv. bojích o Dvořáka v letech před první světovou válkou). Bylo proto samozřejmé, že se snažil vyvarovat mučivých stavů myslí, v kterých spatřoval rozkladné prvky ohrožující integritu osobnosti a její tvůrčí aktivitu. Naopak dělnost, optimismus a cílevědomost vždy vysoko vyzvedal. Jak dalece vyrůstal tento rys z Nejedlého psychiky a do jaké míry byl reakcí, ať už kladnou nebo zápornou, na prostředí, v němž se pohyboval, ukážu níže. Už z těchto důvodů nemohl Nejedlý nikdy patřit k obdivovatelům dekadentní literatury či naturalistických a psychologických próz. Bylo rovněž vyloučeno, aby se zamiloval do nevzdělané ženy jako jeho kolega a přítel L. K. Hofmann,¹¹⁴) nebo aby kvůli dívce odsunul, byť jen načas, své plány. V póze novoromantického hrdiny trpělivě čekal na vztah, v němž by nemusel slevovat nic ze svých nároků.¹¹⁵)

Druhá dívka, která do Nejedlého života vkročila, byla jen krátkou epizodou. V létě 1899 podnikl za svého pobytu v Lužici výlet na Ojvín. Spolu s ním se na historické místo vydali sourozenci Jaromír a Olga Fleischerovi se svou matkou.¹¹⁶) Bydleli ve Sloupnici, nedaleko Litomyšle, a Nejedlý se s nimi seznámil již dříve.¹¹⁷) Sedmnáctiletá Olenka Fleischerová utkvěla Nejedlému nadlouho v paměti. Ačkoliv ji od setkání na Ojvíně

¹¹⁰) Jeden z takových pokusů učinila v dubnu 1899. Záznam o setkání Nejedlý v deničku přeškrtnal. Viz *deník Z. Nejedlého* 9. 1. 1898 — 13. 11. 1901, s. 3.

¹¹¹) „21. kv[ětna] mluvil jsem s Seidlovou odpoledne v pauské zahradě. Řekl jsem jí, že se klame, že mezi námi je propast naprostá, nevěřím vůbec v lásku. Je-li láska, je to umělůstka. Jsem přece normální mladý člověk v nejbujnějších letech, ale neznám ji. Nerozuměla mi patrně. Chtěla se bavit. Se mnou a bavit se! Hned 23. kv[ětna] jsem odjel do Prahy.“ *Tamtéž*, s. 3.

¹¹²) „31. pros[ince] potkal jsem Seidlovou, nemluvil jsem s ní. Řekl jsem jí dvakrát jasně, aby mne vypustila z hlavy, víc dělat nemohu, mám klidné svědomí. Já to nezavinil.“ *Tamtéž*, s. 4.

¹¹³) „Je mi to vše lhostejné. Poznal jsem jen, že mi nikdy nerozuměla, když jsem s ní mluvil.“ *Tamtéž*, s. 13.

¹¹⁴) O podivném vztahu Ladislava Hofmana k číšnici Martě Marinové H. Jelínek, *Zahučaly lesy*, s. 173–174.

¹¹⁵) V dosavadním textu i níže ukazují, proč nemohu souhlasit s výkladem F. Červinky, *Zdeněk Nejedlý*, s. 220.

¹¹⁶) Zápis k 11. 7. 1899. *Deník Z. Nejedlého* 9. 1. 1898 — 13. 11. 1901, s. 3.

¹¹⁷) Otec Jaromíra a Olgy, Bohumil Fleischer, byl evangelický farář ve Sloupnici a člověk širokého kulturního rozhledu. Za informace o rodině Fleischerových děkuji Jindřichu Růžičkovi.

neviděl, zahrnul ji náhle v létě 1900 množstvím pohlednic z cesty do tzv. Kongresovky a do Ruska.¹¹⁸⁾ Jakou odezvu jeho korespondence vyvolala, není známo, neboť dopisy Olgy Fleischerové stejně jako Marie Seidlové již zřejmě neexistují.¹¹⁹⁾ Byly-li tu vzájemné sympatie, nestačily přerůst v citový vztah a nečekaný náběh uhasl rychleji než Nejedlého pozdravy z cest, které čas od času do Sloupnice přicházely.¹²⁰⁾

Vzpomínky na Marii Seidlovou a Olgu Fleischerovou začaly blednout v roce 1901. 6. července o přestávce mezi přednáškami Emila Frída a Otakara Hostinského psala Marie Brichtová své přítelkyni Máše Veselíkové poetický dopis, v němž jí sdělovala, že se zamilovala do Zdeňka Nejedlého.¹²¹⁾ Tehdy měl Nejedlý již po doktorátu, ale nadále, pokud mu to povinnosti dovolovaly, navštěvoval Hostinského čtení. Tam si ho povšimla dvacetiletá dívka, která si jako hospitantka rozšiřovala na filozofické fakultě vzdělání. Trvalo sice nějaký čas, než se z letmých pohledů v lavicích Klementina vyvinul vážný vztah¹²²⁾ (až v lednu 1902 byl Nejedlý Marii Brichtové oficiálně představen),¹²³⁾ avšak Nejedlý si mohl být od počátku jist, že našel ženu, která odpovídala jeho představám.¹²⁴⁾ Citový poměr obou mladých lidí směřoval ke sňatku, který uzavřeli 2. září 1905.

Nejedlého odmítavý postoj k zábavě, postrádající vyššího smyslu, k lehčím uměleckým žánrům i rigorózní přístup k ženám mohl být i stylizací, jíž se vědomě snažil odlišit od svého okolí. Je-li tato hypotéza správná, potom Nejedlého stanoviska souzněla s individualismem devadesátých let a ocitla se s ním v rozporu pouze po vnější, jevové stránce. Ostatně v celé sérii svých vystoupení na počátku 20. století (studie o Aloisu Jiráskovi, kritika díla Antonína Dvořáka, boj za uznání Zdeňka Fibicha) se dostal okamžitě do konfliktu s obhájci tradičních názorů i s koryfeji moderny, avšak nikdo mu nemohl upřít originalitu pohledu. Tím nechci tvrdit, že Nejedlý usiloval o původnost za každou cenu. Nelze-li

¹¹⁸⁾ Na první z nich píše: „Račte laskavě přijat (sic) pozdrav z Polska od Vám snad již neznámého spoluvýletníka na Ojbíně (sic), Zdeňka Nejedlého, tč. ve Varšavě. Vyprošuji si ruky políbení milostivé paní, poručení panu otci i srdečný pozdrav Jaromírovi. Vzpomínám často na loňský náš výlet na Ojbín.“ Z. Nejedlý O. Fleischerové 11. 6. 1900, KZN, korespondence Z. Nejedlého odesílatelského původu, kartón č. 1. Z cesty do Polska a Ruska zaslal Nejedlý Fleischerové 16 pohlednic.

¹¹⁹⁾ Není pravděpodobné, že by obě dívky Nejedlému nepsaly. Nejedlý jejich dopisy zřejmě zničil, když se seznámil se svou budoucí manželkou. Olga Fleischerová opatrovala Nejedlého pohlednice až do smrti. Teprve v roce 1976 je její dědic prodal do KZN.

¹²⁰⁾ V letech 1901—1902 jí poslal 6 pohlednic ze zahraničí.

¹²¹⁾ M. Brichtová M. Veselíkové 6. 7. 1901, KZN, pís. pozůstalost M. Nejedlé—Brichtové, korespondence odesílatelského původu, kartón č. 11.

¹²²⁾ Z. Nejedlý, *Moje práce*, s. 34.

¹²³⁾ Tamtéž.

¹²⁴⁾ Teprve v roce 1902 Nejedlý poznal, „že to není slečnovitá slečna“, nýbrž něco jiného, co by bylo nespravedlností zařadit mezi ostatní dámy.

tento rys v žádném případě absolutizovat, není správné ho ani opomíjet. Stále více se totiž ukazuje, jak dobře postřehl Jaromír Dvořák, že dílo Zdeňka Nejedlého nevyrůstá pouze z kořenů obrozenské kultury, nýbrž také z moderny let devadesátých, i když se proti ní často obrací.¹²⁵⁾

Jak hluboce byl mladý Nejedlý spjat s cítěním generace sklonku století, ukazuje vývoj jeho vztahu k rodnému městu. Neúspěšné kontakty s dívkami z Litomyšle a jejího okolí nepochybně negativně ovlivnily s dívkou Zdeňkův poměr k rodišti.¹²⁶⁾ Bylo by však chybné redukovat příčinu záporného postoje pouze do sféry milostných vzplanutí a zklamání, třebaže se v deníčku z let 1898—1901 projevuje averze vůči Litomyšli téměř vždy ve spojení s pokusy Marie Seidlové získat opět přízeň vyhlédnutého jinocha.¹²⁷⁾ Důvodů, proč Nejedlý opouštěl po občasných návštěvách rodné město s přesvědčením, že se již do něho vícekrát nevrátí,¹²⁸⁾ a proč byl schopen v tomto směru i ostrých bonmotů,¹²⁹⁾ lze uvést mnohem více. Vedle odporu k maloměstskému prostředí, jehož životní zájmy se musely studentovi historie zdát ve srovnání s Prahou či západní Evropou primitivní, tu spolupůsobila situace přímo v rodině Nejedlých. Nebývá zvykem zdůrazňovat, že Roman Nejedlý trpěl nervovou chorobou, jež poznamenala atmosféru uvnitř rodinného domu. I odtud mohla pramenit neustálá Zdeňkova touha po životní harmonii a hledání velkých ideálů a vzorů. Ještě jeden fakt nelze opomenout. Fakt, který souvisí s náladami, postojí i životní stylizací mladých intelektuálů té doby. Odpor vůči rodným maloměstům, v jejichž zdech se cítili či chtěli cítit nešťastnými, promlouvá nejen z Nejedlého deníčků, ale také z korespondence Popelkovy a Hodurovy. Zejména z Popelkových dopisů formulovaných v Poličce (někdy s úmyslným zdůrazněním nonkonformity francouzsky) čiší zoufalství, beznaděj a nepochopení, do nichž jen vzácně pronikne záblesk snu o tvůrčí aktivitě, aby se pisatel záhy opět ponořil do tišiny životní rezignace.¹³⁰⁾ V takových projevech se ovšem ne-

¹²⁵⁾ J. Dvořák, c. d., s. 340.

¹²⁶⁾ P. Čornej, Geneze Nejedlého pojetí regionalistiky jako součásti kulturní historie, Muzeum a současnost 1, 1978, s. 83—84.

¹²⁷⁾ Kupř. 4. 4. 1899, 22. 5. 1899, 1. 1. 1900. Deník Z. Nejedlého 9. 1. 1898 — 13. 11. 1901.

¹²⁸⁾ K 1. 1. 1901: „Večer přijel jsem z Litomyšle. Snad již tam více nepojedu.“ Tamtéž, s. 11.

¹²⁹⁾ V listopadu 1899 si zapsal: „Nenávídím Litomyšl, ale její historii mám rád. Není to lokální historie.“ Tamtéž, s. 4.

¹³⁰⁾ Pro ilustraci cituji: „Jsem zde v situaci hrozná. Ani jedna duše, s níž bych mohl mluvit. To otupuje. Z počátku důchodní Lichtag, zanedbaný talent malířský a nejinteligentnější, alespoň nejsečtější člověk z Poličky, trochu tu poušt mírnil, a jeho prostřednictvím jsem se seznámil poněkud s Vil[émem] Mrštíkem [s kterým dokonce přijdu do přízně]. Ale vlastně mě to seznámení mrzí... Mám k Tobě teď velikou prosbu. Je-li Ti možno, přijď nebo přijed na několik dní do Poličky... Kdybys věděl, jak toho mám zapotřebí. Ale žádám-li mnoho, tož odpusť.“ K. Popelka Z. Nejedlému 29. 8. 1899, KZN, pís. pozůstalost Z. Nejedlého, korespondence osobní, kartón č. 47.

dá dost dobře rozlišit, co je upřímnou výpovědí o sobě samém a co pózou ovlivněnou módními literárními proudy. Ačkoliv u Nejedlého nepřipadá stylizace na základě četby dekadentní literatury natolik v úvahu jako u Popelky, přece jen není možné vytrhnout jej z dobových podmínek a zcela popřít jejich, byť nepřímé, působení na utváření osobnosti mladého člověka.

Vztah vysokoškoláka Nejedlého k Litomyšli se ve světle uvedených zjištění rozhodně nejeví jako bezproblémový nebo dokonce kladný. Permanentně probíhající konfrontace názorů a stanovisek, kterou v letech univerzitních studií prodělával, musela zasáhnout i rodné město, jež ze střetnutí hodnot nevyšlo v žádném případě vítězně. Chtěl-li však Nejedlý dospět k vyšším cílům a překonat dožívající starosvětské postoje, bylo nezbytné, aby sám na sobě bolestivý řez provedl. Teprve po této vnitřní krizi opět zaujal pozitivní vztah k rodišti a plně vyzvedl jeho minulost. Netřeba snad zdůrazňovat, že to byly právě osobnosti, jež alespoň na určitý čas spojily svůj osud s Litomyšlí, které namnoze určily Nejedlého badatelský zájem i pojetí českých dějin a kultury (Bedřich Smetana, Božena Němcová, Alois Jirásek, Tereza Nováková ad.).

☆

Enormní píle ve studiu i při práci na Zíbrtově *Bibliografii české historie* se Nejedlému brzy vyplatily. Jeho sen o vědecké dráze se začal uskutečňovat ještě před dovršením jednadvaceti let. V září 1898 se vyskytlo v archívu Muzea Království českého volné místo, které bylo nutné obsadit kvalifikovanou silou. Zíbrt okamžitě pomyslel na Nejedlého a v tomto smyslu s ním také hovořil.¹³¹⁾ Jakou životní šanci taková příležitost pro posluchače historie znamenala, si dnes sotva již uvědomíme v plném dosahu. Na konci 19. věku bylo Muzeum vedle univerzity stále ještě považováno za nej přednější vědecké pracoviště, spjaté navíc tradicí s obrozeneckou epochou, a to mu dodávalo v očích české veřejnosti patřičného lesku. Nová reprezentativní budova, majestátně vévodící Václavskému náměstí, přesvědčivě vyjadřovala vztah národa i jeho vůdců k stánku vědy. A sem měl Nejedlý, ač ještě neabsolvoval fakultu, vkročit jako zaměstnanec, zatímco jeho starší kolegové se museli při nedostatku vědeckých míst spokojit s profesurami na venkovských gymnáziích, s údělem vychovatelů ve šlechtických rodinách nebo, v lepším případě, se službou v některém z archívů.¹³²⁾ Po celé září proto napjatě

¹³¹⁾ „10. září s Bohušem [bratr ZN — pozn. P. Č.] do Prahy, Zíbrt mi poprvé řekl, že je místo v Muzeu.“ Deník Z. Nejedlého 9. 1. 1898 — 13. 11. 1901, s. 1.

¹³²⁾ Je známo, jaké potíže s nalezením místa měl Nejedlého kolega Ladislav K. Hofman, přestože se o jeho uplatnění starali Jaroslav Goll a Josef Pekař. O tom naposledy B. Svadbová, Zapomenutý historik Ladislav Hofman, HUCP XX/1, 1980, s. 18—20.

očekával, zda se jeho naděje vyplní: „Jak stojí věc v archívě“, psal Zíbrtovi, „neopovazuju se ani ptát. Teprve, když jsem odešel od Vás z Muzea, promyslel jsem si, jaký by to byl pro mne nesmírný, životní fakt. Není snad nic na světě, čeho bych se tak bál jako venkovské profesury. Věděl jsem to již jako student a nyní ovšem ještě víc. Víím, že co na Vás je, že mne ani v této věci neopustíte, ale neračte si pro mne snad dělat nějaké nepříjemnosti.“¹³³⁾

Rozumí se, že Zíbrt na Nejedlého nezapomněl. Navíc nad synem svého přítele stále držel ochrannou ruku Alois Jirásek a v Nejedlého prospěch se vyslovoval i právní historik Jaromír Čelakovský.¹³⁴⁾ Za dané situace se stalo konkursní řízení pustou formalitou, což dokládá Nejedlého dopis rodičům, psaný pod bezprostředním dojmem rozhodnutí muzejního výboru: „... byl jsem jmenován asistentem se služným 600 zl [atých]. Nastoupím od Nového roku. Že jsem to místo dostal, je hotový zázrak. Proti mně kandidoval (ač jen svou nadějí) dr. Fri[e]drich... Nedovedete si představit ani dobře, co to zvlášť pro mne, pro mé životní plány znamená! To je desetkrát lepší než najít šlechtictví a dostat se do Strakovské akademie.“¹³⁵⁾

Způsoblost vykonávat zaměstnání muzejního archiváře prokázal Nejedlý při konkursní zkoušce, kde dostal za úkol opsat českou listinu z 15. století, latinskou ze 14. a německou ze 17. věku.¹³⁶⁾ I když se ho zhostil velmi dobře, je možné vyslovit oprávněnou připomínku, že Gustav Friedrich byl v paleografii mnohem zdatnější než Nejedlý. Vždyť náležel k absolventům vídeňského Institut für österreichische Geschichtsforschung, poskytujícího na území rakousko-uherské monarchie nejucelejší vzdělání v oblasti pomocných věd historických a mohl se pochlubit i čerstvou publikací (mimo jiné dodnes užívanou a vysoce ceněnou) *Učebná kniha paleografie latinské*,¹³⁷⁾ již předložil jako habilitační spis. To vše ale nestačilo, neboť Nejedlý měl mezi členy muzejního výboru silnější pozice. Ostatně Friedrich upíral své ambice k univerzitní dráze.

Na počátku třetího ročníku vysokoškolských studií hleděl Zíbrtův oblíbenec s klidem do budoucnosti. Získal pevné místo ve vědecké instituci a z hlavy vypustil přízrak učitelování na středních školách. Takový rázný krok věstil oslnivou kariéru, jež v řadách jeho vrstevníků stěžil nalézala obdobu. Vědom si této skutečnosti, Nejedlý poněkud znevažoval „šťestí“ Josefa Pekaře, který musel po určitý čas vyučovat na Strakově

¹³³⁾ Z. Nejedlý Č. Zíbrtovi v září 1898, Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky, s. 84.

¹³⁴⁾ „... říj(en), jedná se o místo v Muzeu, Zíbrt vše řídí, byl jsem u Jirásků a Čelakovského.“ Deník Z. Nejedlého 9. 1. 1898 — 13. 11. 1901.

¹³⁵⁾ Z. Nejedlý rodičům 26. 10. 1898. Dopis dosud v soukromém majetku.

¹³⁶⁾ Tamtéž.

¹³⁷⁾ G. Friedrich, *Učebná kniha paleografie latinské*, Praha 1898.

akademii. Litomyšlského rodáka čekala náruč vědy, a proto s lehkým svědomím vyškrtl z indexu veškerou geografii. V jeho plánech nehrála již žádnou roli.

2. ledna 1899 nastoupil Nejedlý oficiálně do funkce asistenta muzejního archívu, kde však provizorně pracoval již od 21. listopadu předcházejícího roku.¹³⁸⁾ Finančně výhodnější postavení se příznivě odrazilo v jeho životním stylu. Do nového bytu ve Smečkách, pronajatého přímo od domácího a opatřeného vlastním nábytkem, si okamžitě zakoupil klavír, na kterém si ve chvílích volna přehrával skladby svých oblíbených mistrů.¹³⁹⁾ Takové zpestření života nepochybně potřeboval, neboť archívní služba v Muzeu byla, mírně řečeno, dost stereotypní. Vedle běžných úředních povinností ji tvořil úkol pořádit lístkový katalog k historicko-topografickému oddělení, obsahujícímu prameny k dějinám měst, městěček, vesnic a panství z 15.—19. století. Nejedlého mimořádnou pílí dokládá fakt, že v roce 1909, kdy Muzeum definitivně opustil, obsahoval katalog této sbírky 35 679 lístků, psaných vesměs jím samým.¹⁴⁰⁾ Práce v archívu, prokládaná hodinami strávenými na fakultě, vlastním studiem a oživovaná pravidelnými návštěvami divadel, musela mladého asistenta přece jen vyčerpávat. Vítanou změnu představovaly proto služební cesty, na které ho odpovědné orgány Muzea vysílaly.

Z popudu tehdy již zesnulého Františka Palackého probíhal již delší dobu široce koncipovaný průzkum domácích a zahraničních archívů, při němž byly pořizovány opisy listin a listů důležitých pro poznání českých dějin. Časem se praxe vyvinula tak, že celou akci, která měla vést k vydání českého diplomatáře, organizovalo a financovalo Muzeum Království českého, jež také přepisy shromažďovalo.¹⁴¹⁾ V době neznající fotokopii ani xeroxu to byla činnost nanejvýš záslužná. V létě 1899 vyslalo Muzeum Nejedlého do Ochranova (Herrnhutu), městečka nedaleko Žitavy, kde je uložen archív jednoty bratrské. Ambiciózní asistent byl pověřen úkolem opsat třináctý foliant akt jednoty bratrské z let 1580—1589. Nejedlý se práce rychle a dobře zhostil i za cenu, že v místnostech archívu proseděl téměř celý červenec.¹⁴²⁾ Nicméně si nestěžoval. Při ve-

138) Deník Z. Nejedlého 9. 1. 1898 — 13. 11. 1901, s. 2—3.

139) Q. Hodura, O mládí Zdeňka Nejedlého, nepaginováno.

140) V. Denkstein, c. d., s. 332—333. Z této práce vyšel i J. Hanzal, Zdeněk Nejedlý — archivář (K 100. výročí narození), AČ 27, 1977, s. 196—208.

141) O činnosti archívu podrobně J. Charvát, Archív. In Národní muzeum 1818—1948, red. G. Skalský, Praha 1948, s. 36—38.

142) „Můj denní rozvrh je náramně jednoduchý: ráno vstanu a něco pracuju (ven jsem dosud nemohl ráno, poněvadž vždy přšelo), pak v osm hodin jdu do archívu a zde pracuju něco přes dvanáctou hod[inu]. Potom po obědě hned od jedné hod[iny] do sedmi hod[iny] jsem zase v archívě. Večer jsem chodil i nyní ven, třebaš to tuze příjemné nebylo pro dešt a vítr. To je celé moje živobytí.“ Z. Nejedlý Č. Zibrtovi 9. 7. 1899, Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky, s. 85.

černích procházkách se nořil do svých myšlenek a utvrzoval se v přesvědčení, že jeho psychickému založení vyhovuje nejvíce samota.¹⁴³⁾ Ani jinak nebyl pro něho pobyt v Lužici bez užitku. Cestou do Ochranova si prohlédl Drážďany a z místa svého dočasného působení podnikal výlety do Budyšina, Zhořelce, Žitavy i na Ojvín.¹⁴⁴⁾ Pro historika nenahraditelné osobní poznání památek spojil i s vlastním badatelským úsilím. Z Ochranova si odvážel kromě „povinných“ opisů pro Muzeum i excerpta, z nichž brzy vytěžil dva drobnější materiálové příspěvky.¹⁴⁵⁾

Mnohem větším zážitkem než pobyt v nedaleké Lužici byla služební cesta do tzv. Kongresovky a Ruska, kterou Nejedlý podnikl o rok později. Vydával se na ni těsně před ukončením studií, neboť na podzim 1900 ho čekaly rigorózní zkoušky. Tentokrát měl opsat ve varšavském hlavním archívu akta, týkající se českých dějin 14.—16. století a podobnou práci musel vykonat v archívu ministerstva zahraničních věcí v Moskvě.¹⁴⁶⁾ Příležitost seznámit se s oblastmi, nepatřícími na přelomu 19. a 20. století právě k obvyklým cílům českých vědců,¹⁴⁷⁾ využil Nejedlý dokonale. Z vlastní iniciativy si pobyt v Rusku prodloužil na více než tři měsíce.

Jistě silněji než vzdálené kraje zapůsobily na mladého historika jiné skutečnosti. Vystávají z jeho deníčku, nazvaného Cesta do Ruska, který představuje ojedinělý, avšak dosud málo využívaný pramen.¹⁴⁸⁾ Ačkoliv muzejní asistent nesdílel v roce 1900 obrozené názory, přece jen byl jimi poznamenán, stejně jako tradičním slavjanofilstvím a rusofilstvím, žijícím netoliko v prostředí rodiny Nejedlých, nýbrž v téměř celé české společnosti.¹⁴⁹⁾ Samotný titul deníku vypovídá, že na počátku cesty zahrnoval do Ruska i polské území, jehož se carská říše zmocnila při expanzi západním směrem.

Ve Varšavě byl nucen tvář v tvář realitě své slavjanofilské a rusofilské představy korigovat. Zřejmá nenávisť Poláků k samoděržaví, mani-

143) „2. 7. prohlížel jsem ještě Drážďany, odpoledne o 3 hodinách jel jsem do Ochranova. Nastal překrásný život. Sám a sám! Po Paříži byl to můj nejšťastnější čas.“ Deník Z. Nejedlého 9. 1. 1898 — 13. 11. 1901, s. 3.

144) Tamtéž.

145) Z. Nejedlý, Ochranov a ochranovští, Květy 22, 1900, s. 165—172; týž, Z archívu ochranovského, Vzdělávací příloha k Věstníku samosprávnému a národohospodářskému okresu litomyšlského 2, 1900.

146) V. Denkstein, c. d., s. 334—337.

147) Cesta to byla vskutku neobvyklá, jak ukazuje její ohlas: „Rád jsem četl, že se p[anu] Zdeňkovi na Rusi dobře daří. Byl u mne nežli jel, jsem přesvědčen, že mnoho tou cestou získá i pro náš dějepis i pro sebe.“ A. Jirásek R. Nejedlému 4. 7. 1900, KZN, pís. pozůstalost R. Nejedlého, korespondence osobní, kartón č. 2.

148) Deník Cesta do Ruska je uložen v KZN, pís. pozůstalost Z. Nejedlého, nepublikované rukopisy. Malá ukázka uveřejněna v publikaci Čteme Zdeňka Nejedlého, ed. J. Hanzal, J. Jiránek, J. Kojzar, Praha 1977, s. 197—199.

149) Již na gymnáziu se pokoušel zvládnout ruštinu a k jeho oblíbeným spisovatelům náleželi Turgenjev a Tolstoj.

festovaná při každé příležitosti,¹⁵⁰⁾ snaha Varšavanů připodobnit své město Paříži,¹⁵¹⁾ jiný životní styl než v Praze¹⁵²⁾ i zdánlivě okrajové detaily modifikovaly jeho nazírání. Avšak i když Poláky v jejich odporu k carské nadvládě chápal, nedokázal si ve složité národnostní problematice udělat vždy jasno.¹⁵³⁾ Naproti tomu považoval za naprostou kuriozitu nápady Františka Jezbery, profesora varšavské univerzity, který svého času opustil Čechy, aby ve Varšavě vybudoval slovanské muzeum a prosazoval myšlenku všeslovanské jednoty na základě cyrilice, jíž psal všechny své práce.¹⁵⁴⁾ Orientaci v národnostní otázce Nejedlému značně komplikovaly osobní vztahy i nedostatek životních zkušeností. Od svého příjezdu do Varšavy se úzce stýkal především s rodinou ruského slavisty V. A. Franceva, ale v archívu, divadlech i cukrárnách narážel hlavně na Poláky, takže měl možnost seznámit se s jejich názory a nesmlouvavým katolicismem.

Ozón Varšavy byl ovšem ještě ozónem středoevropským, do něhož carský výboj vnesl cizí jevy. Nejedlý s překvapením zjišťoval, že uniformy nenosí pouze důstojníci, vojáci a úředníci, ale také „studenti a žákyňe“.¹⁵⁵⁾ Neméně zajímavé bylo sledovat způsob slavení ruských svátků, které většinou Poláků nic neříkaly. K velkým událostem náležel rovněž příjezd perského šacha, při němž Nejedlý srovnával praktiky varšavských bezpečnostních jednotek s postupem jejich kolegů v Praze.¹⁵⁶⁾

¹⁵⁰⁾ Zápis ze dne 7. 6., na který připadaly narozeniny carevny Alexandry Theodorovny: „Večer na Halce. Bylo to slavnostní představení. Zahájeno ruskou hymnou (hymn narodowy) orchestru, sboru i solistů při úplně prázdném hledišti, v přímém nás bylo asi 6. Teprve potom přišli si Poláci sednout.“ Deník Cesta do Ruska, s. 3—4. Zápis ze dne 11. 6.: „Moniuszkowa Hrabina je vzor nevkusy kupletové opery, což herci ještě zvýšili... Když Kazimír ve 3. jednání vystoupil v uniformě polského důstojníka, obecenstvo zatleskalo. Sienkiewicz věděl, že to patří uniformě a ne jemu, proto se neuklonil.“ Tamtéž, s. 6—7.

¹⁵¹⁾ „Život varšavský je velmi zajímavý, pravá Paříž v malém. Život přesunut pozdě na noc. Divadlo začíná v 8 hod[in], domy se zavírají až v 11 hod[in]. Užívá se mnoho fiakrů a drožek, jichž je tu mnohem více než v celé Vídni, jsou velmi laciné, sám jsem často jezdil. Noviny roznášejí se podobně jako v Paříži, jen že zde obstarávají to menší hoši. Chodí i po tram[vajích] a nabízejí je. Místo kaváren jsou zde nádherné cukerny, některé (Ujezdowska alej) převyšují nádherou svou největší evropské kavárny. Pařížské též je, že se sedí venku, všechno na ulici. Výkladní skříně jsou velmi chudé, v té věci stojí Varšava hluboko za Vratislaví. Mimo hotely a restaurace je vše ostatní nesmírně laciné, zvláště cukerny (proslulé ciasty varšavské, viz ceník cukerny Jackowskiego). Život na ulici (pasáže) závodí s Paříží.“ Tamtéž, s. 5.

¹⁵²⁾ „Nejraději jsem chodil do Saskiego ogródu k večeru. Nesmírně zástupy dětí i dospělých se zde baví a sice mnohem nenuceněji než u nás. Nápadná je vždy velká převaha ženských nad mužskými. Nepříjemní jsou zdejší židé, horší (chudší) než v Krakově. Právě obchodní jich ulice (Železná branna) jsou nepěkné k procházce.“ Tamtéž.

¹⁵³⁾ „Wolski je náruživý Polák. Chápal jsem jeho nenávisť k Rusům, ač jsem věděl, že vlastně nemá přece pravdu. Dorážel zle na Čechy pro rusofilství, což také není správné.“ Tamtéž, s. 14.

¹⁵⁴⁾ Jezberovy unikátní názory zachytil Nejedlý tamtéž, s. 1—3, 12.

¹⁵⁵⁾ Tamtéž, s. 5.

¹⁵⁶⁾ „V podvečer šel jsem po obědě do Ogródu Saskiego na mléko, potom na Plac

To vše ale bylo pouhým náznakem Ruska. 7. července 1900 opustil, ač „velmi nerad“ Varšavu, v níž strávil měsíc života¹⁵⁷⁾ a vydal se do Moskvy.

Když si nedlouho před odjezdem z Varšavy objednával v Trepkeho knihkupectví spisy Dostojevského, Tolstého a Turgeněva, netušil, jak tragikomické bude jeho první setkání s ruským světem. Více než hrozná bída mužiků jej totiž šokoval rozhovor s náhodnou spolucestující ve vlaku: „... když jsem jí řekl, že jsem Čech, ptala se, v které je to gubernii, a byla to opravdu dost vzdělaná dáma, znala skoro všechny evropské jazyky.“¹⁵⁸⁾ Tento zážitek jako kdyby předurčil Nejedlého poznávání Ruska. Bylo to poznávání nesmírně poučné, neboť mladý vědec porovnával skutečnost s idealizovanými a v Čechách hojně rozšířenými představami o carském Rusku, které žily v širokých vrstvách i v heslech a projevech politiků typu Karla Kramáře.

Podmínky k práci v moskevském archívu ministerstva zahraničních věcí nebyly nikterak příznivé. Nedostatek personálu i kratičká pracovní doba (od 11 do 15 hodin)¹⁵⁹⁾ a časté svátky¹⁶⁰⁾ způsobily, že Nejedlý nestačil úkol splnit v zamýšleném termínu. O to více času měl k dokonalému seznámení s Moskvou i s ruskou vědou a kulturou. Výhodně položený byt poskytoval dobré východisko pro návštěvy galerií, divadel i stavitelských památek.¹⁶¹⁾ Nejčastějším cílem Nejedlého vycházek se stal Kreml. Když vystoupil na kremelskou věž svatého Ivana, tu „teprve jsem se cítil v Moskvě“, zapsal si do deníčku. Pod ním leželo město, které šlo snadno přehlédnout. Kamenné stavby se zelenými střechami střídající se s bizarními věžemi pravoslavných kostelů působily na Středoevropana orientálně.¹⁶²⁾ Nezvyklé pocity vyvolávala i prohlídka chrámu Vasilije Blaženého,¹⁶³⁾ chrámu Krista Spasitele a jiných pozoruhodností. Zajímavé bylo i setkání s ruskou historiografickou produkcí. Nejedlého zaujala zejména kniha vynikajícího znalce evropských dějin N. I. Karejeva *Učebnaja kniga novoj istoriji*, kterou studoval při dlouhých snída-

Saski, kudy jel šach perský do divadla. Policejní dohlídka byla slabá na tak velké náměstí s 2 koňáky, ti nic nedělali. Tlačil-li strážník obecenstvo zpět, ti se tak opřeli, že se dostali vlastně ještě dál. Vtom přijelo asi 6 kozáků, což způsobilo pohnutí, ti však hned odjeli. Vůbec život na ulici je tu vlastně volnější než u nás, policie laskavější, vše se vyjednálo po dobrém. Kdo se přihlásil, toho strážník s poklonou ještě pustil přes ulici.“ Tamtéž, s. 4.

¹⁵⁷⁾ Do Varšavy přijel 6. 6. a bydlel celou dobu ve Widoku č. 20.

¹⁵⁸⁾ Deník Cesta do Ruska, s. 15.

¹⁵⁹⁾ Tamtéž, s. 16.

¹⁶⁰⁾ Z. Nejedlý Č. Zíbrtovi 24. 7. 1900, Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky, s. 94.

¹⁶¹⁾ Nejedlý si najal byt v Ochotnorjadskoje podvorje na Tverské ulici.

¹⁶²⁾ „... tak jsem si představoval Bagdád.“ Deník Cesta do Ruska, s. 16.

¹⁶³⁾ „Vypadá to trochu jako muzeum a trochu jako Špilberk brněnský.“ Tamtéž, s. 17.

ních.¹⁶⁴) Nezanedbával ani galerie, především Tretjakovská mu sloužila jako pramen poznání ruského výtvarného umění.

Nejvíce ze všeho jej však lákala divadla. Shlédl Rubinštejnova Démona, jehož považoval ze všech ruských oper za „dramaticky nejcennější“¹⁶⁵) i komickou zpěvohru Hadži Murat,¹⁶⁶) avšak celkovou úroveň ruské opery a hudby vůbec nadšen nebyl. Pobyt v tzv. Kongresovce a Rusku bezpochyby ovlivnil Nejedlého názory, které v roce 1912 prezentoval ve stati Slovanická hudba.¹⁶⁷) V ní odmítl soudobou ruskou operu jako ideově nejasnou, nedramatickou a příliš instrumentální, jež ve všech směrech zaostává za dílem Bedřicha Smetany a jeho následovníků.¹⁶⁸)

Bylo samozřejmé, že Nejedlý při prohlídkách pamětihodností nezapomněl na poutní místa. Avšak jedno místo, které označoval přívlastkem poutní, nepatřilo k cílům cest pravoslavných věřících, nýbrž evropských intelektuálů. Bylo jím sídlo Lva Nikolajeviče Tolstého v Jasně Poljaně. Ani Nejedlý neodolal a rozhodl se osobně seznámit s věhlasným spisovatelem, uctívaným v celém kulturním světě. Setkání s ním však připravilo českého vědce o další iluzi. Tolstoj měl jen matnou představu o české přítomnosti a minulosti. Domníval se, že „Masaryk je nacionalista a vůdce mladočechů, nevěděl, že Hus napsal nějaké spisy a nevěděl, co je to postila. Je to ledový člověk, velmi laskavý, správně po rusku surový“.¹⁶⁹) Stejně rozčarování z velkého apoštola zaznívá z pohlednice adresované Olze Fleischerové¹⁷⁰) a konečně i z článku *V Jasně Poljaně*, jímž se Nejedlý postavil proti nekritickým obdivovatelům Tolstého génia.¹⁷¹) Ostrá vyhraněnost a v některých případech i unáhlenost Nejedlého zveřejněných soudů nevyplývaly z pouhého jednoho setkání s hrabětem Tolstým, nýbrž z bližšího poznání reality carského Ruska. Ohromení z krizového stavu obrovské říše, v níž mnozí Čechové spatřovali naději a oporu pro svůj politický zápas, přispělo

¹⁶⁴) Tamtéž, s. 18.

¹⁶⁵) Tamtéž.

¹⁶⁶) K opeře Hadži Murat poznamenal: „Provedení bylo dobré, zvláště p[an] Rajský, zato primadona Kubanská je sprostá šansoneta netoliko chováním, ale i hlasem, na němž znát sprostota řeči i probdělé noci. Úspěch má vždy ohromný a darů mnoho. Dárce patrně ví, zač! Moskvě to čest nedělá, že taková zpěvačka, která by neudělala u nás velký efekt ani v šansoně, může tu být primadonou.“ Tamtéž, s. 19–20.

¹⁶⁷) Z. Nejedlý, Slovanická hudba. In Slovanstvo. Obraz jeho minulosti a přítomnosti. Praha 1912, s. 602–626.

¹⁶⁸) Tamtéž, s. 620.

¹⁶⁹) Deník Cesta do Ruska, s. 22.

¹⁷⁰) „Dnes strávil jsem den u hr[aběte] Tolstoje, v jeho rodině. Byl to nejzajímavější den, jež jsem kdy prožil. Tolstoj je vysoký stařec, zvláště chladný, přitom nesmírně laskavý. Zato jeho rodina oplývá dobrosrdečností.“ Z. Nejedlý O. Fleischerové 25. 8. 1900, KZN, pís. pozůstalost Z. Nejedlého, korespondence odesílatelského původu, kartón č. 1.

¹⁷¹) Z. Nejedlý, *V Jasně Poljaně*, Zvon 1, 1900–1901, s. 161–163, 174–175, 185–186.

k vyhocenosti Nejedlého výroků, z nichž se některé nezakládaly na pravdě (kupř. Tolstoj napsal svého času knihu o Husovi, jíž si všiml i Jaroslav Goll, takže povědomí o spisech kostnického mučedníka mít musel). Odmítl-li však Nejedlý v globálu tolstojovské řešení ruské otázky i filozofii neodpírání zlu násilím, pak tu máme jen další důkaz, jak nesmlouvavě se stavěl k autoritám, když s nimi nesouhlasil.¹⁷²) Nejedlého kritiku Lva Tolstého nelze ovšem v žádném případě násilně aktualizovat. Za svého pobytu v Moskvě si nadaný historik sice uvědomoval tragédii carského Ruska, nic však nenasvědčuje tomu, že tušil brzký výbuch revoluční bouře, kterou dusná atmosféra poznenáhlu věstila. Ruské revoluční hnutí ani organizace dělnické třídy neznal a patrně o nich vůbec nevěděl. Doložený projev jeho zájmu o reakci ruských umělců na revoluci let 1905–1907,¹⁷³) se dá vysvětlit právě interesem o zemi, jejíž problémy osobně poznal, i touhou objasnit úlohu umění v čase revoluce. V této době totiž pracoval na monografii *Počátky husitského zpěvu*,¹⁷⁴) pro jejíž pojetí byla tato otázka svrchovaně důležitá.

Koncem srpna 1900 opustil Nejedlý Moskvu a vydal se na dlouhou cestu. Vedla do Nižního Novgorodu a odtud lodí po Volze do stepních oblastí obývaných tatarskými kmeny. Přes Kazaň, Samaru, a Astrachaň dorazil do Baku, kde si prohlédl rafinérie ropy. Při návštěvě Zakavkazska nemohl vynechat ani Tbilisi. Přes Černé moře, Oděsu a Kyjev se v druhé polovině září vrátil zpět do vlasti.¹⁷⁵) Během atraktivního putování Nejedlý viděl romantiku Ruska, jeho přírodní krásy¹⁷⁶) a okouzleně vnímal zakavkazská města, avšak z jeho deníkových poznámek číší i jiný tón. Úžas nad těžkou prací tatarských nosičů, volžských burlaků a nad zaostalostí země.¹⁷⁷)

¹⁷²) O Nejedlého cestě do Ruska a setkání s Tolstojem F. Červinka, Zdeněk Nejedlý, s. 38–41; J. Petr, Slovanství Zdeňka Nejedlého. In: Zdeněk Nejedlý. Velké osobnosti filozofické fakulty Univerzity Karlovy I, s. 137–139. Ze starších prací J. Dolanský, Zdeněk Nejedlý a Slovanstvo. In: Zdeňku Nejedlému ČSAV, s. 116–121.

¹⁷³) Z. Nejedlý, Ruská revoluce a hudba, Národní politika 24, 28. 8. 1906, č. 238, s. 1–2.

¹⁷⁴) Z. Nejedlý, *Počátky husitského zpěvu*, Praha 1907.

¹⁷⁵) Viz pohlednice Z. Nejedlého O. Fleischerové ze září 1900. KZN, pís. pozůstalost Z. Nejedlého, korespondence odesílatelského původu, kartón č. 1.

¹⁷⁶) „Kdo cestuje, aby poznal nejen skály, nýbrž i lidi, pro toho není lepší jízdy než po Volze. Zde pozná všechny národy Evropy i Asie. Na břehu střídají se ruské vsi a města s tatarskými rozmanitými kmeny.“ Deník Cesta do Ruska, s. 25.

¹⁷⁷) 30. 8. si zapsal: „Ráno v 11 hod[in] přijeli jsme do Kazaně. Nejzajímavější je přístav. Práce tatarských nosičů vzbuzuje obdiv, užívá se jich všude na Volze. Nikdy žádnou bednu nenesou dva, vždy vezme ji jeden na záda, nehledě na velikost a váhu. Dva mu ji vyhodí na záda a on s ní běží jako s hračkou, v čas potřeby se s ní i sehne, aby nenarazil. I celé velké pianino nese sám... Lodníci při práci vůbec mají své určité písně (např. když vleče jich několik ohromný balvan nebo zvon, zpívají a při určitých slabikách pohnou břemenem).“ Tamtéž, s. 25.

O něco dříve píše na pohlednici: „Zdejší okolí je nesmírně zajímavé svými mužiky, zvláště běloruské vesnice, ač jich bída volá do nebe.“ Z. Nejedlý O. Fleischerové 8. 7. 1900, KZN, pís. pozůstalost Zdeňka Nejedlého, korespondence odesílatelského původu, kartón č. 1.

Hlavní výsledek cesty byl jediný. Do Čech přijel přesvědčen, že z carského Ruska není možné očekávat obrodu evropského života a myšlení. Z tohoto důvodu se také vyslovil proti náboženskému pojmání světa a konzervativním panslovanským vizím. Jako žák Jaroslava Golla dospěl k závěru, že řešení ruské krize může přinést jediné věda.¹⁷⁸⁾

Dlouhodobým cestováním po východní Evropě skončila vlastně i studentská léta Zdeňka Nejedlého. Ve vědeckém světě si již dříve získal jméno dvěma studii, které vznikly v Gollově semináři. Zatímco seminárku *Mládí M. Jana z Rokycan* přednesl v Královské české společnosti nauk, aby jí vzápětí otiskl v *Muzejníku*,¹⁷⁹⁾ předložil jako disertační práci obsáhlejší pojednání *České misie Jana Kapistrana*.¹⁸⁰⁾ Po složení rigorózních zkoušek byl 14. prosince 1900 slavnostně prohlášen doktorem filozofie. Stal se tak, téměř symbolicky, posledním českým doktorem 19. století. Nejedlého vědecká hvězda začala rychle stoupat vzhůru. Uvědomovali si to i Nejedlého nejbližší druhové Popelka a Hodura. Oba se potýkali se svými osobními problémy a skvělé dráze přítele dokázali jen přihlížet.¹⁸¹⁾ Počátky vědecké práce Zdeňka Nejedlého jsou však natolik závažné, že jim musí být věnována samostatná kapitola.

Pojednání o Nejedlého vysokoškolských studiích se záměrně soustředilo na detailní vykreslení prostředí, v němž se litomyšlský rodák pohyboval, a podrobně si všímalo i jeho osobních kontaktů. Dosavadní rozsáhlá vědecká literatura se těchto otázek dotkla sporadicky. Už z tohoto důvodu měl snad netradičně pojatý příspěvek svůj smysl. Prostudování Nejedlého deníků, z nichž některé byly využity badatelsky poprvé, a jejich srovnání se zachovanou korespondencí a memoáry, ukázalo mládí velké postavy moderních českých dějin v nezvyklém světle. V časech studií na filozofické fakultě nebyl Zdeněk Nejedlý v žádném případě hotovým člověkem, jak se autoři některých prací snažili tvrdit. Právě naopak. V permanentně prožívaných konfrontacích svých představ a skutečnosti hledal Nejedlý východisko z labyrintu proudů konce sto-

letí. Úsilí o nalezení vlastní cesty bylo přirozeně plné rozporů. Sledoval jsem zde alespoň nejdůležitější z nich, které rozhodným způsobem ovlivnily utváření osobnosti mladého vědce. V první řadě to byl rozpor mezi pozdně obrozenskými ideály, jak je poznával v Litomyšli i v pracovnách Muzea, a neúprosnou kritičností moderní vědy, reprezentované Otakarem Hostinským, T. G. Masarykem a Jaroslavem Gollem. Neméně významnou úlohu sehrála i srážka různých světů a životních stylů. Více než konfrontace Litomyšle a Prahy, zapůsobila na Nejedlého atmosféra Paříže, největšího západoevropského kulturního centra, v porovnání s níž se české prostředí zdálo malé a uzavřené samo do sebe. Cesta do tzv. Kongresovky a Ruska Nejedlému zase odhalila neschopnost a omezenost samoděržaví a přispěla k zásadnímu korigování rusofilských a slavjanofilských pocitů.

Mladý Zdeněk Nejedlý představoval svým způsobem prototyp člověka přelomu století. Snad žádná jiná bytost, žijící v Čechách, nebyla do té míry průsečíkem tradičních i moderních, vědeckých i uměleckých proudů. O to byla jeho pozice těžší. Teprve uvědomíme-li si dostatečně jasně tento fakt, pochopíme, proč jeho „léta učňovská a vandrovní“ byla vyplněna neustálými kolizemi. Východisko z nich našel v usilovné práci, kterou ohromoval okolí, a zároveň v odmítnutí všeho, co mohlo jen v náznaku ohrozit jeho těžce vydobytou osobní harmonii, která ovšem byla jen harmonií zdánlivou. Proto se také uzavíral před umělci, směřujícími k hlubšímu ponoru do lidské psychiky, ze stejné příčiny toužil po vyrovnané životní partnerce. Provedený výzkum tak svými závěry potvrzuje postřeh Jaromíra Dvořáka,¹⁸²⁾ že vysokoškolák Nejedlý spíše než v návaznosti na obrozenské tradice vyvíjel se v těsném kontaktu s myšlenkovými směry konce století, ať už jejich podněty přijímal či odmítal. Do dvacátého věku vstupoval Zdeněk Nejedlý s touhou dosáhnout životní harmonie, i když snad již tušil, že údělem skutečně tvůrčí bytosti je vnitřní neklid a stálé hledání.

¹⁷⁸⁾ Z. Nejedlý, V Jasně Poljaně, s. 186.

¹⁷⁹⁾ Z. Nejedlý, *Mládí M. Jana z Rokycan*, ČČM 73, 1899, s. 517—534.

¹⁸⁰⁾ Z. Nejedlý, *Česká misie Jana Kapistrana*, Praha 1900.

¹⁸¹⁾ Sny Quídonu Hodury o místě na některé ze středních škol v Praze nebo jejím blízkém okolí vzaly rychle za své a absolvent filozofické fakulty se stal profesorem na gymnáziu v Náchodě, kde na delší dobu ztratil chuť do vědecké práce. Viz dopisy Q. Hodury Z. Nejedlému z let 1903—1907, KZN, pís. pozůstalost Z. Nejedlého, korespondence osobní, kartón č. 16. Karel Popelka se v roce 1900, aniž složil státnice, stal vychovatelem u Kolovratů v Rychnově nad Kněžnou. V šlechtickém prostředí nebyl spokojen a brzy přijal profesuru v Kostelci nad Orlicí, odkud byl v roce 1909 přeložen do Pardubic. Za první republiky byl středoškolským profesorem francouzštiny na pražských Královských Vinohradech. Mezi světovými válkami se s Nejedlým nestýkal a v řídké korespondenci mu vyčítal ochabnutí v kdysi vřelém přátelství. K oživení kontaktu mezi oběma muži došlo v roce 1945. Smrt Karla Popelky 24. 2. 1962 se těžce nemocného Nejedlého velmi dotkla a přispěla k rychlému úbytku jeho sil. Svého přítele z mládí přežil Nejedlý o pouhé dva týdny.

PETR ČORNEJ

Die Lehr- und Wanderjahre Zdeněk Nejedlý's.

ZUSAMMENFASSUNG

Den Anfängen der wissenschaftlichen Arbeit des bedeutenden tschechischen Historikers und Musikologen Zdeněk Nejedlý wurde schon viel Aufmerksamkeit gewidmet, sein persönliches Leben während den Hochschulstudien blieb aber ausserhalb der

¹⁸²⁾ J. Dvořák, c. d., s. 340.

Interessen der Forscher, obwohl gerade diese Zeit einen Schlüssel zum Verständnis der Persönlichkeit und des Werkes dieses ausgezeichneten Wissenschaftlers darstellt. Im Jahre 1896 inskribierte Nejedlý an der philosophischen Fakultät der tschechischen Universität in Prag Historie und Erdkunde um Mittelschulprofessor werden zu können. Noch als Student erhielt er auch durch die Fürsprache A. Jirásek's, eines Freundes seines Vater, im Konkurs, an welchem auch der Absolvent des Institutes für österreichische Geschichtsforschung und spätere Professor der historischen Hilfswissenschaften G. Friedrich teilnahm, die Stelle eines Assistenten im Archiv des Museums des Königreichs Böhmen und verlies deshalb um die Jahreswende 1898—1899 das Studium der Geographie. Der anerkannte historische Schriftsteller Jirásek erleichterte Nejedlý überhaupt seinen Übergang nach Prag, ermöglichte ihm die Bekanntschaft mit dem Dozenten der Kulturhistorie Č. Zibrť, der ihn in die Arbeiten an der Bibliographie der tschechischen Historie eingliederte und ihm bei der Publikation seiner ersten wissenschaftlichen Artikel behilflich war. Nejedlý wurde besonders von den Professoren der Historie J. Goll, der Ästhetik O. Hostinský und dem Moralakzenten T. G. Masaryk's beeinflusst.

Der Hochschüler Nejedlý konzentrierte sich voll auf seine wissenschaftlichen und kulturellen Interessen, er war regelmässiger Besucher des Nationaltheaters und war auch formell Mitglied des akademischen Vereines „Slavia“, nahm aber nicht am Vereinsleben teil. Selbst die tschechisch-deutschen Nationalitätenstürme vom Dezember 1897 standen ausserhalb seiner Aufmerksamkeit. Ähnlich blieben auch seine Beziehungen zum zarten Geschlecht bis auf Ausnahmen verschlossen.

Die Reife und der allgemeine Gesichtskreis des ambitiösen jungen Mannes wurden durch Auslandsreisen beschleunigt. Im Frühjahr 1898 besuchte Nejedlý Paris, wo er mit der französischen Kultur des Jahrhundertendes, einem ganz anderen Lebensstil bekannt wurde und so die unterschiedlichen Verhältnisse in Böhmen und Frankreich vergleichen konnte. Weitere Reisen absolvierte er überwiegend im Auftrag des Museums. So 1899 nach Herrenhut, wo er Arbeiten für den Diplomat des Museums unternahm. Bedeutenden Einfluss hatte auf Nejedlý seine 1900 unternommene Reise nach Warschau, die ihm in klaren Kontrasten das russisch-polnische Problem darstellte und sein folgender Aufenthalt im zaristischen Russland (Moskau, Nowgorod, Samara, Tbilissi, Odessa u. Kiew), mit seiner Rückständigkeit und scharfen nationalen und sozialen Widersprüchen. Wie aus seinem Tagebuch hervorgeht, hat diese Reise entscheidend zur Bildung Nejedlýs kritischer Ansichten auf das zaristische Russland und seine Kultur beigetragen. Im Rahmen dieser Erfahrungen haben bei Nejedlý auch die Gedanken L. N. Tolstojs, mit dem er persönlich zusammentraf, an Wert verloren. Im Herbst 1900 promovierte Nejedlý und trat tatkräftig in die tschechische wissenschaftliche Welt ein.

K PROBLEMATICE ROZVOJE VYSOKÝCH ŠKOL V LETECH 1945—1947

PAVEL MATES

Léta války a okupace zanechala ničivé stopy i na našem vysokém školství. Nebyly to jen ztráty na lidských životech (obětí nacismu se stalo 76 pedagogických pracovníků českých vysokých škol a několik desítek studentů) a těžké materiální škody způsobené válečnými událostmi i rabováním budov a zařízení okupanty zejména na sklonku války. Několik ročníků mládeže nemohlo po uzavření českých vysokých škol zahájit studia, což způsobilo vážnou újmu našemu odbornému a kulturnímu životu.¹⁾ Nevyčíslitelné škody vznikly i v důsledku toho, že se nemohla rozvíjet vědecká práce, zpřetrhány byly i kontakty se zahraničními pracovišti apod.

Urychlené odstranění následků okupace a zároveň uskutečnění řady demokratických reforem si stanovila první vláda Národní fronty ve svém programu z 5. dubna 1945, v jehož XV. kapitole prohlásila, že bude provedena očista škol od zrádců a kolaborantů, dojde k uzavření německých vysokých škol, bude zajištěn rozvoj slovenské univerzity a všestranné pečováno o rozšíření znalostí historie i současnosti SSSR. Veškerá opatření hodlala vláda uskutečňovat v duchu pokrokovém, lidovém a národním.

Košický vládní program tedy výslovně předpokládal, že proces rozvoje našeho vysokého školství půjde cestou urychleného zahájení činnosti na školách, jež byly 17. listopadu 1939 uzavřeny, a mimo to bude všude provedena očista.²⁾ Nehovořil o nutnosti budovat nové vysoké školy, nicméně jejich potřeba se záhy objevila, protože dosavadní nebyly schopny zvládnout všechny úkoly, které v tomto období vstaly. Rozvoj našich vysokých škol v letech 1945—1947 šel tedy i cestou zřízení řady nových vysokých škol a fakult v různých částech republiky.

¹⁾ H. Kráčmarová: Vysokoškoláci v revolučních letech 1945—1948, Praha 1976, str. 10; H. Kráčmarová: České vysokoškolské studentstvo v revolučních událostech na jaře 1945, Československý časopis historický 1975, str. 502—504, 509—517.

²⁾ Dokumenty moderní doby, Praha 1978, str. 491—493.

Prakticky od prvních hodin po osvobození začali vysokoškoláci v Praze a Brně činit kroky k tomu, aby mohla být co nejdříve zahájena výuka a obnoven normální chod škol. V Praze byl ustaven Studentský národní výbor, do něhož delegovaly zástupce pokrokové studentské organizace. Jeho předním úkolem bylo napomáhat k otevření českých vysokých škol. Plnou podporu jim v tomto úsilí poskytli akademičtí funkcionáři, kteří např. 12. května vydali prohlášení, v němž se zavazovali, že se přičiní o to, aby v nejkratší možné době byly otevřeny vysoké školy, a umožní dokončení studia všem, kterým v tom okupace zabránila. V podobném duchu hovořil jménem profesorů na shromáždění studentstva v Karolinu 14. 5. 1945 prof. ČVUT F. Kadeřávek. Stejně kroky činilo i brněnské studentstvo a profesorské sbory, jejichž iniciativu zde koordinoval známý představitel levice prof. J. Kroha.

V této souvislosti je třeba připomenout, že první akademičtí funkcionáři po osvobození nebyli voleni příslušnými orgány škol, resp. fakult, ale ustaveni výbory revolučních odborových organizací a schválení ministrem školství (např. na Univerzitě Karlově) nebo pověřeni národním výborem (např. na brněnské univerzitě). Akademický senát přechodně nahrazovala schůze děkanů fakult.³⁾

Vstříc vysokoškolským požadavkům vyšla i vláda, která 25. 5. 1945 vydala nař. č. 9 Sb., jímž jednak obnovovala pro české vysoké školy platnost předpisů vydaných do 29. 9. 1938, jednak uložila ministru školství, aby učinil veškerá opatření k zahájení a další činnosti vysokých škol.

Dne 30. 5. 1945 byla oficiálně zahájena výuka na všech českých vysokých školách. Při této příležitosti se konala v pražské Lucerně manifestace vysokoškoláků za přítomnosti ministra školství Zd. Nejedlého, kde byly nastíněny perspektivy rozvoje vysokých škol.⁴⁾

Jinak vypadala situace na Slovensku. I zde byli akademičtí funkcionáři zpočátku jmenováni pověřencem školství, ovšem s ohledem na to, že činnost slovenských vysokých škol nebyla za války přerušena a v jejich čele stáli lidé, ustavení ľudáckým režimem. Dne 26. 5. 1945 schválila

³⁾ Rudé právo z 23. 5. 1945 „Vysokoškolští studenti řeší základní otázky své budoucnosti“; Lidová demokracie z 13. 5. 1945 „Brány vysokých škol se opět otevrou“; Rudé právo z 15. 5. 1945 [na veřejném shromáždění formuloval jménem studentstva některé jeho požadavky J. Kazimour]; Stručné dějiny University Karlovy, Praha 1964, str. 295; Dějiny university v Brně, UJEP, Brno 1969, str. 236–237.

⁴⁾ Přednášky na ČVUT byly ovšem zahájeny 4. 6. 1945. Pokud šlo o brněnské vysoké školy, začalo se na některých univerzitních fakultách zkoušet již v polovině května (např. na lékařské), jinde na přelomu května a června. Technika zahájila v červnu a mimo to 4. července začal zvláštní prázdninový kurs pro posluchače, kteří byli zapsáni ve šk. r. 1939–40 a zastihl je 17. listopadu 1939 [Dějiny university v Brně, str. 233 a násled.; O. Franěk a kol.: Dějiny Vysokého učení technického v Brně 1945–1975, 2, Brno 1975; Rudé právo ze 6. 6. 1945; Česká technika otevřena].

pak SNR nařízení o změnách v některých předpisech o jmenování a penzionování profesorů vysokých škol. Zpravodaj, pověřenec školství L. Novomeský, pravil v plénu SNR, že tímto aktem dochází k zrušení jmenování profesorů podle zák. č. 24 Sl. z. z. z 23. 1. 1945, jakož i zásahů proti všem demokraticky smýšlejícím profesorům, které byly učiněny ľudáckými orgány.⁵⁾ Mimo to přijala SNR nař. č. 88/45 Zb. n. SNR., kterým se pro organizaci slovenské univerzity obnovila platnost předpisů, jež tyto otázky upravovaly do 6. 10. 1938. Ze svazku univerzity byly vyloučeny obě bohoslovecké fakulty, které se staly samostatnými školami a nadále se řídily předpisy z roku 1943.

Vedle znovuotevření a demokratizace československého vysokého školství⁶⁾ bylo možno v nových poměrech přistoupit ke splnění řady požadavků, o jejichž realizaci bezúspěšně usilovali pokrokoví činitelé v období předmnichovské republiky.

Jako první opatření v českých zemích bylo provedeno přeložení Vysoké školy báňské z Příbramě do Ostravy. Ačkoli proti tomu byla zpočátku většina profesorského sboru i posluchačů, kteří považovali Ostravu za nevhodnou a dožadovali se připojení k ČVUT a přemístění do Prahy, tedy uskutečnění požadavků z 20. a 30. let, zvítězilo nakonec mínění těch kruhů, jež správně poukazovaly na nutnost úzkého sepětí této školy s praxí, a na podzim 1945 bylo rozhodnuto, že jejím novým sídlem bude Ostrava. Právně bylo toto opatření provedeno dekretem prezidenta z 8. 9. 1945 č. 69 Sb.)

Z hlediska dalšího vývoje školství měla zásadní význam opatření, jimiž byla uskutečňována jeho decentralizace, tj. zřizování poboček vysokých škol v menších městech, což nejen zajišťovalo požadavky jednotlivých oblastí z hlediska potřeb vysokoškolsky vzdělaných odborníků, ale řešilo i další problémy. Tak se např. vycházelo vstříc sociálně slabším studentům, kteří mnohdy nemohli nést náklady spojené se studiem v některém z dosavadních center. Zároveň se odlehčovalo Praze a Brnu, pokud šlo o zajištění ubytování, posluchárny apod. Decentralizace přispívala i ke zvyšování kulturní úrovně jednotlivých měst a v neposlední řadě bylo posíleno spojení škol s praktickými pracovišti.

⁵⁾ Päťdesiat rokov Univerzity Komenského, Bratislava 1969, str. 46; Archív Federálneho shromáždění (AFS), zápisnice zo zasadnutia pléna SNR, zápisnica z 26. 5. 1945; Pravda ze 4. 4. 1945 „Noví ľudia na čele vysokých škol“.

⁶⁾ V obou částech republiky byla provedena očista profesorských sborů i posluchačstva od nejreakčnejších živlů, zkompromitovaných za okupace. V této etapě nebyla však očista provedena pro odpor pravice důsledně, jak tomu bylo po únoru 1948 (podrobnosti viz H. Kráčmarová: Vysokoškoláci..., str. 139–142; v této práci jsou též podrobně vylíčeny politické poměry na vysokých školách).

⁷⁾ Objevily se sice návrhy na zřízení další vysoké školy báňské v Lidicích, ale ty neměly většího ohlasu (např. Právo lidu z 1. 2. 1946 „V Lidicích bude Vysoká škola báňská“).

Počáteční představy byly ovšem nejasné a mnohde byly prosazovány nereálné maximalistické požadavky. Tak pokud šlo o Hradec Králové, bylo v průběhu června 1945 jednáno o zřízení celé nové univerzity, přičemž, jak bylo zmíněno ve schůzi městského národního výboru Hradce Králové 3. 7. 1945, bylo chápáno právě projednávané otevření lékařské fakulty v tomto městě ve šk. r. 1945—46 jako pouze přechodné opatření, po němž mělo následovat ustavení dalších fakult nové školy. Společná schůze královéhradeckého okresního a městského národního výboru 23. 8. 1945 přijala dokonce usnesení o zřízení přípravného výboru univerzity severovýchodu Čech, jenž měl vytvořit družstvo z řady měst tohoto regionu, které by se podílely na vydržování plánované univerzity.⁸⁾

Nakonec bylo rozhodnuto, že dojde pouze ke zřízení pobočky lékařské fakulty UK, což upravil dekret prezidenta č. 96 Sb. z 13. 10. 1945. Její slavnostní otevření bylo uskutečněno 25. 11. 1945 za přítomnosti předsedy vlády Zd. Fierlingera a ministra školství Zd. Nejedlého, kteří mimo jiné prohlásili, že jde o první krok při uskutečňování politiky účelné decentralizace vysokého školství, a nové fakultě přislíbili všestrannou podporu.⁹⁾

Ve své 97. schůzi dne 25. 10. 1945 schválila vláda návrhy tří dekretů prezidenta republiky, které předložil ministr školství: o zřízení pobočky lékařské fakulty UK v Plzni, o vysokoškolském vzdělání učitelstva a o zřízení Akademie múzických umění v Praze.¹⁰⁾ Jak probíhala debata ve vládě, neumožňují dochované archivní materiály rekonstruovat, protože je v nich zachyceno pouze to, že vláda příslušné osnovy přijala. Z reakce tisku lze však soudit, že zatímco ustavení plzeňské pobočky prošlo bez problému, objevily se u dalších návrhů komplikace.

Dne 27. 10. 1945 byl vydán dekret prezidenta č. 135 Sb., který po vzoru Hradce Králové zřídil pobočku lékařské fakulty UK též v Plzni, která byla slavnostně otevřena za přítomnosti ministra školství 16. 12. 1945.

Velký význam měl druhý návrh, který naplňoval požadavky několika

⁸⁾ Právo lidu z 8. 7. 1945 „Hradec Králové dostane universitu?“ a z 26. 8. 1945 „Lékařská fakulta v Hradci Králové“. O zřízení některé z univerzitních fakult žádaly zároveň též Pardubice, ale s ohledem na dostatečné zajištění potřeb tohoto regionu vytvořením pobočky v Hradci Králové jim nebylo vyhověno (Archív Univerzity Karlovy (AUK), AS UK, B 9/52, kartón 58).

⁹⁾ Rudé právo z 27. 11. 1945 „Lékařská fakulta v Hradci Králové slavnostně otevřena“; Svobodné Slovo z 27. 11. 1945 „Akademická půda v Hradci“. Tehdejší rektor UK prof. Bělehrádek hovořil ovšem ve svém vystoupení při zahájení činnosti pobočky v Hradci Králové stále ještě o variantě zřízení celé univerzity, která však byla jinač opuštěna (J. Bělehrádek: Novým duchem, Praha 1946, str. 48). Z propagačních důvodů vytáhli tento požadavek znovu v roce 1947 národní socialisté, nicméně k jeho uskutečnění nedošlo, protože byla prokázána nadbytečnost další univerzity v Čechách, která měla být jakousi protiváhou dvěma univerzitám moravským (viz např. M. Král: O druhou českou universitu, Svobodné Slovo z 15. 3. 1947).

¹⁰⁾ Státní ústřední archiv, Praha (SÚA), MŠ 1918—1949, PI C, vláda, kartón 91.

generací pokrokových pedagogů po vysokoškolském vzdělání učitelstva. Právě po osvobození se vytvořily všestranně příznivé podmínky pro jeho uskutečnění a stála za ním převážná část učitelstva, což vyslovil jeho manifestační sjezd v červenci 1945 v Praze. Jeho velkým zastáncem byl i ministr školství prof. Nejedlý, který osobně vyvinul velké úsilí o jeho urychlené uvedení v život. Zdálo se, že celá záležitost bude hladce vyřízena, avšak politické rozpory její řešení zkomplikovaly. Pravicové složky si totiž nepřály, aby se vytvořily samostatné pedagogické fakulty. Fakticky se tím totiž rozbíjela jejich představa o plné obnově předmnichovských poměrů na vysokých školách. Rozvířily proto horlivou kampaň, aby namísto pedagogických fakult byla ustavena pouze jakási oddělení filozofických, případně přírodovědeckých fakult.¹¹⁾ Levicové síly naproti tomu od počátku prosazovaly ustavení pedagogických fakult jakožto organizačně samostatných složek univerzity rovnocenných s jejími ostatními částmi. Až při jednáních na ministerstvu školství za účasti zástupců pověřenectva školství na přelomu září a října 1945 byla přijata koncepce levice, jež se stala základem dekretu č. 132 Sb. z 27. 10. 1945 o vzdělání učitelstva. Dekret stanovil, že učitelé škol všech stupňů a druhů nabývají vzdělání na pedagogických fakultách vysokých škol, přičemž ovšem zachoval i učitelské obory na filozofických a přírodovědeckých fakultách i dalších vysokých školách pro středoškolské profesory.

Dekret předpokládal, že podrobnosti budou upraveny zvláštním zákonem, jehož návrh vypracovalo v krátkém čase ministerstvo školství. Proti myšlence pedagogických fakult se však nyní postavily konzervativní složky akademického senátu UK. V debatě k návrhu zákona, která zde probíhala 22. 1. 1946, prohlásil prof. Matějček, že nelze doporučit, aby učitelé dostali vysokoškolské vzdělání, protože by odmítali nastoupit místa na základních školách, a prof. Žáček vyslovil obavy, že zřízením těchto fakult by poklesla vědecká úroveň univerzit. Jiní členové senátu projevíli svoje záporné stanovisko v návrzích, aby na pedagogických fakultách byl ustaven jen minimální počet stolic, případně aby byly zřízeny jen v Brně, ale nikoli v Praze, kde prý k tomu neexistují technické podmínky.

Tato snaha však vyzněla naprázdno a počátkem února mohla vláda návrh předložit Prozatímnímu národnímu shromáždění (PNS). Důvodová zpráva k němu pravila, že chystaná úprava by měla přispět k zkvalitnění příprav učitelstva a rozvoji vědeckého bádání v oblasti pedagogiky. Zároveň se předpokládalo, že vzhledem k počtu kandidátů učitelství budou otvírány pobočky pedagogických fakult v různých městech mimo

¹¹⁾ Srov. např. F. Bulánek: Vysokoškolské vzdělání učitelstva, Svobodné Slovo z 21. 7. 1945; J. P. Blažek: Přání splněno — co dál?, Dnešek z 8. 1. 1946.

sídla univerzit. Kulturní výbor PNS se s návrhem plně ztotožnil a doporučil jeho přijetí s několika drobnými doplňky.¹²⁾

V debatě v plénu PNS prohlásil jménem KSČ poslanec Pavlásek, že navrhovaná úprava vytváří předpoklady pro zajištění vyššího vzdělání učitelstva, což souvisí s rostoucími nároky na pedagogický proces při budování společnosti. Rovněž řečníci ostatních stran se vyslovili vesměs zcela kladně. Výjimkou byla mluvčí národních socialistů poslankyně Uhlířová, jež s politováním konstatovala, že došlo k ustavení samostatných pedagogických fakult, které podle jejího mínění nemohly poskytovat kvalitní výchovu učitelů jako tradiční fakulty filozofická a přírodovědecká.¹³⁾

Návrh byl nicméně schválen a zák. č. 100 Sb. z 9. 4. 1946 stanovil, že při všech univerzitách se zřizují pedagogické fakulty pro vzdělávání učitelů a pěstování pedagogických věd. Vláda byla zmocněna vytvářet pobočky těchto fakult mimo sídla univerzit.¹⁴⁾ Ve 14. schůzi uložila vláda ministru školství, aby ve šk. r. 1946—47 otevřel pedagogické fakulty v Praze, Brně, Olomouci a Bratislavě. 16. listopadu byla za účasti prezidenta, ministra školství a dalších představitelů politického života i vysokých škol slavnostně otevřena pedagogická fakulta UK a v průběhu zimního semestru tohoto školního roku i dalších univerzit.¹⁵⁾

Ani potom však nebyly spory kolem nich ukončeny. Jejich těžiště se nyní přeneslo na otázku ustavení profesorských sborů. Ačkoli se navenek vše jeví jako formální a procedurální problém, měla záležitost ve skutečnosti svoje politické pozadí.

Charakteristická byla v tomto ohledu situace na UK, kde funkcí děkana pedagogické fakulty pověřil ministr školství známého pokrokového činitele prof. O. Chlupa. Mezi jiným mu bylo uloženo, aby vypracoval předběžné návrhy na obsazení míst profesorů na této fakultě. Definitivní návrhy měl ovšem podat akademický senát, v němž převládaly síly, které pedagogickým fakultám nepřály.

Prof. Chlup úkol splnil, takže 27. 9. 1946 mohl senát za přítomnosti pedagogické komise návrhy projednat. Příznačné bylo, že hned v úvodu připomněl prorektor Bělehrádek, že se na jejich přípravě podílelo 11

¹²⁾ Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích Prozatímního národního shromáždění republiky Československé, tisky č. 183 z 5. 2. 1946 a č. 269 ze 6. 3. 1946; AUK AS UK B 6/60, kartón 45.

¹³⁾ Těsnopisecké zprávy o schůzích Prozatímního národního shromáždění republiky Československé, zápis ze 45. schůze dne 9. 4. 1946.

¹⁴⁾ Podrobnosti určilo vlád. nař. č. 170/46 Sb., kterým byl vydán statut pedagogických fakult a určena doba studia učitelů.

¹⁵⁾ SÚA MŠ 1918—1949, P1 C, kartón 88; Svobodné Slovo ze 17. 11. 1946 „Slavnostní otevření pedagogické fakulty“; Ch. Vorlíček: Pedagogická fakulta University Karlovy ve vývoji učitelského vzdělání v Československu, AUC—HUCP XV/2, Praha 1975, str. 55—56.

komunistů, 7 národních socialistů a 6 sociálních demokratů. Vzápětí bylo sice konstatováno, že stranická příslušnost nebude u nikoho brána při rozhodování v úvahu, ale bylo tomu právě naopak. Když se jednalo o kandidaturu dr. Ludvíka Svobody, vznesl prof. Josef Král námitku, že jde o výrazně marxistického filozofa, kdežto pedagogická fakulta by prý potřebovala objektivního vědce.¹⁶⁾ Senát nicméně v této schůzi návrhy přijal a doporučil, aby příslušné osoby byly předběžně pověřeny vedením cvičení a seminářů i přednáškami.

Znovu se k této otázce vrátil 8. listopadu. Nejdříve se ovšem zabýval otázkou, zda se vůbec bude moci jeho jednání účastnit prof. Chlup, který byl pouze pověřeným děkanem a nikoli zvolený profesorským sborem. Nakonec mu bylo plnoprávné postavení přiznáno.

V této schůzi pak došlo k prvnímu konfliktu mezi ním a rektorem. Prof. Chlup totiž žádal, aby senát postupoval bez zbytečných formalit a co nejrychleji, zatímco rektor Bydžovský prosazoval obvyklý postup, tj. vytvoření komise, která by ke každému kandidátovi vypracovala posudek a ten předložila s doporučením senátu. V této souvislosti byla vznesena pochybnost o samotném prof. Chlupovi, když se poukazovalo na to, že dovršil 70. rok a podle platných předpisů (zák. č. 79/19 Sb. o služebním poměru učitelů vysokoškolských) měl automaticky odejít do penze. Skutečným důvodem zde však nebyl jeho věk, ale pokrokové smýšlení a nekompromisní úsilí o urychlené konstituování pedagogické fakulty.

Přestože kandidáty na místa profesorů byli buď profesori a docenti z jiných fakult nebo známí odborníci z praxe, o jejichž kvalitách se jednalo již 27. září, byl přijat rektorův návrh s odůvodněním, že není třeba nijak spěchat. A tak až 18. prosince akademický senát návrhy odborných komisí projednal a schválil.¹⁷⁾ I v tomto případě se opakovaly výpady proti marxisticky orientovaným vědcům.

Ministerstvo školství však s vyřízením těchto návrhů nijak nespěchalo. 18. 4. 1947 došlo proto k dalšímu sporu. Profesorský sbor pedagogické fakulty totiž pověřil prof. Hykeše funkcí proděkana, k čemuž podle mínění akademického senátu nebyl oprávněn, protože jeho členové nebyli dosud řádně jmenováni. To se opakovalo znovu v říjnu téhož roku, kdy se pedagogická fakulta pokusila ukončit svůj provizorní statut a provedla volby svých akademických funkcionářů. Proti tomu se však postavila komise děkanů fakult UK a žádala, aby se záležitost zabýval akademický senát. Rektor jejich podnětu vyhověl a podal proti volbám rozklad opět s poukazem, že na pedagogické fakultě dosud nebyl řádně ustaven profesorský sbor.¹⁸⁾

¹⁶⁾ AUK, AS B 6/61, kartón 45.

¹⁷⁾ Tamtéž

¹⁸⁾ Tamtéž

Tak se oddálilo až do února 1948 konečné řešení situace pedagogické fakulty.

Akademie múzických umění byla vytvořena dekretem prezidenta č. 127 Sb. z 27. 10. 1945, který určil, že tato škola se sídlem v Praze má mít čtyři odbory: dramatický, hudební, taneční a filmový. Vlastní otevření školy bylo však oddalováno, zřejmě pro nevyjasněné požadavky, které v této době vyslovily ohledně zřízení další akademie některé moravské kruhy. Teprve 23. 1. 1947 byla slavnostně zahájena činnost AMU shromážděním v pražském Rudolfínu, kde došlo k imatrikulaci prvních posluchačů.¹⁹⁾

Řada potíží provázela rovněž zřízení Vysoké školy politické a sociální v Praze. Již v červnu 1945 vznesl požadavek na její vytvoření Svaz novinářů, který získal podporu Národní fronty, ÚRO i dalších složek. Protože ministr školství byl v tomto období v Moskvě, přijal jeho deputací ministr informací V. Kopecký, který rozhodl, že bude vytvořena komise, jež převezme prozatímní správu Svobodné školy politických nauk, a dále komise pro vypracování návrhu na zřízení Vysoké školy politické. Konzervativci, kteří v této době měli ještě nemalý vliv v V. odboru ministerstva školství, které řídilo vysoké školy, však realizaci těchto pokynů zdrželi. Národní socialisté ani lidovci si totiž nijak nepřáli vytvoření školy, na níž se předpokládalo, že bude vyučován marxismus-leninismus, a kam mohli být přijímáni i lidé bez maturity, tj. dělníci.²⁰⁾ Tak se stalo, že zmíněná komise se sešla až koncem července a potom přestala být svolávána.

Teprve 24. 10. 1945 projednala návrh dekretu o zřízení této školy vláda. Protokol o jejím jednání zachycuje pouze konstatování, že šlo o přepracovanou variantu, a tu vláda schválila. Bylo ovšem známo, že její vyřízení uspišilo podání řady protestů demokratických složek.²¹⁾

Dne 26. 10. 1945 byl konečně vydán dekret č. 140 Sb. o zřízení Vysoké školy politické a sociální v Praze, v němž se stanovilo, že má mít tři oddělení (politické, sociální a novinářské) a právo udílet akademické hodnosti. V podrobnostech odkazoval na prováděcí předpisy, které měla vydat vláda, resp. ministr školství.²²⁾

Výčet opatření, jež byla v roce 1945 učiněna ohledně vysokých škol v českých zemích, by nebyl úplný, kdyby nebylo zmíněno zrušení ně-

¹⁹⁾ Rudé právo z 25. 1. 1947 „Nová vysoká škola — Akademie musických umění otevřena“.

²⁰⁾ H. Kráčmarová: Vysokoškoláci..., str. 44; R. N. Foustka: O vysokou školu politických nauk, Právo lidu z 5. 10. 1945.

²¹⁾ SÚA MŠ 1918—1949 Pl C vláda, kartón 91.

²²⁾ Vlād. nař. č. 9 Sb. z roku 1946 ze dne 21. 12. 1945 byl vydán statut této školy, který určil její strukturu a zásady řízení v podstatě podle vzoru univerzit. V § 3 odst. 3 stanovil, že sociální fakulta měla otevřít své dva ročníky i v Brně.

meckých vysokých škol. Dne 18. října podepsal prezident dekret č. 122 Sb., kterým byla zrušena pražská německá univerzita, a dekret č. 123 Sb. o zrušení německých technik v Praze a Brně. V obou případech byla stanovena zpětná působnost, a to symbolicky ke dni 17. listopadu 1939. V předvečer podpisu dekretů konstatoval ministr školství v rozhlasovém projevu, že jde o akt dějinné spravedlnosti, kterým se činí důležitý krok při potvrzení našeho národního vítězství. Německé vysoké školy označil právem za ohniska protičeských surovostí, semeniště útoků vůči republice, pro která v nových poměrech nebylo místa.²³⁾

V roce 1946 došlo ke zřízení dalších dvou českých vysokých škol, a to univerzity v Olomouci a Vysoké školy umělecko-průmyslové v Praze.

Vytvoření olomoucké univerzity vyplynulo z celého komplexu potřeb, které se objevily po osvobození, jako např. nedostatku mladé a zdatné inteligence, přetížení existujících škol těmi, kteří za války nemohli dokončit studia, snahou posílit českou kulturu a vědu apod. První kroky v tomto směru učinili vysokoškoláci z Olomouce, kteří 26. 5. 1945 ustavili akční výbor, jenž si mimo jiné předsevzal vyvolat hnutí za obnovu univerzity, jejímž jediným zbytkem zůstala bohoslovecká fakulta. Toto úsilí bylo záhy podpořeno představiteli města, z jejichž iniciativy byl 1. 7. 1945 zřízen Výbor pro obnovení olomoucké univerzity, který začal propagovat myšlenku, že vlastně jde o opatření k odčinění křivdy, spáchané na národu rakouskou vládou, která v roce 1855 zdejší vysokou školu zrušila. Značný význam pro celou akci mělo jednání vedené Zd. Fierlingerem při jeho návštěvě Olomouce 15. řervence se zástupci města, kdy mu bylo zároveň odevzdáno memorandum obsahující požadavky na obnovení školy. Představy však v tomto okamžiku nebyly zcela vyjasněné, protože předseda vlády se zmiňoval o tom, že by v Olomouci měla být vysoká škola lesnická, zemědělská či lékárnická.²⁴⁾

Nicméně brzy se celý problém ujasnil a začaly se činit první konkrétní kroky k obnovení univerzity. Z lékařských kruhů vzešel návrh, aby byla nejprve otevřena pobočka brněnské lékařské fakulty, s čímž vyslovilo souhlas ministerstvo školství a v říjnu 1945 začala pobočka působit.

Počátkem září 1945 byl Zd. Nejedlý informován delegací města Olomouce o postupu příprav zajištění univerzity a vzhledem k tomu, že situace byla v tomto směru velmi dobrá, předložil vládě návrh zákona,

²³⁾ Rudé právo z 20. 10. 1945 „Německé vysoké školy u nás zrušeny“; V. Vaněček: Universita Karlova 1348—1973 (K 625. výročí založení), Právněhistorické studie 18, Praha 1974, str. 271, 281.

²⁴⁾ Kapitoly z dějin Olomoucké univerzity 1573—1973, Ostrava 1973, str. 113; Z. Šprinc: Příspěvek k historii obnovení olomoucké univerzity (1946), in: Sborník Krajského vlastivědného muzea Olomouc IV (1956—1958), str. 124—125; Rudé právo z 18. 7. 1945 „Bude vybudována nová Olomouc“.

s nímž byl 9. 11. 1945 vysloven souhlas, takže o týden později u příležitosti oslav 17. listopadu oznámil ministr školství oficiálně, že vláda se rozhodla obnovit olomouckou univerzitu.²⁵⁾ V 25. schůzi projednala vláda osnovu zákona a předložila ji Prozatímnímu Národnímu shromáždění. Dochovaný protokol o této schůzi 25. 1. 1946 zachytil opět pouze konstatování, že vláda návrh schválila, takže nelze přesně zjistit, zda zde byla nějaká diskuse. Vzhledem k reakci tisku i pozdější rozpravě v PNS lze však soudit, že žádný ministr nebyl proti.

Předpokládalo se, že univerzita bude mít čtyři fakulty, tj. bohoslovec-kou, lékařskou, právnickou a filozofickou, jež měly být aktivovány postupně tak, aby nejprve začaly fungovat obě první, které v podstatě již existovaly, zatímco zbylé měly být otevřeny do roku 1948. Návrh nepočítal s přírodovědeckou fakultou, jejíž zřízení by prý bylo příliš nákladné a potřeba zde navíc byla plně kryta brněnskou univerzitou. Vládní návrh byl přijat beze změn nejprve kulturním výborem a posléze i plénem PNS. Zák. č. 35 Sb. z 21. 2. 1946 dále stanovil, že dochází k obnově starobylé olomoucké univerzity, jíž se dostalo pojmenování Univerzita Palackého. K jejímu otevření došlo o rok později 21. února.²⁶⁾

To však již byly původní představy o jejím složení modifikovány. Vedle filozofické zahájila totiž v zimním semestru šk. r. 1947—48 činnost i fakulta pedagogická, když předtím byl zamítnut návrh na vytvoření kombinované filozoficko-pedagogické fakulty. Pokud jde o fakultu právnickou, vznikly od počátku problémy s nedostatkem kvalifikovaných učitelů a brzy vyvstala otázka, zda by nebylo vhodné vyčkat s jejím zřízením na pozdější dobu, vzhledem k tomu, že se chystala zásadní reforma právnického studia. Brzy na to se začalo uvažovat o tom, že by bylo lepší namísto ní vytvořit fakultu ekonomickou a při filozofické fakultě bylo dokonce v roce 1948 otevřeno dvouleté studium plánování. Nicméně ani ono nemělo dlouhého trvání a právnická fakulta nebyla vůbec zřízena.²⁷⁾

Bez komplikací prošlo vytvoření další školy uměleckého směru v Praze, a to Vysoké školy umělecko-průmyslové. O získání statutu vysoké školy usilovali profesori umělecko-průmyslové školy prakticky od jejího založení v roce 1885 a řada neúspěšných pokusů byla v tomto směru učiněna i v období buržoazní republiky (např. v letech 1918 a 1935). Přitom,

²⁵⁾ Z. Pospíchal: Obnovení olomoucké university v roce 1946, in: Olomouc v novodobých dějinách, Olomouc 1965, str. 89.

²⁶⁾ SÚA MŠ 1918—1949 Pl C vláda, kartón 88; Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích Prozatímního národního shromáždění republiky Československé, tisky č. 176 z 25. 1. 1946 a 187 z 20. 2. 1946. Těsnopisecké zprávy o schůzích Prozatímního národního shromáždění republiky Československé, zápis z 33. schůze dne 21. 2. 1946; Rudé právo z 23. 2. 1946 „V Olomouci se zvony rozhlaholily“.

²⁷⁾ J. Šprinc, cit. práce, str. 128.

ačkoli měla formálně postavení školy střední, pohlíželo se na ni fakticky jako na vysoké učení. Vládní návrh zákona z roku 1946 připomněl značný význam této školy z hlediska hospodářského a kulturního rozvoje s tím, že potřebnou úroveň mohla zajistit právě jen škola vysoká. V plénu PNS bylo v průběhu debaty o tomto návrhu zdůrazněno, že jakožto vysoká škola bude lépe vybavena a navíc její působení povede ke zvýšení úrovně středního školství v této oblasti. Mluvčí žádné z politických stran nevyslovil proti návrhu podstatnější námitky²⁸⁾, a proto mohl být přijat a vyhlášen jako zák. č. 53 Sb. z 5. 3. 1946, který stanovil, že se stávající umělecko-průmyslová škola přeměňuje na vysokou a podrobnosti upraví ministerstvo školství v dohodě s ministerstvem průmyslu.

Podobně hladký průběh mělo i jednání o zřízení Vysoké školy sociální v Brně, ačkoli šlo o otázku, jež měla zřejmě svoje politické pozadí. Návrh totiž podala skupina národně socialistických poslanců, kteří v této škole viděli možnost získání jakési protiváhy vůči pražské Vysoké škole politické a sociální. Proto ji situovali do Brna, kde měla jejich strana v tomto období silné pozice.

Návrh podaný v prosinci 1946 se odvolával na Košický a Budovatelský vládní program, které obsahovaly řadu ustanovení o řešení sociálních otázek, pro něž podle mínění autorů nebyla u nás škola, jež by poskytovala náležitě vzdělané pracovníky zejména v oblasti pracovní, sociálního zabezpečení, rodičovských vztahů apod. Škola měla vzhledem ke svému umístění v Brně pomáhat i rozvoji slovenského vzdělání. Osnova byla posouzena kulturním, právním, rozpočtovým a sociálně politickým výborem Ústavodárného národního shromáždění (ÚNS) a doporučena k přijetí s dovětkem, že struktura této školy by měla být postavena na stejných základech, jako Vysoká škola politická a sociální.²⁹⁾ V plénu ÚNS se kolem návrhu nerozředla nijak velká diskuse, vlastně hovořili jen sami navrhovatelé a bez dalšího byla přijata. Zák. č. 124 Sb. z 24. 6. 1947 stanovil, že počínaje šk. r. 1947—48 se v Brně zřizuje Vysoká škola sociální, jejíž strukturu a zásady činnosti měla upravit vláda, resp. ministr školství.

Složitější situace vznikla při jednáních o zřízení brněnské akademie múzických umění. Byli to opět národní socialisté, kteří rozvířili diskusi o nutnosti vytvoření další vysoké školy uměleckého směru vedle pražské AMU. Ačkoli, jak bylo známo, jim progresivní rozvoj v této oblasti na srdci neležel, chtěli právě takovými akcemi dokázat opak. Proč se tak výrazně starali o Brno, o tom byla již zmínka.

²⁸⁾ Tisky k těsnopiseckým zprávám..., tisky č. 166 z 5. 2. 1946 a 192 z 20. 2. 1946; Těsnopisecké zprávy..., zápis z 36. schůze dne 5. 3. 1946.

²⁹⁾ Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích Ústavodárného národního shromáždění republiky Československé, tisky č. 267 z 10. 12. 1946 a 660 z 26. 2. 1947.

V polovině listopadu 1945 přijal ministr školství deputaci zástupců Brna a v debatě s nimi sdělil, že se prozatím z důvodů hospodářských nejví vhodně zřizovat další vysokou školu hudební, jak mu bylo navrhováno, nicméně přislíbil, že dojde k ustavení vysokoškolského oddělení AMU při brněnské konzervatoři. Třebaže tato informace byla vzata bez námitek na vědomí, podala hned počátkem prosince 1945 skupina národně socialistických poslanců interpelaci v PNS a dožadovala se v ní nadále zřízení vysoké školy hudební v Brně. Na ni odpověděl ministr školství ve smyslu závěrů, jichž bylo dosaženo v listopadu.³⁰⁾

Dne 27. 8. 1947 byl podán návrh zákona o zřízení odbočky hudebního odboru AMU v Brně, který vycházel z toho, že na pražské akademii byli pověřeni výukou i brněnští profesori a v zájmu zjednodušení, úspěšnosti i rozvoje hudební vědy a kultury Moravy se jevílo vhodné umístit některé ročníky této školy v Brně.

Ve výborech ÚNS byla však nakonec prosazena varianta zcela samostatné školy s odbory dramatickým a hudebním, což plénum bez debaty akceptovalo.³¹⁾ Zák. č. 168 Sb. z 12. 9. 1947 o zřízení Janáčkovy akademie múzických umění pověřil dále ministr školství, aby příslušná ustanovení provedl, což se stalo zejména vydáním organizačního statutu JAMU v roce 1948.

Pokud jde o Slovensko, nebyl zde v období let 1945—1947 rozvoj vysokého školství tak prudký jako v českých zemích. V roce 1945 bylo pouze vyjasněno postavení Vysoké školy obchodní v Bratislavě. Tato škola byla, jak připomněl pověřenec L. Novomeský, vytvořena nařízením s mocí zákona č. 280/40 Sl. z. z. a v podrobnostech upravena vlád. nař. č. 46/45 Sl. z. z., které vyšlo až po vydání nař. č. 1/44 Zb. n. SNR, podle něhož mohla vydávat platné právní předpisy jen Slovenská národní rada. Mimoto bylo třeba výslovně potvrdit, že škola je státním ústavem. 7. 11. 1945 bylo proto vydáno nař. SNR č. 133 Zb. n. SNR o Slovenské vysoké škole obchodní, které stanovilo, že jejím úkolem je vychovávat odborníky pro hospodářskou praxi a kandidáty profesury pro střední školy. Co do organizace byla v podstatě převzata struktura univerzit.³²⁾

Komplikovanější situace nastala při jednání ohledně slovenské techniky. Jak známo, byla zřízena po mnohaletém úsilí teprve na samotném sklonku existence předmnichovského Československa v roce 1937

³⁰⁾ Rudé právo z 23. 11. 1945 „Jednání o vyšším hudebním školství na Moravě“; Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích Prozatímního národního shromáždění republiky Československé, tisky č. 53 z 12. 12. 1945 a 286 z 19. 3. 1946.

³¹⁾ Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích Ústavodárného národního shromáždění republiky Československé, tisky č. 789 z 27. 8. 1947 a 795 z 9. 9. 1947; Těsnopisecké zprávy o schůzích Ústavodárného národního shromáždění republiky Československé, zápis ze 69. schůze dne 12. 9. 1947.

³²⁾ AFS, zápisnica zo zasadnutia pléna SNR zo 6. 11. 1945.

a umístěna v Košicích, odkud byla po tzv. vídeňské arbitráži na podzim 1938 přenesena do Prešova, pak do Martina a konečně do Bratislavy, kde zůstala až do osvobození.

Dne 6. 9. 1945 proběhlo na pověřenectvu školství jednání o dalším osudu této školy, v jehož průběhu žádali zástupci Košic, aby jim byla technika vrácena, protože byla zřízena pro jejich město a zde měla plnit svoje kulturní a hospodářské poslání. Profesorský sbor však žádal, aby byla ponechána v Bratislavě, a argumentoval tím, že by vznikly zbytečné náklady, poukazoval na nedostatečné vybavení Košic literaturou apod. Protože nebylo možno nalézt žádné přijatelné řešení, byl L. Novomeský zmocněn, aby záležitost projednal na ministerstvu školství. Zde bylo koncem září dohodnuto, že Košice dostanou novou vysokou školu a dále se bude uvažovat o zřízení některých samostatných fakult slovenské univerzity v tomto městě.³³⁾

Dne 19. 12. 1945 byla podepsána mezi zástupci košického městského národního výboru a pověřenectva školství dohoda, podle níž měla být počínaje letním semestrem šk. r. 1945—46 otevřena v Košicích Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství.

Již 25. 4. 1946 projednala SNR návrh příslušného nařízení, proti němuž nebylo vzneseno ani jedno kritické slovo. Pouze mimo rámec jednání bylo žádáno, aby byla co nejrychleji zřízena pobočka lékařské fakulty v Košicích vzhledem k tíživému nedostatku lékařů v této oblasti.³⁴⁾

Téhož dne bylo vyhlášeno nař. č. 48 Zb. n. SNR, jímž byla zřízena dvouodborová Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství s tím, že její činnost měla být zahájena později než bylo původně předvídáno, tj. až v zimním semestru 1946—47. Zároveň s tím se rušila výuka příslušných předmětů na technice v Bratislavě.

Konečně je třeba ještě zmínit, že 7. 12. 1946 byla slavnostně otevřena pedagogická fakulta Univerzity Komenského, jak to předvídal zák. č. 100/46 Sb.

☆

Třebaže výstavba nových vysokých škol značně pokročila, nebyl tento proces ani zdaleka uzavřen a již v období let 1945—47 se intenzivně jednalo o zřizování dalších škol a fakult.

Byla již zmínka o lékařské fakultě v Košicích, o které se hovořilo v dubnu 1946 na půdě SNR. V červnu 1947 byla k této otázce svolána

³³⁾ Pravda z 8. 9. 1945 „K otázce slovenskej techniky“; Národná obroda z 30. 9. 1945 „Celoštátna vysoká škola do Košíc“.

³⁴⁾ Národná obroda z 19. 1. 1946 „Zavedenie vysokej školy“; AFS, zápisnica zo zasadnutia pléna SNR z 25. 4. 1946; A. Priesol: 170 rokov lesníckeho školstva v ČSSR, in 25 rokov VŠLD vo Zvolene, Zvolen 1977, str. 18.

do Košic anketa, která její zřízení jednoznačně doporučila, přičemž bylo zvláště zdůrazněno, že město dává k dispozici potřebné technické vybavení. Ministerstvo školství však věc odkládalo, takže k realizaci návrhu se mohlo přistoupit až po únoru 1948.

Zcela bezúspěšně naproti tomu vyznělo úsilí o ustavení Vysoké školy sociální v Bratislavě a zapadly i nerealistické návrhy, jakým byl např. podnět národních socialistů, aby do Liberce byla umístěna právnická fakulta.

Ihned po osvobození byly rovněž oživeny plány z let 1918—20 na vytvoření vysoké školy technické v Plzni. Došlo ke zřízení subkomise národního výboru pro ustavení techniky a postupně byla rozpracována koncepce na konstituování pobočky ČVUT po vzoru lékařské fakulty. Konzervativní složky pražské techniky tuto iniciativu sice zmařily, ale myšlenka nezapadla a v letech 1946—1947 bylo podáno několik návrhů na zřízení techniky v Plzni. Přestože oficiální místa včetně prezidenta Beneše se stavěla k jednotlivým plánům navenek sympaticky, věc se nehýbala z místa, protože ministerstvo školství vždy znovu dokázalo najít argument, aby její vyřízení mohlo být odloženo.³⁵⁾ Záměr byl uskutečněn až v roce 1949, kdy byla zahájena výuka na pobočce ČVUT v Plzni a o rok později zde byla zřízena samostatná strojnická fakulta.

Jak jsme mohli vidět, neobešlo se prosazování jednotlivých opatření na vysokých školách bez různých komplikací, které měly mnohdy kořeny v politických střetech let 1945—1947. Bezprostředně po osvobození byl resort školství v rukách KSČ (ministrem byl Zd. Nejedlý, pověřencem L. Novomeský) a v této fázi se podařilo uskutečnit nebo alespoň připravit řadu pokrokových opatření. Vedle obnovení předválečných a zakládání nových vysokých škol byly co možná rychle zacelovány mezery v profesorských sborech, jež byly doplňovány novými, převážnou většinou pokrokovými lidmi (ministr školství schválil od května do listopadu 1945 celkem 151 návrh na jmenování vysokoškolských profesorů). Tuto iniciativu viděla ovšem pravice velmi nerada a pokoušela se ji omezit nebo alespoň bagatelizovat.³⁶⁾

Vážné potíže začaly vznikat po volbách v roce 1946, kdy křeslo ministra školství získali národní socialisté a na Slovensku si posílila pozice De-

³⁵⁾ Dvacet let strojní a elektrotechnické školy v Plzni, neuvedeno, str. 22—24; Svobodné Slovo ze 4. 4. 1947 „Plzeň bude mít universitu“; Lidová demokracie z 11. 3. 1947 „Pro zřízení university v Plzni“ a ze 4. 4. 1947 „Vysoké školy bude nutno decentralizovat“.

³⁶⁾ SÚA MŠ 1918—1949 Pl C vláda, kartón 91; Rudé právo z 2. 12. 1945 „Ministr školství a osvěty proti nepravdivým útokům Svobodného Slova“.

mokratická strana. V krátkém období po osvobození nebylo možno provést výraznější změny v systému a způsobu řízení vysokých škol, jejichž úprava se vesměs opírala o předpisy z druhé poloviny 19. století, jen v nedostatečné míře doplněné v letech buržoazní republiky. Nadále přetrvávalo pojetí, podle něhož univerzity (a v praxi i ostatní vysoké školy) byly chápány jako útvary povahy samosprávné korporace, řízené akademickým senátem v čele s rektorem a fakulty byly spravovány profesorskými sbory a děkany. Stát měl do jejich činnosti zasahovat jen v minimální míře a v přesně vymezených otázkách, jakými bylo např. potvrzování akademických funkcionářů, určování finančních prostředků, jmenování profesorů k návrhu fakult apod. Posluchači sice v zásadě měli volnost ve výběru přednášek a cvičení, avšak chtěli-li studovat s úspěchem, museli dodržet požadavky studijních předpisů a mimoto bylo jejich studium po roce 1945 kontrolováno tím, že při žádosti o přiznání postavení řádně studujícího studenta, který měl nárok na potravinové lístky, stipendium, ubytování v koleji apod., bylo třeba předložit kolokviální vysvědčení, jejichž získání však nebylo mnohdy příliš obtížné.³⁷⁾

Tento stav vyhovoval pravicovým stranám, které si nepřály jakékoli progresivní změny. Např. v pasážích o vysokých školách v programu národních socialistů z roku 1947 bylo zdůrazněno, že je třeba zachovat vysokoškolskou autonomii, nepřeložitelnost a neseaditelnost profesorů. Lidovci zase doporučovali reformu, jež měla spočívat ve spojení univerzitních fakult s technikami, konzervatořemi apod., a to vše při zachování široké autonomie fakult, takže i rektor a akademický senát měli být jen poradními a reprezentativními orgány.³⁸⁾

KSČ naproti tomu navrhovala provést strukturální reformy řízení školství, demokratizace školské správy, zvýšení významu docentů a asistentů v pedagogickém procesu, vědecké práci i řízení vysokých škol a fakult, vytvoření lepších podmínek pro vědeckou práci vysokoškolských učitelů apod. Plně respektovala specifika vysokých škol, ale nepovažovala za únosné ponechávat jim autonomii v onom absolutizovaném smyslu a usilovala o jejich organické začlenění do celé výchovně vzdělávací soustavy. V řadě bodů svého programu přitom nacházela styčná místa s programem sociálních demokratů.³⁹⁾

Kořeny těchto rozporů mezi pravicí a levicí byly samozřejmě v oblasti

³⁷⁾ Srov. např. J. Hendrych: Vysoké učení Karlovy university v Praze, in: Vysokoškolské studium, Praha 1945, str. 20—21.

³⁸⁾ Návrh programu Československé strany národně socialistické pro valný sjezd, Praha (neuvedeno), str. 120—121; B. Chudoba: O novou českou školu, Praha 1945, str. 33—34.

³⁹⁾ M. Chlupáč: Vyučování marxismu-leninismu na československých vysokých školách (1950—1960), ÚML, Praha 1965, str. 16; Jednotná škola 2/45, str. 83—84; Program Československé sociální demokracie usnesený XX. manifestačním sjezdem strany 18. — 21. 10. 1945, Praha 1946, str. 25, 40—43.

politické. Přestože profesorské sbory doplněny některými pokrokovými osobami, měli stále početní převahu jednak příslušníci nekomunistických stran, jednak profesori, kteří sice nebyli politicky organizováni, ale setrvali na buržoazní ideologii, kterou mohli právě díky prosazované neomezené svobodě vědeckého bádání hlásat a ovlivňovat tak studentstvo. Tento stav pravice samozřejmě vítala a stavěla se proti snahám o provedení reformy v podobě navržené komunisty. To byl též jeden z hlavních důvodů, proč nedošlo k přijetí nového vysokoškolského zákona.

Vedle přístupu k obecným otázkám vznikaly konflikty i ohledně řešení dílčích problémů. Typickým příkladem byl vztah k decentralizaci vysokých škol. KSČ viděla v tomto opatření jeden z kroků ke skutečné demokratizaci vzdělání a rozvoji kultury a při prosazování jednotlivých opatření v této oblasti se vesměs mohla opřít o levé křídlo sociální demokracie.

Pravicové strany s touto linií nesouhlasily, ale na druhé straně si uvědomovaly, že má velkou přitažlivost a podporu zvláště v těch městech, která usilovala o získání nových škol, resp. fakult. Nevyslovovaly se proto otevřeně proti, ale žádaly, aby se posečkalo s uskutečněním jednotlivých opatření, kdy budou řádně personálně i materiálně vybudovány dosavadní školy, a vybízely k co největší šetrnosti. Jakmile národní socialisté získali křeslo ministra školství, začali decentralizaci mařit např. tím, že zdržovali přidělování budov a dalších prostředků a výrazně se též snížil počet profesorů, kteří byli jmenováni na nových fakultách.⁴⁰⁾ Pominout nelze ani další okolnost: normy, kterými byly zřizovány nové školy, byly většinou velmi stručné. Obsahovaly v podstatě pouze název a sídlo školy, její základní rozčlenění a pověření vlády, resp. ministra školství, aby vydali prováděcí předpisy, což se odkládalo nebo k tomu vůbec nedošlo.

Na druhé straně se národní socialisté snažili využít popularity, kterou decentralizace měla, a halasně ji prosazovali všude tam, kde předpokládali, že by jim mohla být prospěšná.

Problémy působila i další skutečnost. Aparát ministerstva školství, resp. pověřenectva školství,⁴¹⁾ prošel sice očištěním od otevřeně protide-

mokratických, protilidových a nepřátelských živlů, ale tato opatření nemohla automaticky přinést změny v celém systému úřadování, zejména za situace, kdy nebyli odstraněni úředníci, kteří se sice nezpronevěřili republice, ale neměli zájem na jejím progresivním vývoji. V práci „Obroďme právnictví“ kritizoval v roce 1946 V. Vaněček neschopnost či neochotu některých orgánů vykládat staré předpisy v novém, revolučním duchu. Tento stav platil často právě v oblasti řízení vysokých škol.

Předpisy regulující vnější i vnitřní poměry vysokých škol tak zůstávaly v podstatě nedotčeny, takže toto odvětví mělo i nadále jednu z nejkonzervativnějších úprav celého právního řádu. Na tuto skutečnost správně upozornil např. V. Vaněček ve své přednášce o reformě právního studia, kde prohlásil, že organizace vysokých škol je taková, že každý pokrok zde může jít jen pomalu, protože celý systém, vytvořený ještě za starého Rakouska byl přímo konstruován tak, aby se nic nového nemohlo rychle prosadit.⁴²⁾

Situaci komplikoval ještě i legislativní, resp. právní dualismus, který v této oblasti existoval. Zpočátku rozhodovala o vytvoření i organizaci vysokých škol na Slovensku SNR, později ústřední orgány. Zároveň však byly na Slovensku zčásti ponechány v platnosti předpisy tzv. Slovenského štátu.

☆

Proces rozvoje československého vysokého školství v letech 1945—47 v sobě odrazil charakteristické rysy této doby plné napětí a rozporů. Levicovým silám se sice podařilo provést řadu pokrokových opatření, jakými bylo např. zřízení nových vysokých škol, resp. fakult mimo tradiční centra, došlo k částečné očiště profesorských sborů i posluchačstva od reakčních živlů, zaznamenat je třeba i zlepšení situace, pokud šlo o slovenské vysoké školství. Na druhé straně však nebyly uskutečněny zásadní, strukturální reformy v organizaci, řízení a vnitřním životě vysokých škol včetně náplně pedagogického procesu. Pravice, která měla zájem na tom, aby byla v maximální míře konzervována daná situace, dokázala jejich realizaci oddalovat či dokonce přímo mařit. Proto mohlo k jejich uskutečnění dojít až v nových poměrech, které přineslo únorové vítězství pracujících v roce 1948, kdy se též v plném rozsahu projevil význam progresivních přeměn z předcházejícího období.

⁴²⁾ V. Vaněček, Jak nově zařídit výchovu právnictva [K reformě právního studia], in: I. konference právníků—komunistů, 7. a 8. prosince 1946. Praha, ÚV KSČ, 1946, s. 92—113.

⁴⁰⁾ Návrh programu Československé strany národně socialistické..., str. 120, 196; J. Charvát: O zřízení dalších universit v Čechách a na Moravě, Svobodné Slovo z 27. 7. 1945; F. Loubal: K naší školské politice, Naše doba roč. 1946, str. 300.

⁴¹⁾ Pro vztah mezi nimi byly formálně určující tzv. tři pražské dohody. Podle první z 2. 6. 1945 měla vláda rozhodovat zásadní věci úpravy školství, výchovy a národní osvěty. Ve smyslu druhé z 11. 4. 1946 jmenoval prezident vysokoškolské profesory k návrhu Sboru pověřenců, který byl předkládán prostřednictvím vlády, která jej mohla vrátit, odporoval-li jednotné personální politice. Konečně podle třetí dohody z 27. 6. 1946 mohl ministr školství, pokud šlo o otázky celostátní povahy, přímo řídit činnost pověřence a schvalovat jeho všeobecně závazné normativní akty.

Zur Entwicklung der Hochschulen in der Tschechoslowakei in den Jahren 1945—1947

ZUSAMMENFASSUNG

Die Jahre der nazistischen Okkupation der böhmischen Länder brachten auch für die tschechischen Hochschulen schwere Folgen. Neben den vielen Menschenleben und den materiellen Schäden war es u. A. auch die Schliessung der tschechischen Hochschulen am 17. November 1939, nach welcher mehrere Jahrgänge nicht mehr studieren und das wissenschaftliche Leben sich nicht weiterentfalten konnte und die Kontakte mit dem Ausland unterbrochen wurden.

Alle diese Umstände bewogen die erste Regierung der Nationalen Front dazu, in ihr Programm vom 5. 4. 1945, als einen wichtigen Punkt, die sofortige Erneuerung der Hochschulen in nationalem und demokratischem Geiste, ihre Säuberung von Verrätern und Kollaborateuren, die Sicherung der Entwicklung der Universität in Bratislava, die Einführung des Unterrichtes der Geschichte und Gegenwart der UdSSR und weiteres aufzunehmen.

Der Erneuerungsprozess des tschechoslowakischen Hochschulwesens verlief in den Jahren 1945—47 in zwei Richtungen: einerseits kam es zu einem Wiederaufbau der Hochschulen, die am 17. November 1939 geschlossen wurden, andererseits wurden neue Hochschulen resp. selbständige Fakultäten gegründet.

Schon wenige Stunden nach der Befreiung, begannen die Studenten in Prag und Brünn, unter der Mithilfe fortschrittlicher Professoren, die Wiederaufnahme des Unterrichtes zu organisieren, so dass auch infolge des Entgegenkommens der Regierung, die Vorlesungen schon im Juni 1945 beginnen konnten.

Schon im Verlauf des Jahres 1945 wurden neue Hochschulen (z. B. die Akademie der musischen Künste in Praha) oder Fakultäten (z. B. die Zweigstelle der medizinischen Fakultät der Karls-Universität in Hradec Králové) errichtet. Dieser Prozess setzte auch in den folgenden Jahren fort, in denen es z. B. zur Erneuerung der Universität in Olomouc oder Gründung der Hochschule für Landwirtschaft und Forstwesen in Košice kam.

Da die reaktionären Kräfte vor dem Februar 1948, besonders in der Frage der Zentralisierung der Hochschulen, keine grösseren Veränderungen wünschten, wurde der ganze Prozess der Entfaltung des Hochschulwesens nach 1945 von einem politischen Kampf begleitet, der erst durch den Februarsieg der Arbeiterklasse 1948 voll entschieden wurde. Die Ergebnisse, der im angeführten Zeitabschnitt getroffenen positiven Massnahmen, konnten sich jetzt voll auswirken.

REFERÁTY A ZPRÁVY

Drobnosti k starším univerzitním dějinám

Další z přípravných studií k vydávanému *Slovníku středověké latiny v českých v zemích* (*Latinitatis medii aevi Lexicon Bohemorum*) došel zatím ve čtvrtém svazku k heslu *collando* přináší rozbor bohemikálního filologického materiálu 14. a 15. století, týkajícího se pražské univerzity.¹⁾ Jeho autorka D. Martínková, která je vedoucí kolektivu zpracovatelů slovníku, shromáždila základní univerzitní pojmy — *studium generale*, *universitas*, *academia* a *gymnasium*, objevující se nejčastěji jako výrazy označující středověké pražské učení. Martínková konstatovala, že výraz *studium* ve smyslu vysoké školy se objevuje již při pokusu Václava II. o založení univerzity v Praze, pevně se pak v Čechách zakořeňuje po jejím vzniku ve tvaru *studium generale*. Druhý výraz (*universitas*) se zpočátku vyznačuje silným významovým kolísáním, daným jistě novostí univerzity jako instituce v českých poměrech, aby se později ustálil ve významu právní korporace mistrů a studentů, kteří tvoří *studium generale* (z výkladu však není tento rozdíl zřejmý). Zcela jasně to dokládá

frekventovaná formulace *universitas studii Pragensis* nebo méně časté *studium universitatis Pragensis*, vážící se vesměs ke konkrétní osobě, k nimž se připojují adjektiva *alma*, *sacra* apod. Autorkou uváděný význam *universitas* ve smyslu *facultas* pro předhusitskou právnickou univerzitu nepřipadá asi v úvahu, protože juristická fakulta v letech 1372 až 1419 tvořila skutečně samostatnou právní korporaci (= univerzitu). Naproti tomu výraz *universitas artistarum* výstižně poukazuje na charakter středověké pražské univerzity. Označení *academia* a *gymnasium* je z uvedených výrazů nejmladší a ukazuje již na vliv humanistické latiny.

Poslední číslo *Studií o rukopisech* přináší dva články zaměřené k univerzitním dějinám. První z nich, jehož autorem je zemřelý profesor M. Boháček, je věnován minuciézní *analýze rukopisu XVII A 10 Knihovny Národního muzea v Praze*.²⁾ Rukopis, pocházející z první poloviny 13. století, je boloňského původu a obsahuje univerzitní komentář k Justiniánovu *Kodexu*. O jeho studijním účelu nemohlo být již po předchozím autorově výzkumu pochyb, protože je podle boloňských zvyklostí označen „punkty“, které vyznačovaly jednotlivá

¹⁾ Dana Martínková, Výrazy označující pražskou univerzitu v bohemikálních latinských památkách 14. a 15. století. *Listy filologické* 104, 1981, s. 208—211.

²⁾ Miroslav Boháček, *Puncta Codicis* v rukopisu XVII A 10 Národního muzea v Praze. *Studie o rukopisech* XX, 1981, s. 3—22.

čtení textu v rámci univerzitního kurzu. Boháček nejdříve srovnal muzejní rukopis s boloňskými statutárními ustanoveními z druhé poloviny 13. století, nedávno vydanými D. Maffei (tzv. Forma). Výsledkem komparace je zjištění, že vyznačení punktů v našem rukopise provedli dva posluchači, kteří používali pro punktaci jako dělítka jednotlivých pecí — rukopisných složek. Poté se vrací k časovému určení statut, která datuje do období 1260, resp. 1265 až 1270, jež je zároveň datačním mezníkem Hugolina komentáře Kodexu obsaženého v našem muzejním rukopise. Druhým příspěvkem je zpráva J. Kejře o dvou Husových drobných dílech, opsaných v rukopise vídeňské Národní knihovny 4518. Na základě jeho fotografií podnikl autor nové studium obou mistrových univerzitních kvestíí.³⁾ U první z nich Utrum aliquid lege divina prohibitum possit in aliquo casu homini esse licitum upřesnil její rukopisné dochování a určil poměr ke kvestiím Jakoubka ze Stříbra, zachovaným ve stejném rukopise. Kvestií Utrum Moyses legislator fuit sacerdos, která byla již dříve předmětem Kejřova zkoumání, není možno ani po nejnovějším studiu zařadit mezi Husova díla, protože vídeňské znění je anonymní a nadto ze všech dochovaných textů nejméně spolehlivé.

Naší pozornost si rovněž zaslouží studie východoněmeckého badatele B. Töpfera, která se zabývá úlohou oxfordské a pražské univerzity v raněreformáčních koncepcích.⁴⁾ Autor přisuzuje oběma univerzitám a jejím význačným mistrům Janu Viklefovi a Janu Husovi mimořádné místo při formování reformačního myšlení. Töpfer se obrací proti tezi, reprezentované výrazně v díle H. Denifleho,

která univerzitám 14. a 15. století přisoudila zmenšený význam oproti jejich starším sestrám, jež se těšily větší autonomii a „nezávislosti“ na církvi a státu. Konstatuje, plně ve shodě s posledním bádáním, že rezignace nových univerzit na univerzalistické nároky a jejich zařazení do společenské a politické struktury jednotlivých zemí přineslo sebou zesilující zásahy především státu do univerzitních záležitostí. Autor na tento fakt nepohlíží jako na něco výlučně negativního a při hledání kladných stránek naznačeného procesu zdůrazňuje, že univerzity si takto vydobily kvalitativně novou pozici ve společnosti. Töpfer to dokumentuje právě na poměru oxfordské a pražské univerzity k Viklefovi a Husově sporu s církevní a světskou hierarchií. V obou případech se jeví několik podstatných shod jak ve způsobu mocenských ingerencí tak ve způsobu obrany obou reformátorů a jejich příznivců. Krátký článek, založený na nepřilíh reprezentativním výběru vesměs starší literatury, jen těžko může vystihnou všechny podrobnosti vývoje univerzit v Oxfordu a v Praze přelomu 14. a 15. století, přesto si všimněme, kde autor hledá důvody významu obou vysokých škol v raných reformačních dějinách. Základní příčinou mu je obecný úpadek církve a zvláště její krize v Anglii a Čechách, shoda názorů univerzitních mistrů a části feudalit a charakter reformační kritiky, kterou označuje jako „měštansky umírněnou“, protože byla „radikální proti církevním pořádkům a umírněná proti feudálnímu systému jako celku“.

Michal Svatoš

Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae. Založili Antonín Truhlář a Karel Hrdina. Pokračovali Josef Hejnic a Jan Martinek. Sv. 5 S—Ž, Praha 1982, Academia, s. 603 + 16 s. vyobr.

Referáty o dalších svazcích slovníko-

vých děl, jejichž předchozí jádro už bylo předmětem referátu (srv. o úvodních čtyřech svazcích v tomto časopisu XIV, 1974, s. 237—240) jsou svým způsobem značně problematické a staví referenta do nezáviděníhodné role. Neboť charakter díla, jeho přednosti i nedostatky bývají vystiženy v prvním referátu a na druhý toho — pokud se nemá opakovat — vlastně mnoho nezbývá a to tím spíše, že je těžko rozumně žádat, aby autoři resp. zpracovávající kolektiv měnili v průběhu díla i jen některé věci technického rázu.

Toho konstatování budiž omluvou referentovi, který už při výše zmíněné příležitosti plným právem vysoce hodnotil první čtyři svazky Rukověti jako mimořádný výkon v podstatě osamocených autorů, kterým jen v ojedinělých případech přiskočili ku pomoci někteří specialisté. To ovšem pro pátý svazek platí v ještě omezenější míře než o předchozích, neboť pouze ke třem heslům dostali k dispozici materiál od zesnulého prof. V. Kruty. Autoři dále loajálně připomínají důležitost materiálů obou zakladatelů díla i pro tento svazek. Po desetiletích odstupu je to jistě uznání, které má svůj význam.

Jednu věc je však třeba přece jen podtrhnout; jde o záležitost, která — jsou mimo dosah možností autorů — zapříčinila, že se nám dostává referovaný svazek do rukou až na jaře 1983, ač byl odevzdán do tisku v r. 1977. Původní tiskárna sazbu díla odsouvala několik let a tak, kdyby nebylo naopak ochoty, účinné pomoci a porozumění jinde, nemohl by poslední svazek Rukověti vůbec vyjít. Na tomto místě snad lze udělat výjimku a výslovně uvést, že šlo o tiskárnu v Českém Těšíně, která se věci ujala. Aby ji ovšem mohla zvládnout, bylo nutno ustoupit od jakýchkoliv dodatků z uvedené doby. I když by bylo možno tyto úvahy podrobněji rozvádět, protože jde všeobecněji o palčivý problém složitějších sазeb specializovaných edic, zůstaňme jen u tohoto konstatování. Ostatně autoři k tomu zaujmou — jak slibují

v závěrečné poznámce — kompetentní stanovisko v posledním čísle 106. ročníku Listů filologických, kde ovšem bude řeč i o perspektivě dalších svazků. Výslovně je v jejich formulaci užito plurálu, z čehož lze nepochybně usuzovat, že už od počátku plánované dodatky jsou založeny velmi široce a budou tedy naplnit nejméně dvou svazků, do nichž vejdou všeliké pramenné dodatky, ale i odkazy na novou literaturu atd. Neboť autoři za dobu takřka dvou desetiletí, která uplynula od uzávěrky prvního svazku, nasbírali na svých studijních cestách i v rámci vědecké korespondence mnoho dalšího materiálu, který v léccems prohloubí a doplní náš pohled. Tato suplementa je třeba tedy očekávat s velkým zájmem a je snad vhodné upozornit tu i na potřebu zřetelného grafického odlišení dodatků k heslům již existujícím od hesel nových, aby se orientace čtenářům co nejvíce usnadnila. A také znovu vyvstává otázka charakteru rejstříků; na některé specifické potřeby bylo upozorněno již v předchozím referátu, takže není třeba věnovat této problematice další pozornost, zejména i proto, že je třeba výslovně vyčkat nepochybně promyšlených představ a návrhů autorů samotných, s nimiž nás seznámí v připravované programové studii.

Referovaný svazek obsahuje takřka 1000 samostatných hesel různého rozsahu: od dvouřádkových u efemérně se mihnoucích osob, jež často ani nebylo možno blíže charakterizovat až k detailně propracovaným textům, jako jsou např. hesla Sictor Jan (11 s.), Šentygar Jan (10 s.), Špán Vavřinec (8 s.), Westonia (6 s.), Villaticus Šimon (10 s.) aj., i když ani tam není vždy shrnováno vše, co je dnes známo a dle možnosti se odkazuje na spolehlivou literaturu starší. Vzhledem k opravdu nebývalému množství číselných bibliografických a jiných údajů je doslova nevyhnutelné, že někdy čtenář při detailní četbě přichází s drobnými otázkami zejména ve vztazích genealogických (to zejména, je-li v samostatných heslech zpra-

cováno více členů jedné rodiny — viz např. u členů rodiny Svěchinů z Paumperka, pocházející z Chrudimí, kde dokonce heslo o Václavovi vypadlo, ač je na ně na s. 255 odkazováno); nestálo by za úvahu v takových případech vložit do dodatků aspoň několik rámcových genealogických tabulek, které by snad i ukázaly případné nesrovnalosti? (Srv. i biografické údaje u Jindřicha Žežuleho.) U Karla staršího z Žerotína je vhodné doplnit, že autorem německé rozpravy o něm ve sborníku redigovaném K. Boslem je G. Korkisch. Ale opravdu nemá smysl dotýkat se těchto či jiných jednotlivostí. Neboť před námi stojí nyní impozantní celek o takřka 2500 stranách, podávající klíč k valné většině otázek nejen literární české historie od 2. poloviny 15. století do Bílé hory (resp. s přesahy leckdy až do poloviny století), ale kulturních dějin vůbec. Skoro zbytečně už je připomínat, že naše školství partikulární, soukromé a zejména vysoké je dotýkáno skoro napořád v souvislostech rámcových i základních.

V důsledku zevrubných informací autorů o společenském postavení těchto osob lze říci, že z Rukověti by bylo možno bez velkých potíží připravit i velké práce o sociální skladbě naší inteligence v uvedené době, o míře obecného zájmu o české poměry i jiné studie, které ovšem značně překračují původní záměry autorů. I to svědčí o nebývalé závažnosti tohoto díla jako celku pro českou historii i pro dnešní českou historiografii, které dává závažné impulzy. A to zpětně hovoří jasně o společenské nutnosti vydání dodatků k celému dílu. Čím dříve se tak stane, tím lépe. Neboť Rukověť je v pravém slova smyslu prací toho druhu, jejichž zpracování v rámci základního společenskovědního výzkumu patří především k úkolům pracoviště ČSAV. Bylo by záhodno, aby se i ostatní akademická pracoviště mohla průběžně vykazovat díly podobného rázu a preciznosti.

Ivan Hlaváček

Hans Szklenar, Magister Nicolaus de Dybin. Vorstudien zu einer Edition seiner Schriften. Ein Beitrag zur Geschichte der literarischen Rhetorik im späteren Mittelalter (= Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters Bd. 65), München 1981, Artemis Verlag, XI + 302 s.

Vzhledem k mimořádnému významu, který pražská univerzita měla zejména v prvním půlstoletí své existence a ovšem také vzhledem k velmi špatné bezprostřední pramenné základně, vzbuzuje její historie oné doby vždy znovu a znovu zájem mezinárodního vědeckého světa. Přitom se pozoruje postupný přesun zájmu, že totiž od vnější — institucionální historie se přechází k dějinám vnitřním. V tomto případě jde o problematiku, jejíž vazbu na univerzitu zprostředkovávají doklady, které dosud stály takřka úplně mimo zorné pole. Jde o kolofony takových rukopisů, které vznikly bezprostředně či alespoň zprostředkovaně v souvislosti s pedagogickým procesem na univerzitě a které jsou rozestry v mnoha knihovnách domácích a ještě více zahraničních.¹⁾

Než ovšem bude moci dojít ke komplexnímu zpracování látky je třeba brát zvděk pracemi z tohoto hlediska dílčími, tj. takovými, kde hlavní důraz je položen na jinou problematiku, buď blízkou — a otázka univerzitních resp. na univerzitě užívaných kodexů je jim pouze prostředkem k jiným cílům. Tak je tomu i v případě v titulu tohoto referátu uvedené knihy, jejíž problemati-

1) Na věc jsem zatím alespoň sumárně upozornil v referátu na lipském sympoziu o dějinách univerzit na podzim roku 1982, nazvaném Die vorhussitische Prager Universität und ihre Schulbuchkultur. Konkrétně pro rukopisy, přinášející prameny k sporu o universalia, tak učinil Fr. Šmahel, Verzeichnis der Quellen zum Prager Universalienstreit 1348—1500, Mediaevalia Philosophica Polonorum 25, 1980.

ka už byla autorem alespoň krátce představena v jubilejním roce Karla IV.,²⁾ ohlašujíc výše uvedenou knihu už k roku 1979. Protože pak obsah uvedené rozpravy vešel do autorovy knihy prakticky bez větších změn, není potřebí se jí tu bezprostředně zabývat. Ovšem Szklenarovo téma samo o sobě je důležitým příspěvkem k otázkám písemné kultury 14. století vůbec. Neboť jde o rétoriku jako disciplínu, která měla své výrazné místo v univerzitním programu doby, i když v důsledcích zaujímá dokonce ještě širší místo, neboť je i východiskem pro kancelářskou kulturu a epistolografii.

Úvodem je ještě možno říci, že Szklenarovo dílo nezačíná na nově. Vedle různých zmínek ve starší literatuře české i německé je to zejména dodnes imponující česká práce Doskočilova z roku 1948 a z období nedávného u nás zatím zřejmě takřka neznámá práce S. P. Jaffeho, přinášející vedle zpracování i edici jednoho z Dybinových děl.³⁾ Szklenar si obstaral rozsáhlou znalost literatury, v tom i české (Doskočilovu práci si nechal dokonce přeložit a zná i nové práce Tríška)⁴⁾ a zejména imponantně shromáždil pramennou základnu. Mohl proto jít dál než jeho předchůdci a zejména v lecčems je opatrnější; týká se to především velkého skepticizmu k Burdachově názoru o protohumanistické orientaci Dybinově.

Svou knihu Szklenar rozdělil do čtyř oddílů. Prvních padesát stran je roz-

2) Hat Nicolaus de Dybin in Prag studiert und gelehrt?, Kaiser Karl IV. 1316—1378. Forschungen über Kaiser und Reich, hg. von H. Patze, separátní otisk sborníku z Blätter für deutsche Landesgeschichte 114, 1978, s. 151—164.

3) Nicolaus Dybinus' Declaratio Oracionis de beata Dorothea. Studies and Documents in the History of Late Medieval Rhetoric, Wiesbaden 1974.

4) Nejnověji J. Tríška ve svém Životopisném slovníku předhusitské pražské univerzity 1348—1409, Praha 1981 obě práce zachycuje aspoň bibliograficky.

děleno do dvou rovnoměrných částí. První podává současný stav bádání v oblasti pramenů středověké rétoriky, druhá pak přináší současný stav znalostí o Dybinovi samotném. Druhý oddíl (s. 53—79) probírá a interpretuje všechny zmínky o Dybinově životě. Protože jich je vcelku velmi málo a jsou vesměs značně neurčitě (s výjimkou — ovšem opět neurčitě — zmínky u Prokopa Písaře v jeho Praxis cancellariae z r. 1452) — pocházejí pouze z kolofonů jeho spisů — věnuje jejich interpretaci značnou pozornost a dochází k hypotetickému, leč dosti pravděpodobnému závěru, že Dybinus v Praze nejen studoval, ale krátce i učil. Vzhledem k pramenům je pro tuto dobu přijatelný časový úsek, předcházející roku 1367. Všechny další úvahy o Dybinovi a jeho preceptorské činnosti v Drážďanech jsou opět značně hypotetické. Protože však vhodně a nenásilně vyplňují vakuu, zdají se být opět značně pravděpodobné. Ke korekturám Szklenar sáhl u hypotetického roku Dybinova narození, který posouvá zhruba do let 1330—1335. Pokud jde o smrt, není přesně fixována, jen je jisté, že je třeba klást ji před rok 1387, kdy už je uváděn jako mrtvý.

Svým způsobem jádrem práce je třetí část knihy, obsahující na 150 stranách kritický katalog rukopisného dochování všech Dybinových děl, který je dělán sice jen částečně na základě autopsie, nicméně se snaží zachytit všechny podstatné údaje z rukopisů včetně dat kodikologických, čímž značně předstihuje jiné podobné katalogy a také umožňuje určitější představu o funkci a prvotním uplatnění se příslušných rukopisů, jejichž podstatná většina jednoznačně ukazuje do univerzitního prostředí, tj. v tomto směru nepochybně do prostředí pražského. Neboť na pražské univerzitě se podle těchto děl i přednášelo.

Szklenarova heuristika se zdá být — pokud je to vůbec při nedostatečnosti našich pomůcek možné — velmi svědomitá a zasahuje prakticky celou střední

Evropu,⁵⁾ při čemž jádro materiálu pochází z Bavorské státní knihovny a knihoven pražských. Nemá v tomto kontextu smysl vypočítávat Dybinova díla — je jich celkem sedm nesporných (ovšem v různých úpravách, takže někdy jich může být počítáno více, tím spíše, považují-li se jejich některé části někdy za samostatné) a několik sporných.

Důležité jsou z hlediska prozopografického rovněž Szklenarovy exkurzy, v nichž mj. ukazuje na nutnost zvýšené opatrnosti při interpretaci stejně znějících jmen, jež nelze bez vážných důvodů při časové koincidenci automaticky spojit (viz např. Johannes de Montauban, žák pražské univerzity a zprostředkovatel znalostí některých Dybinových děl). Ty ovšem mají i obecnější význam, neboť přináší i rozbor Dybinovy současné anonymní rétoriky. Svůj výklad o zdanlivém deperditu rukopisu kdysi štětínské (Mariáns. gymn. sign. 5) mohl ještě sám Szklenar uvést na pravou míru, neboť svazek je dnes chován ve Varšavě (s. 302).

A konečně čtvrtá část obsahuje zevrubné úvodní výklady k Dybinovu komentáři Laborinthu Eberharda Alemanského, které prokazují, že autor už podstatně pronikl nad fázi evidence materiálu, neboť tu ukazuje značnou znalost textu i struktury díla a posléze přináší edici úvodních partií tohoto spisu, týkajících se chvály rétoriky a některých dalších partií a to z rukopisů pražských i zahraničních. V této souvis-

⁵⁾ Srovnání s Tršíkovým Životopisným slovníkem ukazuje, že Tršíška má navíc jeden rukopis z kláštera v Göttingu, týkající se dodatku ke komentáři Doctrinale Alexandra de Villa dei (Szklenar s. 115n.) a jeden z Melku s komentářem k citovanému již Doctrinale přímo. Pokud jde o pramenné dochování tohoto komentáře bezprostředně, dochází v konkrétních citacích obou autorů u jiného rukopisu melckého k rozporu, který neumím rozhodnout: Tršíška cituje sign. 985, Szklenar sign. C 5.

losti konečně zaslouží zmínky, že v titulu naznačené zaměření práce (mimo chodem podané v Göttingách v r. 1975 jako habilitace) lze konkretizovat v tom smyslu, že se pracuje na edici tohoto komentáře k Laborinthu, po níž se má přistoupit k edici Dybinova komentáře De poetria nova Ganfreda de Vino Salvo.

Snad by bylo možno říci, že místy autor postupuje vpřed příliš pomalu až rozvláčně, stejně jako dochází občas i k opakováním. Na druhé straně chybí ještě širší zamyšlení nad jistou disproporcí značného rozšíření Dybinových spisů a jeho poměrně značně izolovaného postavení, které jako preceptor na drážďanské škole zaujímal. Ale tato otázka by zatím byla řešitelná stejně jenom hypoteticky, takže bude nepochybně lépe počkat na další autorovy práce, které nepochybně budou následovat.

A konečně lze upozornit na závěrečné rejstříky rukopisů, incipitů a autorů a jejich děl i bibliografii, které orientaci v Szklenarově práci značně usnadňují. Celému podniku, jehož „Vorstudien“ už samy přináší mnoho nového pro rétoriku a vůbec školskou kulturu 14. století zejména ve střední Evropě, je třeba — i v našem zájmu — přát úspěch a rychlý pokrok.

Ivan Hlaváček

Nové edice odborné literatury 16. století

Pražská nakladatelství vycházejí v posledních letech vstříc zájmu široké čtenářské obce o původní historická díla. Po výpravné edici Lékařských knih mistra Křišťana z Prachatic (viz HUCP 17/1, 1977, s. 102—103) vydala hned tři publikace s lékařskohistorickou tematikou.

Prvá obsahuje dvě lékařská díla — *Regiment zdraví Henrycha Rankovia* a *Regimen sanitatis Salernitanae*,¹⁾ kte-

¹⁾ Regiment zdraví Henrycha Rankovia. Regimen sanitatis Salernitanae. Vyd. Pavel Kucharský, Praha, Avicenum 1980. 240 s.

rá patří mezi to málo skutečně lékařské literatury 16. století vydané v českých zemích. I když v tomto případě musíme označení „lékařské“ brát s určitou rezervou, danou dobovým názorem na medicínu, její poslání, lékařské prostředky a způsoby léčení. Regiment zdraví Henrycha Rankovia je psán způsobem běžně rozšířeným po celý středověk — jako rada otce synům. Regiment přináší rady, jak zachovávat dobré zdraví, jak chránit tělo před nemocemi, jak ho léčit v nemoci a jakým způsobem se má nemocný chovat po vyléčení. Autor kladl velký důraz na to, co dnes lékařská věda označuje za prevenci a hygienu a to jak fyzickou tak duševní. Oproti staršímu pojetí, reprezentovanému např. Křišťanem z Prachatic, je větší váha přisouzena autopsii na úkor běžně tradovaných pouček, Edice je pořízena z vydání F. F. Procházky z r. 1786 a doplněna podle prvního veleslavínského vydání (1587), přičemž není jasné, v jaké míře. Proč nebyl zvolen postup opačný a logičtější, zůstává referentům záhadou. Druhým otištěným dílem je proslulé veršované naučení salernské lékařské školy *Regimen sanitatis Salernitanae* a to hned ve dvou verzích. Nejdříve ve staročeském překladu m. Daniela Adama z Veleslavína, který byl již v 16. století vydán spolu s Rankoviovým Regimentem, a podruhé v moderním přebásnění P. Kucharského. Knihu doprovází editorův úvod, který se pokouší o zařazení obou děl do kontextu české odborné literatury předbělohorského období a činnosti veleslavínské tiskárny. Dále podává krátkou a výstižnou informaci o starších českých lékařích a bylinářích 14. až 16. století, seznamuje čtenáře s díly a působením lékařských autorit a přináší základní fakta o dobových léčivech. Závěrem je připojen slovník s vysvětlivkami a ediční poznámka, odkazující poněkud kuriozním způsobem na prameny a literaturu.

Druhou z anotovaných prací nakladatelství Avicenu je *Knihla lékarská, kteráž*

slove herbář aneb bylinář.²⁾ Černého herbář se těšil v 16. století značné pozornosti, vždyť se jednalo o jednu z prvních česky tištěných svého druhu, která byla až po padesáti letech zastíněna vydáním Mattioliho Herbáře. Její význam pro potřebu své doby byl nemalý, protože shrnovala doposud roztroušené vědomosti o lékařských prostředcích, především bylinných, k nimž byly připojeny praktické návody k použití. To je hlavním obsahem Černého knihy, která popisuje 393 rostlin a dále pak různé kovy a nerosty (celkem 444 prostředků), jimž byla přisuzována léčebná moc. Autor čerpal své znalosti jak z univerzitního studia (r. 1479 získal na pražské univerzitě hodnost bakaláře svobodných umění) tak z lékařské praxe v Litomyšli a Prostějově. O jeho lékařských zájmech svědčí ostatně i druhý spis pojednávající o moru.

Vydavatelka pořídila edici Herbáře na základě tisku Knihovny Národního muzea v Praze s přihlédnutím k dalšímu exempláři Strahovské knihovny v Praze (z ediční poznámky však není patrné, zda jde o edici prvního vydání z r. 1517). Osobnost autora našeho herbáře je dobře známa z Gellnerovy monografie (1935), přesto se dnešní čtenář dozví o bratrském knězi a jednom z nejvýznamnějších českých lékařů 16. století jen pramálo. Úvodní slovo Z. Tiché navíc opakuje chyby starší literatury a nově přidává (údaj o podílu Zalužanského na otevření lékařské fakulty r. 1611 nebo o příbuzenském poměru Jana Černého k bratru Lukášovi). Nejpodstatnější námitka však patří edičnímu komentáři (slovníček a vysvětlivky), který je na jazykově obtížnou edici staročeské památky počátku 16. století přespříliš stručný, zvláště u odborných termínů.

Vydání reprezentativního výboru z *Háj-*

²⁾ Knihla lékarská, kteráž slove herbář aneb zeinář. Vyd. Zdeňka Tichá, Praha, Avicenum 1981, 463 s.

kova překladu *Matthioliho Herbáře* je edičním činem nikoliv nevýznamným.³⁾ Vždyt tato rozsáhlá a drahá kniha, počítaná k základním dílům české renesanční vědy, patří ke knihám, které — jak ukazují soupisy měšťanských knihoven — pronikly do širokých vrstev české společnosti 16. stol. Zapomínat ovšem nelze ani na skutečnost, že její vydání bylo též velkým činem nakladatelským, projevem podnikatelské aktivity, která plánovitě překračovala hranice českého království. Zanedbatelný pak není ani moment kulturní iniciativy a jistého mecenášství ze strany dosud opomíjené osobnosti pražského místodržitele, arciknížete Ferdinanda Tyrolského, české šlechty i Starého Města pražského. Skutečnost, že ne všechny slíbené podpory byly včas a v úplnosti vyplaceny, nemění nic na významu šíře založení díla vznikajícího v souvislostech sahajících od Benátek přes německé trhy knih a grafiky a Prahu až do Polska. Je tedy jedno z nejlepších Melantrichových tiskařských děl objektem, který by zasluhoval důkladný výzkum a začlenění do celé škály kontextů, které jsou s ním spojeny. Za více než zmínku by pak stálo i druhé přepracované vydání *Herbáře*, provedené v novém překladu z rukou M. Daniela Adama z Veleslavína a M. Adama Hubra z Rysenbachu v melantrišské tiskárně r. 1596.

Třístránkový doslov J. Janka a E. Bužgové se jeví v těchto souvislostech jako nedostačující. Situace je o to horší, že čtenář má možnost nalézt další údaje jen v zastaralých monografiích o Melantrichovi a Veleslavínovi od J. Rachlíka a M. Kopecského. I když čtenářská obec bude jistě spokojena s pěkným vydáním *Herbáře*, plným renesančních dřevorytů, pocítujeme přece lítost nad pro-

³⁾ Petr Ondřej Matthioli — Tadeáš Hájek z Hájku, *Herbář*, jinak bylinář, velmi užitečný. Vyd. Eva Bužgová — Jan Janko — Věra Petráčková — Jaroslav Porák — Martin Steiner, Praha, Odeon 1982, 333 s.

marněnou příležitostí, kterou dílo takto významné editorskému komentáři nesporně nabízelo.

Jiří Pešek — Michal Svatoš

Jan Janko, Vznik experimentální biologie v Čechách (1882—1918). Praha, Academia 1982, 129 s.

Knihy Jana Janka uvádí čtenáře do neobyčejně zajímavé problematiky rozvoje experimentální biologie v Čechách vůbec a na školách, na nichž se vyučovalo česky, zvláště v období mezi vznikem českých přírodovědných ústavů na univerzitě, nejprve na její filozofické a pak i lékařské fakultě a vznikem samostatného státu. Chronologie jistě není nahodilá a potvrzuje vlastně význam vzniku výzkumné základny, již bezesporu byla česká univerzita a její ústavy v oblasti věd biologických — a nejen v této oblasti.

Česká akademie věd a umění byla ve studované době institucí, která finančně podporovala vědecký výzkum a skýtala mu publikační možnosti. Její podíl byl ovšem vzhledem k celkovému výzkumu pouze subsidiární, vždyt celková výše třídních podpor vyplacených na biologický výzkum za léta 1891—1918 obnášela čtyři roční příjmy řádného vysokoškolského profesora podle stavu z roku 1900 a výše stipendií za bezmála tři desetiletí vyplacených na všechny vědní obory podporované II. třídou ČAVU byla ještě o něco nižší. Proto srovnání výše podpor a stipendií poskytovaných tehdejší akademií má význam spíše proto, že ukazuje, jaká orientace převládala v podpůrné a stipendijní politice této podpůrné instituce. Podíl biologických prací v publikacích Akademie a Královské české společnosti nauk napoví již více, nicméně i zde byly také jiné možnosti na stránkách odborných časopisů, jejichž počet i rozsah ve sledovaném údobí rostl. Nepochybně souvisí vzrůst počtu statí s biologickou tematikou v Rozpravách ČAVU a ve Věstníku

KČSN v první dekádě 20. století s rozmachem škol Němcovy a Vejdovského, jejich pokles v druhé dekádě souvisel však především se vznikem Biologických listů, které na svých stránkách soustředily česky zveřejněné výsledky biologických výzkumů.

Přehled experimentálního výzkumu v biologii je uspořádán podle pracovišť. Na počátku jsou zmíněny výzkumy Farského a Stoklasy na Zemědělské škole v Táboře a pak již právem přichází do středu pozornosti univerzita, respektive po rozdělení roku 1882 obě univerzity. Aniž by autor přehlížel význam experimentální práce na univerzitě německé, ukazuje, že česká univerzita záhy nejen dohnala v experimentální biologii předstih školy Molischovy a za vedení Bohumila Němce, který se ve věku třiceti let roku 1903 stal profesorem, v oblasti botaniky dosáhla pozoruhodných, mezinárodně uznávaných výsledků v oboru rostlinné fyziologie. Největší proslulost získala jeho statolitová hypotéza. Janko jistě plným právem věnuje rozboru Němcova díla největší pozornost. Osvětluje pak dále i vznik české zoologické školy, která se vykristalizovala z mladé generace pod patronátem Františka Vejdovského.

V další kapitole je věnována pozornost experimentální biologii na lékařských fakultách. Zde do popředí vystupuje poněkud rozporná, ale bezpochyby podnětná osobnost Vladislava Růžičky, který jako profesor „pokusné morfologie s učebním příkazem pro všeobecnou biologii“ stanul v roce 1912 v čele ústavu, jehož původní název zněl „Ústav pro experimentální morfologii a všeobecnou biologii“ a své sídlo měl v Kaulichově domě na Karlově náměstí, kde jinak byly umístěny jen ústavy fakulty filozofické. Dále pak Janko ukazuje na všeobecně biologický význam prací Babákových a zběžně si všímá i působení Marešova.

Na závěr knihy pak nacházíme zařazení biologického výzkumu do celkových

souvislostí dobových, zejména přírodovědných. Experimentální biologie vystoupila se svými výsledky na sjezdech českých přírodovědců a lékařů v letech 1908 a 1914 jako průbojný, rychle se rozvíjející obor. V konfrontaci se souborou německou vědou v českých zemích, již autor věnuje vždy potřebnou pozornost, získala již značný předstih. Počátek 20. století byl vskutku obdobím, kdy „se v experimentální biologii vytvořil soustavný špičkový i standartní výzkum, schopný dalšího rozšíření, prohloubení a citlivého reagování na nové směry biologického výzkumu“ a tím i počátkem dalšího, podnes trvajících rozvoje experimentální biologie.

Jan Havránek — Jiří Pešek

Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur I. (sign. 8—331). Composuerunt **Zofia Wlodek, Jerzy Zathey, Marian Zwiercan.** Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, Ossolineum 1980, 599 s. Idem II. (sign. 332—444). Composuerunt **Maria Kowalczyk, Mieczysław Markowski, Jerzy Zathey, Marian Zwiercan.** Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, Ossolineum 1982, 432 s.

Dvě polské instituce Ústav filozofie a sociologie Polské akademie věd a Jagellonská knihovna krakovské univerzity spojily své síly k vypracování nového katalogu latinských středověkých rukopisů Jagellonské knihovny v Krakově, nejstarší a největší rukopisné sbírky v Polsku. Pod jednotlící rukou M. Zwiercana, který tomuto ohromnému úkolu zasvětil většinu své dosavadní badatelské činnosti, vzniklo dílo, jež předčí ve všech ohledech zastaralý Wislockého popis, a které navíc tempem vydávání (třetí svazek je odevzdán do tisku a následující je již připraven) dává perspektivu, že proponovaný desetisvazkový výzkumný úkol dojde svého dokončení.

A už to je dnes při náročnosti kodikologických prací nesporným úspěchem.

Obsah rukopisných sbírek Jagellonské knihovny je dán samotným vznikem a dějinami knihovny, která od svého počátku až do dneška slouží jako univerzitní zařízení. Vedle převážně většiny rukopisné matérie univerzitní provenience (původní knihovny fakult, kolejí a soukromé sbírky členů univerzity) byla krakovská knihovna obohacena v posledních desetiletích i akvizicemi soukromého a církevního původu. Časový rozsah katalogu je dán rokem 1520, resp. bere v úvahu ty rukopisy, jejichž část byla napsána před tímto datem. Podobně se to má s jazykovým vymezením, u něhož byla stanovena zásada, že popisovány budou jen rukopisy, které jsou psány latinsky, ev. jejichž větší část je latinská. Vlastní kodikologické práce na definitivní podobě katalogu, probíhající od r. 1972, začaly vypracováním jednotných zásad popisu. Zpracování rukopisného materiálu bylo rozděleno na tři základní části. Prvá je věnována základnímu popisu rukopisu (signatura, datum vzniku, rozměry, psací látka a rozsah), ve druhé je zpracován obsah, a to tak, že zaznamenána je každá jednotlivá část rukopisu s uvedením foliace, názvu, incipitu a explicitu díla. U každého díla je uvedeno eventuální vydání a literatura ve zkráceném znění. Třetí část popisu rukopisu je věnována formálním znakům a bibliografii, zahrnujícím určení rukopisných složek, druhu pergamentu, filigránů, písma a popis výzdoby, not a glos, vazby a provenience a osudů rukopisu (starších signatur). Součástí díla je kromě dvojязыčné předmluvy (latinské a polské) seznam zkráceně citované literatury, latinsko-anglicko-francouzsko-německo-polský slovník frekvencovaných výrazů a rejstříková část, zahrnující index incipitů děl, osobní rejstřík (zde došlo k několika přehlédnutím, např. ve 2. svazku je ironií osudu spojeno jméno mnicha Jeronýma Pražského a stejnojmenného pražského mi-

stra). Ve druhém díle jsou připojeny další rejstříky společné pro oba svazky — index citovaných rukopisů (podle lokalit), chronologie jednotlivých rukopisů, konkordance signatur s čísly katalogu a nezbytné dodatky a opravy.

Význam krakovského katalogu pro české dějiny není zapotřebí obzvláště zdůrazňovat — je určen intenzitou vztahů obou zemí ve středověku. Nejlepším svědectvím vzájemných styků je bohemikální materiál, seznamenaný v posuzované práci, který jde do desítek. To samé a ještě umocněno poměrem krakovské a pražské univerzity ve 14. a 15. století platí pro rukopisná univerzitika. Pochopitelně největší část rukopisů se týká krakovského obecného učení, ale v katalogu najdeme i materiál pro dějiny univerzit v Basileji, Lipsku, Padově, Paříži, Vidni atd. Pražská univerzitika jsou zastoupena převážně literárními díly pražských profesorů a studentů, částečně také listinami a listy, zachovanými vesměs v opisech. Množství rukopisů buď v Praze vzniklo a později se dostalo se svými vlastníky do Krakova nebo bylo napsáno bývalými pražskými mistry a studenty. V tomto ohledu přináší katalog přímo ohromné množství bohemik, které v takové míře těžko najdeme v jiné zahraniční knihovně.

Michal Svatoš

Henryka Moraczewska, Kancelaria i archiwa uniwersyteckie w Polsce ludowej. Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Skrypty i teksty pomocnicze. Toruń 1982, 230 s.

V produkci polských badatelů spatřujeme v posledních dvou desetiletích růst zájmu o otázky nejnovější diplomatiky.¹⁾ Samotní autoři tuto skutečnost vysvětlují praktickými důvody — především obrovským nahromaděním pramenového materiálu z oblasti 19. a 20. st. v archívech; zřeteli odbornými — pro bližší poznání politicko-institucionálního systému společnosti z pohnutek správních i potřeb historiografie a v neposled-

ní řadě jako pomoc při využívání archivního bohatství. Vzhledem ke skutečnosti, že jde o problémy aktuální i v našich podmínkách a navíc je pojednání ve své tematické jedním z prvních, byla pro následující řádky jako nejhodnější zvolena forma zevrubné reference.

H. Moraczewska se ve své rozpravě zaměřila na materiál soustředěný v archívech univerzit. Její práci lze charakterizovat jako archivně-diplomatickou studii, v níž je univerzitní kancelář v letech 1945—1975 považována za určitý model soudobé kanceláře a univerzitní archiv za typ běžného archivu s různými funkcemi. Vnitřní rozsah práce se rámcově shoduje s obsahovou hranicí předmětu „Rozwój form kancelaryjnych“²⁾, který je součástí výuky oboru archivnictví v PLR.

Struktura práce odpovídá naznačenému charakteru a dále skutečnosti, že specializovaný výzkum kancelářů a archívů není možný bez přihlídnutí k organizaci, kompetenci a činnosti institucí, jejichž orgány byly. Chronologicky je zahrnuto období 1945—75. (Rok 1975 byl jako závěrečný mezník zvolen vzhledem ke změnám, kterými univerzity pro-

1) Ze samostatných publikací lze uvést např. K. Ciesielska, Ustrój i organizacja władz i kancelarii miasta Torunia w latach 1793—1919. Naczelna dyrekcja archiwów państwowych. Archiwum państwowe w Toruniu. Warszawa 1972. S. Poprawska, Kancelaria górnośląskich przedsiębiorstw przemysłowych do r. 1945. Naczelna dyrekcja. Wojewódzkie archiwum państwowe w Katowicach. Warszawa 1972. Početnou skupinu také můžeme nalézt v periodiku „Archeion“ — v roč. XXXIII — LXV (1960 až 1977) především v oddílu „Ustrój władz i organizacja kancelarii“.

2) Z četných prací věnovaných vzdělávání archivářů na polských univerzitách, v nichž jsou uvedeny i informace o studijních programech oboru srv. např. A. Tomczak, Kształcenie archiwistów w Polsce i w innych krajach europejskich. Archeion LXVI, 1978, s. 29—65. Uniwersyteckie kształcenie archiwistów. Warszawa — Łódź 1978.

šly, a k uzavřenému třicetiletí jejich působení v PLR.)

Po formální stránce publikace sestává z úvodu, čtyř oddílů a příloh. V úvodu (s. 1—7) autorka informuje o genezi, rozsahu a struktuře práce a o základní literatuře a pramenech, které při zpracování využila. Pozitivem je, že shrnuje dosavadní literaturu nejen v PLR, ale upozorňuje i na některé studie zahraniční — zejména z NDR, ČSSR, NSR, USA a Kanady. Z pramenů byl použit především materiál uložený v univerzitních archívech, jenž byl doplněn z fondů ministerstva osvěty (1945—62) a vysokého školství (1945—53), dislokovaných v Archiwum Akt Nowych, z registratury Ústředního ředitelství státních archívů a konečně z ankety zasláné univerzitním archívům v PLR i v zahraničí.

V prvním oddílu (s. 8—45), kterým vstupuje do vlastní problematiky, podává Moraczewska nástin organizace univerzit v PLR a jejich vnitřní struktury v návaznosti na změny, jimiž během třiceti let své existence prošly. V r. 1975 existovalo v PLR celkem deset univerzit, které lze podle doby vzniku rozdělit do dvou skupin: první skupinu tvoří učiliště, s nimiž se setkáváme již v meziválečném období — Jagellonská univerzita v Krakově, univerzita ve Varšavě, univerzita Adama Mieckiego v Poznani a katolická univerzita v Lublinu. Do druhé skupiny patří univerzity vzniklé již v PLR — univerzita v Lodži, univerzita Mikuláše Koperníka v Toruni, univerzita Boleslava Bieruta ve Vratislavi, Slezská univerzita v Katovicích, univerzita Marie Curie—Skłodowské v Lublinu a univerzita v Gdaňsku.

Jednotlivé univerzity se dále členily na fakulty. (Nižšími složkami byly katedry — do r. 1969 — a poté vznikající instituty.) Kromě toho na některých univerzitních učilištích ještě existovaly zvláštní jednotky vědecko-pedagogické, oficiálně nazývané „studia“ (např. „Studium“ vojenské, tělovýchovné, cizích jazyků aj.).

Z akademické administrativy zůstaly zachovány tradiční rozhodovací instituce univerzit a fakult — rektor a děkan — i jejich poradní orgány, tj. senát, resp. rada fakulty.

Vrcholem univerzitní úřední správy byl rektor, jemuž po r. 1945 bezprostředně podléhal sekretariát školy v čele s vedoucím. Od r. 1947 se objevuje růst počtu administrativy. Z dosavadních referátů obsazených nejčastěji jednotlivci vznikla oddělení školy v čele s ředitelem. V dalším vývoji jsou patrné četné reorganizace a změny. Současný stav je založen na rámcovém schématu struktury vypracovaném ministerstvem vysokého školství (v r. 1971) a jeho následném rozpracování pro jednotlivé univerzity.

Druhý oddíl (s. 46—102) je věnován univerzitním kancelářím. Za zásadní přelom v jejich činnosti považuje autorka šk. rok 1952/53, kdy byla uplatněna kancelářská instrukce z r. 1952. Podle toho rozděljuje 30letou historii kanceláří na dvě etapy: první do r. 1952 a druhou v l. 1953—1975.

V první etapě byli úhelným kamenem oběhu spisů v kancelářích systém podacích deníků, který tvořil osu činnosti univerzitních kanceláří. Podací deníky se staly i základem registratury. Zde je doplňovaly rejstříky a kartotéky.

Další etapa (po r. 1953) vedla — v důsledku nárůstu administrativního aparátu a vyřizované agendy — k decentralizaci činnosti kanceláří. Oběh spisů a způsob zakládání a uchovávání písemností ve spisovně upravovala rámcová kancelářská instrukce ministerstva vysokého školství z 10. 7. 1953. Instrukce odstranila podací deníky a činnost kanceláří postavila na systému věcného rozdělení akt. Regulovala i oběh spisů, formu a skladbu písemností, odpovědnost za chod kanceláře a postup s důvěrnými a tajnými spisy.

Univerzity v praxi používaly dva typy výkazů. Strukturálně věcný a jednotný věcný. Ve strukturálně věcném výkazu

měl každý oddíl svůj znak — velké písmeno abecedy. Jednotný věcný výkaz měl celkem pět rubrik: klasifikační symbol a heslo, symbol základního oddílu, archivní kategorie a poznámky.³⁾

Ve třetím oddílu práce (s. 103—138) je představena organizace univerzitních archivů, jejich místo v archivnictví, personál atp. V PLR v zásadě odpovídají za univerzitní archivy orgány, kterým podléhají vysoké školy. (Právo dozoru má státní archivní služba.) Archiváři jsou zařazeni mezi pracovníky univerzity. Kvalifikačně se dělí na vědecké a pomocné a jejich množství závisí na kvantitě materiálu, zařazení archivu i tradici. Obtíže byly a jsou s umístěním archivů. Ne vždy mají vybavení odpovídající nárokům fyzické péče o archiválie a jejich prostorové kapacity zhusta nedostačují potřebám. Z hlediska dalšího rozvoje univerzitních archivů v PLR se v 70. letech objevují požadavky na začlenění archivů do zákona o vysokých školách, stabilizaci jejich organizace a personálu, rozpracování statut jednotlivých archivů, které by odrážely specifika každé univerzity aj.

Čtvrtý oddíl (s. 139—221) pojednává o činnosti univerzitních archivů. Zevrubně seznamuje s přijímáním archivního materiálu (v etapách 1945—52, 1953—1975), archiválie instančně charakterizuje, hovoří o uplatňované fyzické péči, skartaci, pořádání a využívání materiálu a konečně informuje i o vědecké činnosti archivů. Moraczewska dokládá, že před univerzitními archivy v PLR stojí nelehký úkol — dosáhnout, aby výběrem získané a uspořádané archiválie plně odrážely vědecko-pedagogické, společenské a politické působení univerzit. Dosud bylo běžnou praxí, že kompletní je především materiál vzniklý z činnosti univerzit a fakult, horší je situace u nižších jednotek, tj. kateder, ústavů, ale i různých ko-

³⁾ K problematice jednotných věcných výkazů písemností více ve stati I. Radtke, *Jednolite rzeczowe wykazy akt. Archeon XLIV, 1966, s. 31—49.*

misí atp. Pouze v archivu Jagellonské univerzity jsou také písemnosti vzniklé z organické úřední činnosti běžně doplňovány osobními pozůstalostmi pracovníků školy. V ostatních archivech je tato forma dosud na počátku a nedořešeno zůstává rovněž uchovávání foto a fono materiálu.

Partie o archivech univerzit však žel nedávají celistvější představu o kvantitě uchovávaného materiálu, jeho kvalitě a tím i využitelnosti pro historické bádání, ani o vztahu univerzitních archivů k archivům jiných vysokých škol a úrovni organizace a činnosti takových zařízení.

Práci doplňují přílohy. (Soupis inventářů Jagellonské univerzity a nařízení rektora UMK v Toruni — z r. 1980, které sjednocuje zásady využívání materiálu archivu.)

Závěrem připomeňme, že je třeba vítat každou práci, která se z aspektů nejnovější diplomatiky a archivnictví zabývá konkrétním materiálem, neboť pouze tento postup může platně přispět k vyjasňování problematiky, a tím později k řešení komplexu dosud namnoze diskutabilních otázek. Přes jistou opatrnost v přístupu k některým vývodům autorky (již vzhledem k jejímu záběru bych studii považoval spíše za sondu o přenou víceméně o normy) jde o publikaci — mimochodem vydanou v nákladu pouhých 200 exemplářů —, která obohacuje naše znalosti v oblasti správy, působení kanceláří, organizace a činnosti archivů univerzit ve druhé polovině 20. stol. a je dobrým příkladem možností, které bádání tohoto druhu zůstávají stále otevřené.

Jiří Šouša

Elisabeth Schnitzler, Beiträge zur Geschichte der Universität Rostock im 15. Jahrhundert. Leipzig, St. Benno Verlag 1979, 130 s. (Studien zur katholischen Bistums- und Klostersgeschichte 20)

Nejnovější práce bývalé rostocké univerzitní archivářky E. Schnitzlerové se

skládá ze tří samostatných částí. Prvá je věnována Dietrichu Lukkemu, jednomu z prvních notářů rostocké univerzity (s. 17—33), a je založena na důvěrné znalosti diplomatického materiálu. Lukkeho životní dráha je přímo typem kariéry měšťanského studenta, která začala na artistické fakultě rodného univerzitního města za protektorství vlivného rostockého arcijáhna. Jako většina budoucích veřejných notářů pokračoval Lukke po získání artistického gradu ve studiu právnické fakulty, získal nižší kněžské svěcení a tím také první prebendu oltářníka nejvýznamnějšího městského mariánského bratrstva, která ho etablovala v nejvyšších vrstvách hansovního města. Od r. 1452 působil trvale ve službách univerzity jako její notář. Během svého úřadu dokončil studia na juristické fakultě, kde se věnoval i přednáškové činnosti, byl několikrát zvolen do různých akademických funkcí, stal se podpůrcem studentů a zakladatelem univerzitní nadace. Umírá jako zámožný církevní činitel a představitel univerzity. Jeho životní kariéra zosobňovala současníkům možnosti, které zprostředkovalo nepříliš movitému řemeslnickému synkovi univerzitní studium.

Druhá studie, která tvoří jádro knihy, se zabývá nejstaršími rostockými celouniverzitními statuty (s. 35—120). Autorka považovala za důležité nejdříve objasnit základní terminologii, s níž se pravidelně setkáváme ve statutech všech středověkých univerzit, a teprve poté přistoupila k rozboru šesti dochovaných exemplářů rostockých statut. Při hledání původního vyhotovení, pravděpodobně listinné povahy, vychází ze vzájemného poměru jednotlivých textů a ustanovení v chronologické posloupnosti jejich vzniku. Z předloženého výzkumu vyplývá, že rostocká statuta vznikla pod přímým vlivem Erfurtu a také za přímé spoluúčasti erfurtských mistrů, což autorka přesvědčivě dovodila textovým srovnáním. Obsahový rozbor latinského a dolnoněmeckého znění devatenácti původních rub-

rik zahrnuje ustanovení celouniverzitního charakteru, o národech (resp. o zá- kazu národnostních sdružení na rostocké univerzitě), učebním řádu, o chudých stu- dentech, o kolejích, benefičiárním za- jištění profesorů, církevních studentech a učitelích a o profesorském sboru. Spe- ciální kapitola je věnována učitelům, je- jichž jména se vyskytují ve statutech.

Dobrý nápad stál u zrodu poslední části anotované práce, kterou je soupis některých vydaných statut evropských univerzit. Bohužel zůstalo jen u nápadu, protože samotný soupis, jenž zazname- nává 48 položek ze dvaadvaceti převáž- ně středoevropských univerzit, je znač- ně torzovitý a obsahuje mnohé nepřes- nosti. Zvláště patrné je to na příkladu Prahy, u níž je uvedena pouze Burzyň- ského edice krakovských (!) statut práv- nické koleje z r. 1485, přestože autor- ka v úvodním seznamu pramenů a lite- ratury eviduje prvé dva svazky pražských univerzitních Monument z poloviny mi- nulého století. Citovaná edice však ne- obsahuje pražská celouniverzitní statuta, jejichž obě zatímní edice jsou obecně do- stupné, takže Praha vlastně není v sou- pisu ani zaznamenána (stejně jako Cam- bridge, Pavia, Salamanka a další). K přednostem podaného seznamu naopak patří údaje nejen o edici, ale i o stáří univerzity, původu statut, vzorech, jed- notlivých textech a o podobě vydání.

Celkově je kniha E. Schnitzlerové, zvláště v partiích o statutech, v mno- hém pro nás inspirující. Ne tolik proto, abychom hledali textové shody mezi ros- tockými a pražskými statuty nebo vzájem- né vztahy obou univerzit, i když i ty lze vysledovat, jako spíše pro vyzna- čenou cestu analýzy univerzitních práv- ních předpisů a tím i institucionální podoby celé univerzity a jejích jednotli- vých částí. Vždyť zde jsme přes slibný náběh několika Vaněčkových a Boháčo- vých prací teprve u samého začátku, tím spíše, že pro Prahu chybí to základní — zevrubná kritická edice všech nej- starších statut. *Michal Svatoš*

Karl Hengst, Jesuiten an Universitäten und Jesuitenuniversitäten. Zur Geschich- te der Universitäten in der Oberdeut- schen und Rheinischen Provinz der Ge- sellschaft Jesu im Zeitalter der kon- fessionellen Auseinandersetzung. Pader- born—München—Wien—Zürich, Ferdi- nand Schöningh 1981, 432 s. {Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte, Neue Folge, Heft 2}.

Dějiny univerzit patří k přečasto zpra- covávaným tématům; nepřehledná řada titulů byla také věnována historii je- zuitského řádu, což platí pochopitelně i pro pedagogickou činnost Tovaryšstva Ježíšova. Co však dosud odborné veřej- nosti chybělo, je novodobé souhrnné zhod- nocení působení jezuitů na vysokých školách v širším regionu umožňující soli- dní komparaci. Tuto mezeru vyplnila anotovaná kniha, která je habilitačním spísem K. Hengsta, v době vydání práce profesora církevních dějin v Paderbornu.

Jak už název jasně stanoví, autor sle- duje hornoněmeckou a rýnskou provin- cii řádu zhruba od poloviny 16. do po- lovin 17. století a konkrétně vysoká uče- ní v těchto městech: Mohuči, Kolíně n. Rýnem, Ingolstadtu, Trevíru, Würzbur- gu, Freiburgu im Breisgau, Erfurtu, Hei- delbergu, Dillingenu, Paderbornu, Mols- heimu, Münsteru, Osnabrücku a Bam- bergu. Upozorňují, že chronologický roz- sah není stanoven nikterak náhodně: ve zmíněných provinciích totiž r. 1549 při- cházejí první jezuité jako učitelé na uni- verzity, r. 1563 je zřízena první řádová vysoká škola a v roce vestfálského míru poslední.

Hengstovo dílo je závažné i z metodic- kého hlediska. Čtenář se poučí nejen o postupném pronikání členů Tovaryšstva na katedry filozofických a teologických fakult a o zakládání samostatných je- zuitských učilišť, které jako průrazný klín vpadají do ještě středověké uni- verzitní soustavy, ale hlavně získá ve- lice dobrý přehled o utváření pevného systému jezuitského školství. Autor si přitom vytýčil několik zásadních úkolů —

zjistit, na kterých školách nabývali pří- slušníci řádu profesur a jakým způsobem, stanovit vlastní charakter jezuitských uni- verzit a objasnit problémy jejich vzniku a vývoje. Nevyužívá jen pramenů řádo- vé a „prořádové“ provenience, ale dobře se vyrovnává i se soudobou polemickou (zejména letákovou) protijezuitskou li- teraturou.

V obecných kapitolách pojednává Hengst o vytváření jezuitského školské- ho systému do konce 16. století, který probíhal ve třech etapách. V 1. fázi [1540—1550] se vyučovalo podle zásad naznačených v Konstitucích sv. Ignáce, ve 2. fázi pak v soulase s výnosem gene- rála TJ Laineze z r. 1559. Zároveň za- čínají přípravné práce na kodifikaci, jež vrcholí r. 1599 vydáním definitivní verze *Ratia studiorum*. Tímto datem nadchá- zí fáze třetí, která určuje řádovou peda- gogiku nejen do r. 1648, ale až do sa- mého zrušení Tovaryšstva. A jestliže byl tento proslulý jezuitský systém pevný a přehledný, stejně takový je i výklad páně profesora Hengsta. Komu by ještě nepostačovalo jeho líčení, může využít připojených tabulek, které struk- tury jednotlivých fází ilustrují nadmíru výstižně.

Obsáhlé pasáže věnuje autor vysvětle- ní pojmu jezuitská univerzita. Je totiž rozdíl v označení jezuité na univerzitách a jezuitská univerzita, což je celkem zcela zřejmé. Ovšem obtíže nastávají s užíváním výrazu akademie. Ve stávo- jící literatuře často přichází toto kvali- tativní rozlišení: akademie je diminu- tivem k univerzitě a to tím spíše, že Tovaryšstvo nemělo nikdy fakulty práv- nické a lékařské. Této skutečnosti si Hengst všímá velmi důkladně a podrob- ným rozbořem na základě znalostí čet- ných pramenů dochází k precizní defi- nici pojmu jezuitská univerzita. Je to tedy instituce, která 1. požívá z moci papežské nebo zeměpanské zakládací listiny tra- dičních privilegií a svobod [tj. přede- vším vlastní soudnictví a právo promo- ci], 2. studijní program se řídí podle

Ratia studiorum, 3. její učitelé jsou vý- hradně členy Tovaryšstva a 4. správa patří řádu „sub cura tamen regimine et administratione praepositi generalis“. Po- čet fakult tedy vůbec nerozhoduje a po- kud se užívá označení akademie či uni- verzita [když jsou splněny uvedené pod- mínky], jedná se jen o rozdíl stylistic- ký. Domnívám se, že se můžeme s tím- to vysvětlením plně ztotožnit a aplikovat ho i při výzkumu našeho pražského uče- ní u sv. Klimenta.

Speciální část knihy velice podrobně líčí osudy jednotlivých škol v pořadí vý- še vytčeném, tedy v přesné chronologic- ké posloupnosti. K popisu těchto partií není v anotaci místo, ale jejich kvali- ty jistě ocení zájemce o studium dané problematiky.

Hengstova monografie je doplněna edi- cí 34 základních privilegií, tabulkami i pečlivým jmenným a věcným rejstří- kem. Nadto přináší obrovský seznam uži- tých pramenů a literatury (s. 17—45), kte- rý můžeme klasifikovat jako solidní vý- běrovou bibliografii k tématu. Závěrem shrnuji: kniha je opravdu důkladná a zno- vu musím konstatovat — systematicky přehledná (více než objevná). Krom to- ho, že autor plně vyčerpal své určené cíle, zveřejnil cenné podklady pro sro- vnávací výzkum vysokého školství ve slo- žité epoše konfesionalních sporů. Nás může jen zamrzet, že okrajově, při výčtu univerzit „katolického Německa“ k r. 1648 zmiňuje i Prahu a Olomouc.

Ivana Raková

Franz-Bernard Lickteig, The German Carmelites at the Medieval Universities (= *Textus et studia historiae Carmeli- tanae* vol. XIII), Roma 1981, Institutum Carmelitanum, 608 s. s řadou tabulek a grafů a několika schematickými map- kami

Svým způsobem nečekaného a proto tím vítanějšího obohacení znalostí o stře- dověkých univerzitách se nám dostalo v rozsáhlé a neobyčejně fundované prá-

ci Lickteigově, která vznikla doplněním autorovy disertace z roku 1977. I když jde zdánlivě o výklad, který se týká speciální problematiky, zabírá práce velmi široký okruh problémů a to jak z hlediska věcného, tak teritoriálního i časového, neboť zasahuje až do poloviny 16. věku, tedy do rozvinutí německé reformace. Pokusíme se proto — a tu hraje i otázka poměrné nedostupnosti knihy svou roli — na základní aspekty celého díla upozornit poněkud zevrubněji.

Karmelitáni patřili, jak známo, k mendikantským městským řádům, a to od r. 1247, byť se původně ustavili jako poustevníci na hoře Karmelu v Palestině. Ale po odchodu z této země kolem r. 1240 se rychle zapojili do městského života západoevropské společnosti. I když v důsledku nechuti církve k vyššímu vzdělání v žebavých řádech měli k němu původně negativní vztah, situace se mění na sklonku 13. století, když konstitucemi z let 1281 a 1294 byli po minoritech a dominikánech eximovaní a jejich intelektuální rozvoj doznal výrazného pokroku, a to jak v rámci jejich vlastního školství, tak v obecnějším kontextu vyššího teologického vzdělání univerzitního vůbec.

Lickteig si položil tři základní otázky: 1) proč byli karmelitáni na středověkých univerzitách přítomni v poměrně značném počtu, 2) co tam dělali a 3) jakému druhu studia se věnovali. V této autorově formulaci jde o otázky zdánlivě velmi triviální, vzájemně se překrývající, nicméně rozhodující je, jak vypadá vlastní náplň knihy, které je třeba dát absolutorium. Nebude na škodu uvést úvodem několik čísel, sumarizujících autorova pramenná východiska. Lickteigovi se podařilo z různých pramenů sestavit pro léta 1281—1555 soupis 2 495 osob (tedy průměrně 19,13 jmen na rok) z německých provincií karmelitánského řádu, které jsou dosvědčeny na 36 univerzitách v říši i mimo ni, tj. konkrétně ve Francii, Itálii, Anglii, Dánsku a Polsku.

Nejpočetnější jsou na univerzitě v Kolíně n. R. (pro léta 1388—1555 celkem 1292, roční průměr 7,69), ve Vídni (1385—1546, 557, 3,43), Lovani (1431—1555, 250, 2,0) a Erfurtu (1433—1520, 174, 1,97) v říši, z mimoříšských v Londýně (1312—1527, 251, 1,16; tu ovšem šlo o samostatnou řádovou instituci), Paříži (1281—1554, 212, 0,77), Toulouse (1327—1529, 101, 0,49) a Avignonu (1324—1526, 84, 0,41). Pro Prahu je pro léta 1383—1417 dosvědčeno jen 14 osob, tedy průměrně 0,4. A tu je třeba upozornit na skutečnosti sice běžné, ale ne vždy dostatečně výrazně brané v úvahu, totiž na defektnost výchozích materiálů. Neboť je jasné, že čísla pražská jsou zcela nereprezentativní, neboť počty musily být značně vyšší; to se týká ovšem i jiných univerzit, i když ne v takovém rozsahu, nicméně to zkresluje celkové vztahy a je s tím tedy vždy důrazně počítat. Škoda, že autor ve svých četných tabelárních přehledech nemá ještě sumarizující čísla jdoucí po letech (či jiných menších časových údobích), aby se ukázala i tato složka jejich frekvence, naznačující zřetelně i kolísavý význam jednotlivých škol, daný mnoha objektivními i subjektivními faktory, z nichž nejvýznamnějším bylo vypuknutí církevního rozkołu v roce 1378, který rozštěpil pochopitelně i karmelitány. I když Lickteig si opatřil neobyčejně rozsáhlé prosopografické materiály, není jeho kniha vybudována jednoznačně na nich, nýbrž využívá v pozoruhodné míře i pramenů dalších: normativních (zejména různá statuta a předpisy jak univerzitního, tak řádového i obecně církevního charakteru), kodikologických i historiografických. Ale je už třeba vrátit se k stručnému naznačení obsahu.

Vlastní textové jádro knihy tvoří tři velké a poměrně samostatné části. První rozebírá na devadesáti stranách vztah německých (ale možno říci, že z toho lze činit i obecnější závěry) karmelitánů k vzdělání, kdy mezníkem je výše uvedený sklonok 13. století. Důležitá je i re-

konstrukce vzdělávacího systému v obou provinciích a to od základních předpokladů až po studium vlastní teologie včetně několika vzorových „studijních plánů“ dobře pramenně doložených osob, v nichž byl kladen i důraz na jejich peregrinaci. V té souvislosti probírá zevrubně i organizační strukturu řádu resp. vývoj jeho dvou německých provincií (a doplňuje, upřesňuje resp. opravuje některé údaje Svátkovy v jeho rozpravě o řeholních institucích v českých zemích v Sborníku archivních prací 20, 1970, s. 557). A posléze následuje velmi instruktivně podaný výklad o specificky středověké symbióze řádových generálních studií (samozřejmě zejména karmelitánských, ale i jiných) a univerzit, především ovšem na úrovni teologických fakult, jež byly do značné míry obsazovány profesory z prostředí žebavých řádů, které nadto také velice často dávaly k dispozici i svá nejruznější zařízení pro univerzitní účely.

Nejrozsáhlejší partií je část druhá, pojednávající konkrétně o německých karmelitánech na středověkých univerzitách (s. 113—377) a to celkem ve čtyřech kapitolách: úvodní se věnuje vůdčí roli pařížské univerzity (zejména v době před vlastním schismatem), v další jsou poněkud nelogicky spojeny dvě nejlépe dokumentované univerzity v říši, totiž vídeňská a kolínská, v třetí ostatní univerzity na říšském teritoriu počínaje pražskou a ve čtvrté univerzity mimo toto území. K valné části těchto výkladů jsou připojeny přehledné tabulky, postihující podíly jedné každé německé provincie i výše jejich vzdělání, jež byla jednotlivým osobám na základě doložených skutečností řádem dopřána.

Třetí část je sice nejstručnější (s. 381—412), nicméně v důležitosti si nezadá s předchozími, podávajíc sociální historii karmelitánských scholárů v nejširším slova smyslu, tedy nejen pokud jde o jejich původ a sociální prostředí, ale i běh jejich studentského života, rytmus studijního roku, ale přináší i výklad

o knihách a knihovnách (tu bychom ovšem potřebovali zevrubnější informaci, i když je třeba přiznat a uvědomit si, že leccos je i v předchozích kapitolách).

Pochopitelně nás také zajímá, jaké místo v autorových výkladech zaujímá Praha. To vzhledem k chatrnosti pramenů je rozhodně alespoň přiměřené, i když se není možno zcela zbavit dojmu, že skutečnost byla značně bohatší (pro potenciálního uživatele jedno upozornění: v rejstříku došlo k záměně postavení hesel Prague — Paris, takže je třeba heslo Prague hledat tam, kde má být Paříž a opačně). Autor zná i práci Kadlecovu z tohoto časopisu (ročník 7, 1966, č. 2) a německou práci Tomkovu, i když z její české verze by načerpal zevrubnější poučení. Vedle četných zmínek v obecných výkladech je Praha věnována úvodní partii v části o univerzitách v říši (s. 280—284). Jak známo, karmelitáni byli k P. Marii Sněžné na Novém Městě pražském přivedeni Karlem IV. v r. 1347 a 29. května 1379 byla jejich škola generální kapitulou v Bruggách povýšena na řádové generální studium, které přitahovalo i posluchače z dolnoněmecké provincie (Daniel z Bruselu, ale i další), i když o nich víme tak málo. Konec tohoto studia je pak kladen k r. 1417, kdy prý bylo násilně zabráno husity resp. Janem Želivským (!), ale odkazy na rukopisné prameny nejsou pro nás dostatečně zřetelné, stejně jako u karmelitánské literatury okřídlený údajný Husův výrok *Civete a Carmelittis, doctissimi enim viri sunt*, jenž je tradován až v dokladech z poloviny 18. století. Na s. 282 p. 22 nacházíme pak slepý odkaz na bližší neznámého a ani v rejstříku nepřicházejícího Koslinského, jehož svědectvím je dokazována existence jednoho pražského karmelitánského kodexu v Krakově.

Není možné a ani by to nemělo smyslu, kdyby se upozorňovalo na jednotliviny, které mohou být diskusního rázu. Jen je třeba udělat výjimku na jednom místě, totiž když se hovoří o defektnosti

resp. v r. 1383 o doplnění vídeňské univerzity teologickou fakultou. Konstatovat, že tomu tak bylo jen proto, že papežové měli na mysli primát univerzity pařížské [s. 181], je nepochybně nesprávné, neboť se nebere v úvahu pozice pražské univerzity, která měla teologii už od počátku a tedy nepochybně hrála výraznější úlohu, než by se mohlo zdát.

Možno shrnout, že v tomto spisu se nám dostává jednak bohatého poučení o dosud málo sledovaném a tím i poněkud podceňovaném fenoménu středověké univerzitní historie i významných informací o středověkých univerzitách vůbec, především ovšem o jejich teologických fakultách. Autorova názornost i přesvědčivost výkladu dobrý pocit z četby této knihy ještě umocňují.

Ivan Hlaváček

Julian Dybiec, Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860—1918. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, Ossolineum 1981, 216 s.

Kniha Juliana Dybce je věnována podpoře, kterou věnovala polská haličská společnost svému školství a vědě v letech 1860—1918, tedy v období haličské autonomie, kdy právě v této zemi byly daleko nejpříznivější podmínky pro rozvoj polské vzdělanosti. Pro tuto společenskou podporu razí autor termín „mecenat“. Svou knihu rozdělil na čtyři části, první dvě věnoval péči o rozvoj školství a stipendiím, druhé dvě podpoře vydavatelské činnosti a knihoven. Ve středu autorova zájmu je otázka formy a intenzity podpůrné činnosti polské společnosti haličské zasvěcené školství a osvětě jako prostředku i projevu nacionální emancipace Poláků, rozdělených do tří záborů.

Úvod je věnován tomu, jak byly haličské školství a věda zabezpečovány prostředky ze zemského a státního rozpočtu. Byl i autor zdůrazňuje nedostatečnost dotací a zejména státní podporu takřka bagatelizuje, ukazují jeho údaje a zejména

tabela přehledy na význam těchto fondů. Obdobně vyznívá i jeho srovnání s ostatními univerzitami monarchie. Skutečností zásadního významu je pak růst podílu výdajů na školství, osvětu, kulturu a umění v haličském rozpočtu. Z cca 3 % po r. 1861 sledujeme vývoj k takřka 50 % před světovou válkou. Je užitečné zdůraznit, že podpora udělená zemi převýšila státní dotace až r. 1905 [v roce příchodu masy studentstva z ruského záboru, což proměnilo zvláště krakovskou univerzitu v ústav celopolského charakteru]. Skutečnost, že prostředky na přístrojové či laboratorní vybavení trvale nedostačovaly, nelze — např. s ohledem na situaci české univerzity — v tomto kontextu přeceňovat.

Z první kapitoly bude pro nás nejzajímavější problém hyperprodukce gymnaziální inteligence v autonomní Haliči. Dybiec se k ní i později vrací a vysvětluje ji jednak koncentrací stipendijní aktivity veřejnosti na gymnázia (zanedbávány bývaly vysoké, zejména však odborné školy), jednak všeobecně rozšířenou představou, že maturita zajistí slušnou životní úroveň. K tomu přistupovala snaha takřka všech měst dosáhnout zřízení státního gymnázia, které se pak stalo symbolem jejich kulturní úrovně a soustředilo na sebe hmotnou podporu jednotlivců i organizací.

Relativně nižší a méně četná stipendia vysokoškolská vyzývala v těchto podmínkách k pokusům o reformu stipendijního systému, zatíženého nadto stavou rodinných, sociálních či lokálních rezervací, a k proměně ve společensky prospěšnějšímu duchu [srovnej zejména kriticky věcný návrh M. Bobrzyńského z r. 1885]. V každém případě ovšem úhrnné množství stipendijních míst prudce rostlo. Měl-li r. 1861 místodržitel dohled na 71 činných fundací, existovalo r. 1914 v zemi na 600 stipendií a vedle toho působila nezávislá stipendia Akademie a krakovské univerzity. Jen země obsazovala r. 1914 na 1 220 stipendijních míst. Největší sociální skupinu stipen-

distů představovali před válkou synové z úřednických rodin.¹⁾ Typický byl minimální zájem o podporu technických a přírodních věd a jen postupný rozvoj společenského mecenátu v oblasti zemědělského školství. Zajímavým momentem jsou velké fundace přicházející do Haliče přes odpor carského fisku z ruského záboru.

Velkou pozornost věnuje autor zahraničním stipendiím. Mohl se ovšem opřít o významné studie Hulewicze, Perkowské a Nedzy. Závažné je konstatování, že vysoké školy disponovaly v tomto směru stipendii nejen soukromého a zemského původu, ale i fondy z ministerstva kultury a vyučování i dalších státních institucí. Množství stipendijních pobytů polských studentů a mladých vědců v cizině bylo ve sledované době vskutku pozoruhodné.²⁾

V kapitole o vydavatelském mecenátu (mimo chodem až příliš široce chápaném), sleduje autor málo utěšenou ediční situaci v Haliči. Nedostatek nakladatelů i odběratelů, pomalý rozvoj lokálních center vědy, malý zájem společnosti o tento druh aktivity, cenová nedostupnost odborných periodik pro velkou část inteligence, ale i okázalá nechuť vlastenecké společnosti vůči nehumanitnímu disciplinátu, to vše blokovalo jak rozvoj popularizace vědy, tak publikování výsledků bádání polských vědců. Velkou roli v podpoře vydavatelství sehrály — zvláště do 80. let — peníze posílané z ruského záboru, později opět subvence Akademie, země i státu. Pro poznání orientace zájmů vědy i společ-

1) Srovnej přehled vývoje sociální skladby krakovského studentstva v práci J. Buszko, *Spoleczno-polityczne oblicze Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomii galicyjskiej (1869—1914)*, Kraków 1963, s. 39n.

2) U. Perkowska, *Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim (1860—1920)*, Wrocław 1975, uvádí jako pět hlavních univerzit, o něž měli stipendisté zájem, Vídeň, Berlín, Paříž, Lipsko a Mnichov, pražská univerzita byla až jedenáctá.

nosti tehdejší Haliče je symptomatické, že tři čtvrtiny publikací vydaných Akademii byly věnovány humanitním vědám, zejména historii. Dybiec se zabývá podrobně studentskými akcemi zaměřenými na výrobu skript a uvádí tu mnoho cenových podrobností o situaci na jednotlivých školách a zvláště fakultách krakovské univerzity.

Poslední, dosti popisná kapitola je věnována mecenášství při tvorbě a udržování knihoven. Sledovány nebyly přitom jen knihovny celouniverzitního rázu, ale i fakultní, katedrální a studentské, zájem platí i knihovnám vědeckých korporací. Po rozdělení Polska na zábery došlo k hromadění knižních sbírek v rámci snah o záchranu a evidenci kulturních statků vytvořených dávným Polskem. Po vytvoření Akademie byla pozornost dárců primárně soustředěna k její knihovně a rozsah přicházejících knižních darů přesahoval schopnost jejich zpracovávání, zpřístupňování a využívání. Knižní mecenát se stal záležitostí především inteligence. Zemanstvo se soustředilo takřka výhradně na podporu knihovny lvovského Ossolinea, gymnaziální knihovny sanoval v první řadě stát. I v případě knihoven se setkáme s naprostou převahou humanior, takže největší potíže představovalo získávání literatury přírodovědné a technické, popřípadě peněz na nákupy takových publikací.

Dybcova zajímavá, materiálem i podněty bohatá kniha vybízí ke srovnání s českou produkcí. Ta je však zatím nepřilíživě rozsáhlá. Dvě drobné sondy z pera J. Mandlerové zmapovaly koncem 60. let pramennou základnu pro cesty učitelů vysokých škol do zahraničí a spolu s rozbořem výročních zpráv ČAVU jí dovilily načrtnout alespoň základní kontury problematiky. Mandlerová ukázala, že asi největší význam měla státní stipendia, která byla od roku 1896 doplňována cestovními podporami ČAVU. V popředí zájmu českých stipendistů (podobně jako polských z Haliče) stálo

kolem přelomu století Německo. Z pod-
půrné činnosti České akademie věd
a umění těžili především mladí Češi
aspirující na vědeckou dráhu. Jejich zá-
jem o zahraniční stipendia, který vy-
vrcholil v letech 1904—1909, o mnoho
převýšil zájem jejich německých kolegů
i zájem starší, profesorské generace.³⁾

Počátkem 70. let se badatelé obrátili
k institucionální bázi české vědy po-
sledních desetiletí monarchie. J. Beran
ve dvou člancích načrtl hlavní rysy kon-
stituování se a působení tří vědeckých
tříd ČAVU do r. 1914. J. Mandlerová
pak shrnula starší literaturu v přehledné
studii podávající obraz institucionální bá-
ze vědy v našich zemích let 1860—
1918.⁴⁾

Celkové zaměření zmíněných studií
klade důraz na přírodovědné obory (tím
je zvláště u Berana ovlivněno i celkové
hodnocení). V popředí zájmu stojí stá-
tní dotace, podíl české společnosti na pod-
poře vědy je redukován na aktivitu J.
Hlávky. Je to škoda, protože nabízející
se pramenná základna není zanedbatel-
ná. Osamoceně pojímaný Hlávka se tak
dostává mimo dobový kontext. V jeho
hodnocení dospěl Jiří Beran postupně
až k absolutnímu negativismu — v roz-
poru s ostatní spíše apologetickou lite-
raturou starší i novou.⁵⁾ Srovnání s pol-

³⁾ J. Mandlerová, K zahraničním cestám
učitelů vysokých škol v českých zemích
(1888—1918), DVT II, 1969, s. 232—246.
táž, Příspěvek České akademie k zahra-
ničním cestám českých vědců na sklonku
Rakouska-Uherska, Zprávy Čs. spol.
pro dějiny věd a techniky 12, 1969, s.
13—21.

⁴⁾ J. Beran, II. třída ČAVU v letech
1891—1914, DVT IV, 1971, s. 193—208.
táž, I. a III. třída České akademie věd
a umění v letech 1891—1914, ČSČH XX,
1972, s. 457—484, J. Mandlerová, Some
Social Interconnections in the Develop-
ment of Scientific Institutions in Bohe-
mian Lands in the Period 1860—1918,
Acta historiae rerum naturalium, Spe-
cial Issue 5, 1971, s. 89—184.

⁵⁾ J. Beran, Josef Hlávka ve vývoji
české vědy, Archivní zprávy ČSAV 13,
1981, s. 21—35.

skou situací a přihlédnutí k tomu, že
již tehdy bylo kritizováno převážně hu-
manitní, a zvláště pak dějepisné za-
měření české vědy, ukazuje ovšem Hláv-
ku spíše jako zosobněný výraz dobových
tendencí než jako vlastního strůjce zhou-
bých disproporcí.⁶⁾

Sociálním a společensko-politickým
zdrojům i konsekvencím činnosti a ve-
řejného působení KČSN a ČAVU neby-
la dosud prakticky věnována pozornost;
jen prvé vlašťovky lze nalézt nad tak-
řka nezoraným polem historie vědecké
činnosti a společenského působení rozdě-
lené pražské univerzity let 1882—1918.
O cestách českých studentů na ostatní
univerzity monarchie nebo za hranice
nevíme zatím též nic. Nezbyvá tedy než
zakončit konstatováním, že zarmoutí-li
čtenáře v polských pracích množství
uvedeného, interpretačně však nevyužitě-
ho materiálu (zvláště četné „nedotažené“
tabulky), zamrzí při přehlížení české pro-
dukce přerušeny rozmach bádání po za-
čátku 70. let.

Jiří Pešek

W. Lazuga, Michal Bobrzyński. Myśl histo-
ryczna a działalność polityczna, War-
szawa, PWN 1982, 279 str.

Osobnost M. Bobrzyńskiego patří
k oněm, které opakovaně přitahují zá-
jem a nutí nové a nové generace vyrovnat
se s jejich dílem. Ačkoliv tedy existuje
poměrně rozsáhlá literatura věnova-
ná tomuto profesoru krakovské univerzity,
historiku i politikovi, jehož kariéra vy-
vrcholila úřadem haličského místodržitel-
te, vrátil se Lazuga deset let po Bar-
telově monografii opět k problematice
sepětí Bobrzyńskiego konceptu polských

⁶⁾ Srovnej O. Urban, Česká společ-
nost 1848—1918, Praha 1982, s. 380. Zde
je ještě před Masarykovým vystoupením
v Atheneu r. 1885 proti „upřílišněnému
historismu“ uváděno k r. 1872 obdobné
vystoupení A. Štastného.

dějin a koncepce jeho politické činnos-
ti.¹⁾

Nemá smysl pokoušet se na tomto mís-
tě o reprodukci Bobrzyńskiego názorů ne-
bo o postižení alespoň hlavních momen-
tů jeho bohatou činností naplněného ži-
vota. Český čtenář se ostatně může s tou-
to tematikou seznámit v takřka již půl-
století staré práci J. Bidla.²⁾ Oproti La-
zugovi i Bidlovi bude snad prospěšné
připomenout alespoň to, že r. 1882 stál
Bobrzyński spolu se St. Smolkou v če-
le skupiny mladých členů Akademie
Umijetności, kteří memorandumem žá-
dali změnu zastaralé koncepce její činnosti,
jak se v zemském duchu konstituovala
za vedení J. Szujského. Nyní nadchá-
zela doba jejího širokého otevření kon-
taktům se zahraničím. Za zmínku stojí
též Bobrzyńskiego návrh zásadní reformy
haličského stipendijního systému ve smys-
lu koncentrace stipendií v demokratickém
duchu tak, jak by studentstvu i polské
vědě mohla více prospět. Na významu to-
hoto návrhu nic nemění, že přes podporu
krakovské univerzity a později zemské
školní komise nebyl sněmem schválen.

Redukoval-li Lazuga líčení Bobrzyń-
ského působení v Akademii a v zemské
školní komisi, zdůraznil zato jeho záslu-
hy o ukrajinské školství, zejména jeho
— tak nepopulární — podporu snahám
o zřízení ukrajinské univerzity ve Lvov-
ě. V centru Lazugovy práce stojí však
Bobrzyńskiego historické dílo — probí-
rá jeho četné ediční podniky i zpraco-
vání věnovaná politickým dějinám a li-
terárně politickým tématům. Vlastní
a hlavní důraz klade ovšem autor na
jeho činnost politickou od r. 1881, kdy

¹⁾ W. M. Bartel, Michal Bobrzyński
1849—1935. Spór o historyczną szkołę
krakowską, Kraków 1972.

²⁾ J. Bidlo, Michal Bobrzyński, Praha
1936. Knižka věnovaná zahraničnímu čle-
novi I. třídy ČAVU postrádá ovšem již
nadšení Bidlových mladých let. K ochla-
zení sympatií přispěl jednak Bobrzyń-
ského odpor k české koncepci trialismu,
jednak malé české nadšení z jeho vá-
lečných snah o trialismus haličský.

se stal členem krakovské městské ra-
dy, přes funkci poslance zemského sně-
mu i vídeňského parlamentu, později
místodržitele v Haliči, až k jeho půso-
bení za I. světové války i v nezávislém
polském státě, kdy se starý politik —
rozčarován rozpadem Rakousko-Uherska
— stáhl do soukromí, do role komentá-
tora a případného poradce. Zajímavé je
zdůraznění jeho ostře negativního vzta-
hu k Pilsudského diktatuře.

Nás pak zaujaly dva momenty: jed-
ním z nich je ohromný zájem, který
o realisticky konzervativní krakovskou
historickou školu, její historickou pro-
dukcí a politickou aktivitu i o její po-
pření v další krakovské generaci pro-
jevuje polská historiografie posledních
deseti let. Druhým zajímavým momentem
je pak dobový ohlas Bobrzyńskiego díla
v Čechách. Vzrůst zájmu o krakovskou
školu je součástí dnešního rozvoje bá-
dání o dějinách Haliče období auton-
omie 1861—1918. Vedle vzpomínuté prá-
ce Bortelovy vyšla tak r. 1972 též mo-
nografie J. Mrówczyńskiego o Waleriá-
nu Kalinkovi a dva příspěvky širšího cha-
rakteru: Hulewiczova práce o historick-
ém semináři krakovské univerzity a Bu-
szkův pohled na roli příslušníků kra-
kovské školy v haličském politickém ži-
votě.³⁾ Záhy nato byla v řadě reedic
základních děl polské historiografie vy-
dána ústřední Bobrzyńskiego práce —
jeho slavné a po desetiletí opětovně disku-
tované Dzieje Polski w zarysie s rozsáh-
lým úvodem M. H. Serejského a A. F.
Grabského.⁴⁾ V letech 1975 a 1978 pak
vydal H. Barycz monografie o dvou vý-
znamných příslušnících krakovské ško-

³⁾ J. Mrówczyński, Ks. Walerian Ka-
linka. Życie i działalność, Poznań 1972,
J. Hulewicz, Seminarium historyczne
Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach
1861—1918. Spór o historyczną szkołę
krakowską, Kraków 1972, J. Buszko, Histo-
rycy szkoły krakowskiej w życiu poli-
tycznym Galicji. Spór o historyczną szko-
łę krakowską, Kraków 1972.

⁴⁾ M. Bobrzyński, Dzieje Polski w za-
rysie, Warszawa 1974, s. 5—34.

ly — Stanislawu Smolkovi a Wáclavu Sobieském.⁵⁾

Spolu s plejádou dalších prací o stipendijních i nadačních otázkách a o školství období autonomie vůbec získává tak polská historiografie možnost mnohostranného hodnocení role a významu krakovské historické školy, jejich představitelů i celé univerzity pro haličskou společnost. Jak úzká byla vazba profesorského sboru krakovské univerzity a politického dění oné doby, charakterizuje nejpregnantněji Lazuga při líčení počátků Bobrzyňského politické dráhy: „Jsa profesorem Jagellonské univerzity měl cestu k politice jednoduchou; nebylo třeba zvláštních předpokladů. Propustkou byl již vědecký titul.“ Stančíkovský konzervativní realismus měl tak otevřenou cestu z univerzitních kateder přímo do společenského dění.

Jaký byl ohlas těchto problémů (reprezentovaných zde hlavním Bobrzyňského dílem — jeho *Dziej*) v českém prostředí? Bezprostřední ohlas vydání knihy r. 1879 a ostrá diskuse, která v celopolském měřítku následovala, byl zde minimální. Česká odborná veřejnost byla v těchto letech koncentrována k boji o vznik české univerzity v Praze, obsazování jejích stolic atd. Záhy na to odčerpal energii i zájem boj o rukopisy, v mnohém řešící na české půdě otázky probírané takřka současně v polském prostředí v rámci diskusí o *Dziej*ích. Česká historiografie obrátila proto pozornost k Bobrzyňského dílu až po konci 80. let. Tehdy J. Goll deklaroval potřebu přeložení této knihy a obrátil se s žádostí na J. Vančuru. Byl to však až J. Bidlo, kdo na základě třetího vydání *Dziej*ů, Bobrzyňským pro tento účel ještě upravených, přeložil knihu r. 1895. Jeho doslov je pak pozoruhodným shrnutím významu díla, jak se jevil mladému příslušníku Gollovy školy.

Je vidět, jak sympatickým se musel Bobrzyňský jevit před koncem století českým historikům proslým zkušeností staro- i mladočeské reakce na kritiku rukopisů. Vysvítá to jasně z Bidlových slov o kriticích *Dziej*ů: „Jednou z hlavních obav byla ta, že národ poznaje minulost svou v celé své nahotě, ztratí důvěru a úctu sám k sobě — mylná to obava, která také jinde až dosud překáží střízlivé kritice a pokroku k lepšímu.“ Jak ukazuje Bidlův doslov, šel mladý překladatel ve svých tehdejších sympatiích patrně dále než Goll a hodnotil vysoko zejména koncepčně syntetický charakter knihy, opřené o výsledky moderního monografického bádání. To pak, co Bidlo vyzvedl jako hlavní myšlenku spisu: „...za činy a chyby své [národ] sám jest především zodpověden, že tedy také sám v sobě musí hledati spásu a záchranu, ...“ odpovídá snad realistickému směru v české politice oné doby. Překlad, na nějž muzejní tábor opět nereagoval, přivítal Goll v ČČH.⁶⁾

Pro začlenění zmíněných sympatií Gollovy školy do celkové tehdejší fakultní i celonárodní situace chybí nám ovšem základní zpracování takového typu, jakými disponují polští badatelé. Jsme však dosud v převážné míře odkázáni na jubilejní články a nekrology; na soustavné práce týkající se osobností typu Golla či Rezka čekáme zatím stejně marně jako na osvětlení společensko-politického profilu a významu pražských kateder historie, filozofické fakulty i celé mladé české univerzity.

Jiří Pešek

⁵⁾ H. Barycz, Stanislaw Smolka w życiu i w nauce, Kraków 1975, týž, *Historik gniewny i niepokorny. Rzecz o Wacławie Sobieskim*, Kraków 1978.

⁶⁾ ČČH II, 1896, s. 44n.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1983

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Príspevky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XXIII. Fasc. 2

R e d a k č n í r a d a :

akademik Václav Vaněček, předseda,

doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., tajemník,

doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., doc. JUDr. Karel Litsch, CSc.,

RNDr. Luboš Nový, DrSc., doc. MUDr. Ludmila Sinkulová, CSc.,

doc. PhDr. Anna Skýbová, CSc., PhDr. Josef Tříška, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha 1983

Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.

Odpovědný redaktor PaedDr. Zdeněk Pernica

Vedoucí univerzitní edice PhDr. Zdeňka Vávrová-Rejšková

Návrh obálky Jaroslav Přibramský

[D] Grafická úprava Jiří Kreuziger

Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., provoz 19, Opava

Náklad 500 výtisků / Vydání I. Cena Kčs 15,—